ÉPITŐIPARI ÉS KÖZLEKEDÉSI MŰSZAKI EGYETEM

Összeállította:
Dr.Elek Tibor
egyetemi docens

DIALEKTIKUS ÉS TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS

II.rész.

A FILOZÓFIA FEJLŐDÉSÉNEK FŐ IRÁNYAI ÉS FŐ SZAKASZAI.

KÉZIRAT

1957

FELSŐOKTATÁSI JEGYZETELLÁTÓ VÁLLALAT, BUDAPEST

7-4048

Ára: 5.80 Ft

A kiadásért felelős a Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat igazgatója

Megrendelve: 1957 VIII. 17 Példányszám: 3813

Készült Rotaprint eljárással az MNOSz 5601-54 Á és MNOSz 5602-55 Á szabványok szerint 6,75 (Á/5) ív terjedelemben ábrával

FELSŐOKTATÁSI JEGYZETELLÁTÓ VÁLLALAT

Felelős: Heitter Imre

7-4048

T a r t a l o m j e g y z é k

old.

1./ A filozófia fogalma. A marxista-leninista filozófia tárgya. 5

a./ A filozófia tárgya és annak történelmi változásai. 6

b./ A filozófia alapvető problémája, annak materialista és idealista megoldása 10

c./ A módszer jelentősége a filozófiában. Dialektikus és metafizikus módszer 16

d./ A filozófia pártosságának marxista-leninista elve. 19

2./ A materializmus és az idealizmus harca az ókori görög filozófiában. 25

a./ A görög rabszolgatartó társadalom kialakulási időszakának filozófiája 25

b./ A görög rabszolgatartó társadalom virágkorának filozófiája. 31

c./ Az ókori rabszolgatartó társadalom hanyatlási korszakának filozófiája. 42

d./ A középkori feudális társadalom filozófiája. 45

3./ Az ujkori polgári filozófia fejlődése a XVII. század végéig. 48

a./ A korai olasz kapitalizmus filozófiája a XVI. században. /Renaissance és humanizmus/. 48

b./ Az angol kapitalizmus kialakulási időszakának filozófiája. /Francis Bacon/ 56

c./ A mechanikus materializmus kialakulása a nyugateurópai polgári filozófiában a XVII. században. 58

4./ A materializmus és az idealizmus harca a XVIII. század polgári filozófiájában. 67

a./ A francia felvilágosodás deista irányzata..... 67

b./ A szubjektiv idealizmus jelentkezése az angol polgári filozófiában. 71

c./ A francia felvilágosodás materialista irányzata.. 73

d./ A francia felvilágosodás hatása Magyarországon... 78

5./ A német filozófia fejlődése a XIX. század közepéig. 81

a./ A szubjektiv idealizmus a XVIII. századi német filozófiában. /Immanuel Kant./ 81

b./ Hegel objektiv idealizmusa és dialektikus módszere. 84

c./ Feuerbach materialista filozófiája. 89

old.

6./ A dialektikus és történelmi materializmus megjelenése történelmi szükségszerüség és forradalmi fordulat a filozófia fejlődésében. 92

a./ A marxizmus keletkezésének társadalmi-gazdasági és politikai előfeltételei. 92

b./ A marxizmus keletkezésének tudományos előfeltételei. 96

c./ A marxista filozófia kialakulása 99

d./ A marxista filozófia továbbfejlesztése Oroszországban 1o6

e./ A marxista filozófia előzményei és megjelenése Magyarországon 113

1./ A FILOZÓFIA FOGALMA. A MARXISTA-LENINISTA FILOZÓFIA TÁRGYA.

A filozófia fogalmának pontos meghatározása nem könnyü feladat. Nem könnyü, mert a történelmi fejlődés során számos filozófiai irányzat jött létre és ezek az irányzatok nemcsak azonosságot, nemcsak közös vonásokat tartalmaznak, hanem lényeges különbségeket is,sőt éppen az alapvető kérdésekben éles ellentétek választják el őket egymástól - olyan ellentétek, amelyek a szaktudományok különböző irányzatai között távolról sem merülnek fel. Ezért "a filozófiáról" általánosságban csak bizonyos meghatározott vonatkozásban beszélhetünk.

Minden filozófiának van ugyanis közös vonása: nevezetesen az, hogy valamelyik társadalmi osztály világnézetét fejezi ki.A mai korban azonban az egyetlen, valóban korszerü és tudományos világnézet: a dialektikus és történelmi materializmus. Ez a világnézet a filozófia egész megelőző története minden pozitiv vivmányának igazi örököse és továbbfejlesztője, de ugyanakkor minden más irányzattól gyökeresen különböző filozófia. Ez a gyökeres különbség alapvetően abban áll, hogy a dialektikus és történelmi materilaizmus az első és egyetlen olyan filozófia, amely egy valóban következetes forradalmi osztály: a munkásosztály világnézetét fejezi ki.

Amikor tehát ma "a filozófiáról" beszélünk, akkor ez nem lehet más mint a dialektikus és történelmi materializmus. Ezt a tételt a burzsoázia természetesen tagadja és ezért nekünk bizonyitanunk kell.

Jegyezzük meg először is azt, hogy nem a filozófia az egyetlen tudomány, amelynek korszerü kifejtése gyökeresen különbözik első lépéseitől. Gondoljunk pl. a kémiára, vagy a csillagászatra, amelyek igen messze kerültek őseiktől: az alchimia hókusz-pókuszaitól és a csillagjóslás babonáitól. A kémia és a csillagászat mai kifejtésekor mégsem szokás és nem is szükséges hangsulyozni,hogy e tudományok korszerü tartalma és formája kerül feldolgozásra, nem pedig az alchimia és az asztrológia. Nem szükséges ezt hangsulyozni, mert nincsen olyan társadalmi osztály, amelynek közvetlenül érdekében állna a kémia és a csillagászat korszerü tudományos értékének kétségbevonása.

A filozófia mai kifejtésekor viszont szükséges hangsulyozni, hogy az egyetlen korszerü és valóban tudományos filozófiát: a dialektikus és történelmi materializmust fejtjük ki, nem pedig a középkori skolasztikáját, vagy az ujkor polgári gondolkodóinak materialista, de mechanikus jellegü világképét. Szükséges ezt hangsulyozni, mert ebben az esetben már létezik olyan társadalmi osztály, amelynek közvetlen érdeke fűződik e filozófia tudományos értékének tagadásához. Hangsulyoznunk kell tehát, hogy a munkásosztály és nem a burzsoázia filozófiáját fejtjük ki!

Hogy valóban a munkásosztály filozófiája az egyetlen kor-

szerü és tudományos filozófia, azt részletesen csak a különböző irányzatok történeti fejlődésének áttekintése folyamán érthetjük meg. Csak ez az áttekintés tárhatja fel előttünk: milyen közös vonások kapcsolják a marxista filozófiát a többi filozófiához és milyen gyökeres különbségek választják el azoktól!

A filozófiatörténet rövid áttekintése előtt azonban célszerü felvázolni általában a filozófiának és különösen a marxista filozófiának a legjellemzőbb ovnásait. Szükség van erre a felvázolás ra a későbbiek megértése végett, bár eközben bizonyos megállapitások előlegezett jellegüek lesznek.

a./ A filozófia tárgya és annak történelmi változásai.

A marxista-leninista filozófia tárgyát a valóságnak, mint egésznek az összefüggései: a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényszerüségei alkotják.

Jegyezzük meg, hogy a valóság bizonyos általános összefüggései korábban is alkotórészei voltak a filozófia tárgyának, de a filozófia sajátos tárgyának világos és tudatos körülhatárolása, következetes megfogalmazása 2500 éves fejlődés eredménye és teljesen csak a marxista filozófia létrejöttével oldódott meg.

Figyelembe kell itt vennünk, hogy a filozófia terjedelme és kapcsolata a többi tudománnyal, valamint a gyakorlattal a tudomány fejlődése folyamán sokat változott. Meg kell állapitanunk továbbá azokat az állandó vonásokat is, amelyek minden filozófiára jellemzőek, amelyek összekötik a különböző filozófiákat. Ezek az állandó vonások adják meg a filozófiai tudomány lényegét, ezért ezek a fontosabbak a számunkra.

A filozófia történetének rövid áttekintése során alaposabban meg fogunk győződni arról, hogy minden filozófiában kifejezésre jut a kor társadalmi osztályainak harca, a társadalmi szükségletek, valamint a tudományok fejlettségének szinvonala és ezek következtében koronként és osztályonként változott a filozófiai tudomány tárgya, a kérdések megoldásának módja és jellege. Más az ókori filozófia tárgya, mint egyes ujkori filozófiáké és más a marxista-leninista filozófia tárgya, mint az előzőké. Ezt mutatja a "filozófia" és a "filozófus" kifejezések taftalmának a változása is.

A filozófia görög szó, amelynek szószerinti jelentése: "a bölcseség szeretete". A filozófus bölcs embert jelentett, aki átfogó tudással rendelkezett. Az ókori Görögországban a filozófia tehát a tudományok összességét, helyesebben: magát az osztatlan tudományt jelentette. A konkrét, részletekbemenő összefüggések ismeretének és a tapasztalati természettudományoknak hiányában ugyanis nem differenciálódtak még a tudás különböző területei. A filo-

zófiához és a többi tudományokhoz tartozó kérdések egyetlen osztatlan tudományt alkottak, amelyben a filozófia dominált. Ezt a filozófiát nevezték általában természetfilozófiának.

Amint a világra vonatkozó egyes részkérdésekben az ismeretek fokozatosan felhalmozódtak és a megismerés területe óriási mértékben kiterjedt, szükségszerű következményként fokozatosan differenciálódtak a tudomány különböző ágai. A filozófia tárgya változásának az a főiránya, hogy egymásután leválik róla az idők folyamán kifejlődött többi tudomány. Már az ókor utolsó periódusában kiszakad a filozófiából a nyelvtudomány. Különösen meggyorsul ez a folyamat a XV.-XVII. században. Ekkor válik külön a matematika, a mechanika, az asztronómia stb., melyek az akkori társadalmi szükségletek alapján rohamos fejlődésnek indultak. A többi tudományok differenciálódásának folyamata azóta is tart és végighuzódik a filozófia egész történetén. Ennek következményeképen a filozófia területe szüntelen csökken a többi tudomány fejlődésének mértékében és a filozófia egyre inkább csak azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyekkel foglalkozni valóban a filozófia speciális feladata.

Ez a folyamat azonban nem ment végbe egyértelműen a filozófia fejlődésében. Nem minden filozófia szakitott a filozófia régi természetfilozófiai értelmezésével. Newton pl. a XVII. században alapvető művének ciméül "A természetfilozófia matematikai elvei" kifejezést választotta. Descartes ugyanebben az évszázadban még olyan fontosnak tartotta a vérkeringésről akkor felfedezett megállapitásokat, hogy azokat szervesen beépitette filozófiájába. Angliában a XIX. század elején is szivesen nevezték a fizikát, de még a polgári politikai gazdaságtant is filozófiának. Hegel, a Marx előtti filozófia egyik legnagyobb alakja még a XIX. században is az összes addigi tudományos ismeretek rendszerezését igyekszik megvalósitani filozófiai rendszerében.

A Marx előtti filozófia az ujkor évszázadaiban azzal az igénnyel lépett fel, hogy minden más tudomány felett álló, az emberi tudás épületét betetőző tudománynak, a "tudományok tudományának" ismerjék el. Különösen az idealista filozófusok hirdették büszkén, hogy mig a közönséges tudományok "csak" az érzéki világ jelenségeivel foglalkoznak, addig a filozófia- amelyet ebben a vonatkozásban metafizikának neveztek - magasabbrendü dolgokkal: az "érzékfeletti világ" dolgaival, szellemi lételőkkel foglalkozik. Hegel szerint a filozófia az "abszolut szellem" tudománya, amely minden valóság legmélyebb lényegét tárja fel és ezt a lényeget a többi tudomány képtelen feltárni. A Marx előtti filozófia nem volt képes helyet adni tehát a tudományos fejlődés szükségszerü követelményének és reális kapcsolatot kialakitani a többi tudománnyal. Nem tudott szakitani sem a természetfilozófiai felfogással, sem a "tudományok tudománya" koncepciójával. A modern tudomány fejlettségi szinvonala egyre sürgetőbben követelte a

helyzet rendezését. Különösen a XIX. század első harmadában merült fel élesen a megoldás szükségessége, amikor a "tudományok felett álló tudomány" illuziója végérvényesen csődöt mondott.

A kivezető utat a marxista filozófia mutatta meg, amely gyökeresen szakított ezzel a felfogással. A marxista filozófia csak olyan speciális filozófiai kérdéseket ölel fel, amelyekkel semilyen más tudomány nem foglalkozik, tehát szakított a természetfilozófia koncepciójával. Ugyanakkor szakított a "tudományok tudománya" koncepciójával is, nem akar a tudományok fölé emelkedni, hanem éppen ellenkezőleg: elméleti és módszertani alapot kíván nyujtani a világ tudományos megismeréséhez és - ami benne a legfontosabb - a világ tudományos megváltoztatásához is. Ezzel teljesen ujszerü kapcsolat alakult ki a filozófia és a többi tudomány között. A marxista filozófia egyrészt kap a szaktudományoktól, mert azok eredményeire épit, azokat általánositja - másrészt ad a szaktudományoknak: módszert és világnézeti alapot ad a kutatás számára. Ezek a világnézeti utmutatások döntő fontosságuak egy-egy szaktudomány egész fejlődési iránya szempontjából. De e problémák kifejtése már átvezet bennünket annak vizsgálatára, hogy melyek a filozófia fejlődésének állandó tartalmi vonásai, mi is a filozófia tudomány lényege.

Azok a kérdések, amelyek a filozófia tárgyának sokszori változása ellenére is végigkisérik a filozófia egész fejlődését - világnézeti kérdések. A régi filozófiáknak, tárgykörük szélesebb volta ellenére is, az volt a lényegük, hogy világnézetet adtak. Ez minden filozófia jellemzője az ókortól napjainkig. Ez a világnézeti jelleg a filozófiai tudomány specifikuma, amely megkülönbözteti a többi tudománytól. Ezért nevezzük a filozófiát világnézeti jellegü elméletnek, világnézeti tudománynak.

Mit értünk világnézeten? A világnézet a természetről, a társadalomról és a gondolkodásról alkotott legáltalánosabb nézetek összessége. Nem tartozik tehát a világnézet fogalomkörébe az ember minden nézete és fogalma, amit a világról alkot, bár ezeket is átszövi a világnézeti állásfoglalás és ezeknek is megvannak a világnézeti vonatkozásaik. A világnézet körébe csak a világ egészére vonatkozó legáltalánosabb nézetek /és a velük kapcsolatos legáltalánosabb fogalmak/ tartoznak, amelyek a lét, a tudat és a megismerés alapvető kérdéseire adnak választ.

Ilyen kérdések pl.: milyen a világ lényegére nézve, milyen viszonyban van egymással a lét és a tudat? Mi az emberi tudat tartalma? Képes-e az ember megismerni a világot és annak törvényeit? Képes-e gyakorlatilag átalakitani a természetet és a társadalmat, vagy nem? A mozgás vagy a mozdulatlanság, a stagnálás vagy az állandó fejlődés jellemzi-e a természetet, a társadalmat és a gondolkodást? Miben áll az embernek a természethez és a társadalomhoz való viszonya? Melyek a társadalmi haladás mozgató erői? Milyen formákban megy az a fejlődés végbe, stb. Ezek és az ezekhez ha-

sonló átfogó kérdések a világnézeti kérdések. Ezekkel nem foglalkozik más tudomány, csak a filozófia. Ezeknek a kérdéseknek a köre a filozófia sajátságos területe. Ezek a kérdések azok, amelyek minden filozófiában felmerülnek, függetlenül attól, hogy milyen más kérdésekkel foglalkozik ezeken kivül. Ezekre a kérdésekre valamilyen módon minden filozófia választ ad. Az idealista filozófusok ezért nevezik ezeket "az emberi ész örök problémái"-nak, pedig ezek nem pusztán az ész problémái, hanem a természet, a társadalom és a gondolkodás alapvető viszonylatainak visszatükröződései az emberek fejében.

Ez a visszatükröződés persze többféle lehet és ennek megfelelően világnézet is többféle van. Az előbb hangsulyoztuk, hogy minden filozófia egyben világnézet is.De ez megforditva nem áll, azaz nem minden világnézet filozófia. A vallás is világnézet, hiszen arra törekszik, hogy megmagyarázza a világ jelenségeit. Ez a magyarázat azonban primitiv képzelgéseken alapszik és ezért a vallás tudománytalan, sőt tudományellenes világnézet. A vallással ellentétben a filozófia mindenkor azzal az igénnyel lépett fel, hogy tudományos világnézetet nyujtson: állitásait a tudományok adott eredményeire igyekszik alapozni és megpróbálja azokat tudományosan rendszerezni is. A régi filozófiának ezek a törekvései azonban - még a materialisták esetében is - csak részleges eredményeket hoztak, ami a tudományok viszonylagos fejletlenségéből, valamint a filozófia és a tudományok közötti kialakult viszony megoldatlanságából és nem utolsósorban társadalmi okokból következett. /Lásd később/. Valójában tudományos és teljesen következetes világnézetet első izben és egyedül a marxista filozófia tudott és tud nyujtani.

Megismerésünk tudományos jellegének ez a fejlődése egyébként nemcsak magára a filozófiára jellemző, hanem a szaktudományokra is. Pl. a kémia és a biológia is a XVIII-XIX. században válik igazán tudományos jellegüvé: ekkor haladja tul a leiró jelleget, ekkor kezdi feltárni a valóság általa vizsgált területének törvényszerüségeit.

A filozófia mint tudományos világnézet - mint mondottuk - a lét /az anyagi valóság/ és a gondolkodás legáltalánosabb problémáit vizsgálja, ellentétben a többi tudománnyal, amelyek a valóság egy-egy részterületét, vagyis a világot csak egy bizonyos oldalról vizsgálják. A Marx előtti filozófiák a világnézeten kivül, ami a lényegüket adta, még más tudományokhoz tartozó kérdésekkel is foglalkoztak. A marxista filozófiában viszont világnézet és filozófia egybeesik, a marxista filozófiában semmi sincs a világnézeti kérdéseken kivül. A marxista filozófia ugyanakkor teljes világnézetet nyujt: vizsgálódásai kiterjednek a bennünket körülvevő külvilágra /tehát a természetre és a társadalomra/, de kiterjednek saját tudatvilágunkra is. Ezért határozhatjuk meg igy a marxista filozófia tárgyát: a marxista filozófia a ter-

mészet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeinek tudománya.

Megjegyzendő, hogy ebben a meghatározásban a marxista filozófia fogalmát szükebben vettük: csak a dialektikus és történelmi materializmust értettük rajta. Tágabb értelemben a marxista filozófia problémakörébe tartoznak a különböző marxista filozófiai ágazati tudományok, mint: a marxista logika, etika /erkölcstan/, esztétika /a művészi ábrázolás elmélete/és a marxista filozófiatörténet.

b./ A filozófia alapvető problémája, annak materialista és idealista megoldása.

A világnézeti kérdésekre a különböző filozófiák különböző feleleteket adnak. Arra a kérdésre pl., hogy milyen a világ lényegére nézve, a filozófusok egyik csoportja azt a választ adja, hogy a világ lényegére nézve anyagi természetü, ezeket nevezzük materialistáknak, másikuk pedig valami szellemi lényeget tart alapvetőnek, ezek az idealista filozófusok. Végső soron a materializmus és az idealizmus közötti határvonal kritériumaként egy kérdés emelkedik ki: Mi az elsődleges, az anyag-e vagy a szellem? A létet, a természetet, a világot, vagy pedig a gondolkodást, az érzetet, a tudatot kell elsődlegesnek tekintenünk? Ez a filozófia alapvető kérdése, amelyet egy filozófia sem kerülhet meg, és amelynek ilyen, vagy olyan módon való eldöntésétől függ a többi kérdések megválaszolása is a materializmus, illetve az idealizmus talaján.

Két egymással gyökeresen szembenálló elmélet létezik tehát, amelyek közül a filozófusok a világot vagy az egyikkel, vagy a másikkal magyarázzák: a materializmus és az idealizmus. A filozófia fejlődése a materializmus és az idealizmus kölcsönös harcában halad előre.

Ez a megállapitás nagyon fontos tétele a marxista filozófiának, pontosabban a marxista filozófiatörténetirásnak. Ez a tétel rendet teremt a történelem során előbukkant számtalan filozófiai iskola és rendszer látszólagos össze-vissza ságában, megmutatja a két fő irányzat harcát, és azt a 2.5oo éves fejlődést, azt az előrehaladást, amelyet az emberi gondolkodás a filozófiai gondolat első jelentkezéseitől napjainkig megtett.

Meg kell jegyezni, hogy ehhez a megállapitáshoz több filozófus régebben is közel jutott. A magyar Martinovits Ignác már 1788-ban leirta a "Mémoires philosophiques" /Filozófiai emlékiratok/ c. müvében, hogy a filozófusok mindig vagy a materialisták, vagy az idealisták táborához tartoztak. A burzsoá filozófusok azonban általában tagadják ezt a tételt: a filozófia történetét rendezetlen és semmiféle igazi fejlődést fel nem mutató

káosznak tekintik. A magyar Pauler Ákos szerint, aki a Horthy-rendszer egyik vezető filozófusa volt, Aristoteles volt a történelem legnagyobb lángelméje, aki már az ókorban rájött a helyes bölcseletre, de azt később elfelejtették, vagy eltorzitották, visszafejlődés következett be és ezért az a feladat, hogy helyreállitjuk Aristoteles tekintélyét a filozófiában. A klerikális Kecskés Pál ugyanezt hirdette Aquinoi Tamással, a katholikus egymás hivatalos filozófusával, a német Vorländer pedig Kant-tal kapcsolatban. Nyilvánvaló, hogy ez a felfogás mindenekelőtt a materializmus jelentkezési formáit tekinti az "az igazi" filozófiától való eltévelyedéseknek és ezért magában ebben a felfogásban is a két alapvető világnézeti irányzat: a materializmus és az idealizmus harca nyilvánul meg.

Mi az oka most már annak, hogy a világnézeti kérdésekre adott válaszok ilyen ellentétesek? Mi az alapja a materializmusnak és az idealizmusnak és a közöttük folyó kibékithetetlen harcnak? E kérdésekre a feleletet nem az egyes emberek és az egyes filozófusok egyéni hajlamaiban kell keresnünk. A világnézet nem egyéni termék, hanem a társadalom alakitja ki, mindig a társadalmi viszonyok tükröződnek benne. És mivel az osztálytársadalomban a társadalom nem egységes, hanem különböző, egymással szembenálló osztályokra bomlik, a világnézet osztályjellegü. A későbbiekben az egyes filozófiáknál konkrétan is látni fogjuk, hogy minden filozófus - akár tudatában van ennek, akár nem - egy meghatározott osztály világnézetének kifejezője, szószólója, rendszerbefoglalója. Az egyes emberek világnézetét is alapvetően osztályhelyzetük határozza meg. Különösen a társadalom jelenségeinek megitélésében van alapvető ellentét a kizsákmányolók és kizsákmányoltak világnézete között. Pl. a tőkések a meglévő kapitalista viszonyok konzerválására törekednek, a magántulajdon "szentségét" hirdetik, azt prédikálják, hogy mindig voltak és mindig lesznek gazdagok és szegények, ez "isten rendelése", ez ellen lázadozni értelmetlenség és isten ellen való vétek. Nyilvánvaló, hogy az öntudatos munkások homlokegyenest ellenkező felfogást vallanak ezekről a kérdésekről, s felfogásukat a tőkés kizsákmányolás megdöntéséért vivott gazdasági és politikai harcukkal, vagyis az osztályharc gyakorlatában bizonyitják be.

Az osztályok harca eszerint visszatükröződik az emberek fejében, visszatükröződik a világnézeti harcban, másszóval: a világnézeti harc és ezen belül az alapvető filozófiai irányzatok harca szerves tartozéka, kisérő jelensége az osztályharcnak. A filozófia tehát pártos tudomány és mindig is az volt. A történelem tanusága szerint a haladó, feltörekvő osztályok és képviselőik rendszerint materialista világnézetet vallottak, mig a társadalmi fejlődés akadályává vált reakciós osztályok szükségszerüen az idealizmushoz fordultak, mint olyan filozófiához, amely megfelelt és megfelel törekvéseiknek. Annak magyarázatát, hogy a haladó osztályok miért vallanak materialista világnézetet és a

konzervatívak idealizmust, elsősorban az illető osztályok természetében kell keresnünk.

A materializmus forrásai. Amint már említettük, a materialista filozófia a történelem folyamán a társadalmi haladást képviselő osztályok válasza a lét és tudat kérdéseire. Mi okozza ezt az összefüggést? A haladó osztályok progresszív volta abban van, hogy érdekükben áll a termelés fejlesztése és a termelés fejlődésének akadályát képező reakciós társadalmi erők eltávolítása. Érdekükben áll tehát a világ megváltoztatása részben, vagy gyökeresen. E haladó gazdasági és politikai törekvésekben rejlenek a materializmus társadalmi gyökerei.

Ha egy osztálynak érdeke a világ átalakítása, akkor abból kell kiindulnia, hogy a világ tudatunktól függetlenül létezik és olyannak kell megismernie, amilyen az a valóságban. Ez pedig a materializmus alapelve. Amint Engels mondja: "... a materialista természetszemlélet egyszerűen azt jelenti, hogy a természetet olyannak vesszük, mint amilyen, anélkül, hogy valamit is hozzáadnánk, ami a természettől idegen ..." /Engels: A természet dialektikája, 2o9-21o oldal/. Csak az anyagi világ tőlünk független objektív létének felismerése vezetheti a haladó osztály gondolkodóit arra a következtetésre, hogy a világot meg is lehet változtatni, hogy tehát a társadalmi változások elérésére reális lehetőség áll fenn. Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy nem minden haladó osztály, vagy társadalmi csoport tud materialista világnézetet kialakítani. Ennek okai főleg a társadalmi viszonyokban találhatók meg. Pl. a XV.-XVI. század parasztforradalmaiban a haladó törekvések vallásos ideológiai burokban jelentek meg, mert a feudális társadalom évszázadai a vallásos világnézetet *vésték be a parasztság gondolkodásába. Ezek a kivételek azonban* nem változtatnak azon az általános szükségszerű összefüggésen, amely a társadalmi haladást a materialista világnézettel kapcsolja össze. Materialista filozófia kiséri általában a fiatal, feltörekvő burzsoázia harcát is, amikor még forradalmi módon lép fel az elavult feudális rendszer ellen. Materialista világnézet felé törekszik korunk leghaladóbb osztálya, a munkásosztály is.

Ezzel a materialista felfogással megegyezik az emberek mindennapi tapasztalata. Az emberek, miközben dolgoznak, gyakorlati tevékenységet végeznek, kapcsolatba kerülnek a világgal, megismerik azt és tapasztalataik alapján meggyőződnek arról, hogy a természet és a társadalom tőlük függetlenül létezik. Az emberek ösztönös tudása erről - a materialista filozófiában tudatosan a világ megismerhetőségéről szóló tanítás: az ismeretelmélet alapjává válik. Ezekben foglalhatók össze a materializmus ismeretelméleti gyökerei.

A materialista filozófia, társadalmi és ismeretelméleti forrásainál fogva, minden korban a legszorosabb kölcsönhatásban állott a többi tudománnyal. A haladó osztályoknak a termelés fej-

lesztése miatt szükségük van a természet és a társadalom egyre alaposabb ismeretére, érdekükben áll a világ objektiv törvényszerüségeinek feltárása. E tudományos törekvéseket is elősegiti a materializmus. Minden tudomány ugyanis a materializmus alapelvei alapján, az anyagi világ objektiv létének feltételezésével kutatja a valóság törvényeit. A materializmus minden korszak tudományos világnézete, mely a kor tudományos eredményeit általánositja és segitőleg visszahat a tudományok fejlődésére.

Az idealizmus forrásai. Amint már emlitettük, az idealista filozófiák a materializmussal ellentétes társadalmi szerepet játszanak és általában reakciós osztálycélokat szolgálnak, Hogy miért van ez igy, annak is megvannak a maga társadalmi és ismeretelméleti gyökerei. Ezeket azonban nehezebb feltárni, mint a materializmus esetében.

Az idealizmus társadalmi gyökerei végső soron a társadalom gyökeresen ellentétes érdekü osztályokra szakadásában, a társadalmi munkamegosztásban és ezen belül a fizikai és a szellemi munka elkülönülésében vannak. Közelebbről pedig abban, hogy az uralkodó osztályok elszakadnak a termeléstől, a közvetlen fizikai munkától és kiváltságos helyzetüknél fogva csak irányitással, politikával és szellemi jellegü tevékenységgel foglalkoznak. Ezek következtében mód nyilik arra, hogy az uralkodó osztály ideológusai a szellemi tevékenységet, a tudatot, mint önálló erőt ábrázolják, és magukat az élet "alkotóinak" tartsák. Az hiszik - és e hiedelem kialakulásának mint látjuk megvannak az okai- hogy a társadalom életének minden vivmánya a fej, a puszta gondolkodás eredménye. Az igazi alkotóerő, minden érték létrehozója, az emberi kéz munkája jelentéktelennek, másodlagosnak tünik fel számukra. Ugyanakkor a fizikai munkát végző dolgozó osztályok a teljes kiszolgáltatottság állapotába kerülnek és reménytelen elesettségükben szintén misztikus eszmék rabjaivá válnak. Az uralkodó osztályok és hosszu történelmi korszakokon keresztül az elnyomott osztályok is olyan képet alkotnak maguknak a világról, mintha a különböző eszmék: a vallás, a politika, a jog, vagy a filozófia uralkodnának a társadalmon, mintha ezek lennének az elsődlegesek és maga az anyagi világ csak az eszmeinek lenne a leszármazottja.

Ez a felfogás és hozzá kell tenni, téves felfogás minden idealizmus alapelve. Minden idealista filozófia valami szellemi létezőben látja a világ lényegét, nevezzék azt "ideának" /Platon/, "abszolut eszménck" /Hegel/, világakaratnak /Schopennauer/, vagy egyszerüen istennek, ahogy a vallások ezt köznapiasan teszik. Az idealista filozófia - ebből is látszik - sok tekintetben rokon a vallásos felfogással, lényegében ugyanaz a társadalmi szerepe, csak tudományosabban ható köntösben. Az idealizmus egyrészt közvetve, a vallás alátámasztásával, másrészt közvetlenül is, hamis, a valóságot eltorzitó világnézeti eszméivel a legnagyobb

ideológiai segitséget nyujtja a reakciós uralkodo osztályoknak.

Az idealista filozófiai eszmék jól megfelelnek annak a feladatnak, hogy igazolják a kizsákmányoló osztályok uralmát. Ha az eszme, a gondolkodás elsődleges, akkor ebből következik, hogy a társadalomban teljesen helyénvaló a szellemi munka és szellemi munkát végző kizsákmányolók uralma a fizikai munka és azt végző kizsákmányoltak felett. Az idealizmus mindenkor a fennálló társadalmi igazságtalanságok védelmezésének az ideológiája, amely az elnyomottak jogos harcának leszerelésére irányul.

Az idealizmus létrejöttében tehát a döntő szerepet a társadalmi okok játszák. De keletkezésére és fennmaradására az előbbiekkel szorosan összekapcsolódva lehetőséget ad még egy tényező: a valóság megismerési folyamatának bonyolultsága. Ebben keresendők az idealizmus ismeretelméleti gyökerei. Amint a későbbiekben részletesen tárgyalni fogjuk: a valóság megismerése nem egyszerre, hanem részenként történik, több fokozatban, több oldalról és nem simán, egyszerüen, könnyedén, hanem ellentmondásos, bonyolult folyamat során, sok-sok kiváló gondolkodó nehéz gyötrődései árán. Az idealizmus kiragadja azokat a problémákat, amelyekre a tudomány még nem tud kielégitő magyarázatot adni, és ezeket igyekszik miszticizmusba mártva "magyarázni". Erre a továbbiakban több példát fogunk látni. Amellett az idealizmus a megismerés folyamatának egyes mozzanatait eltulozza, megmereviti és elszakitja a megismerés egészétől. Főkép három ilyen mozzanattal: az érzékeléssel, a fogalomalkotással és a gondolkodás aktiv jellegével kapcsolatos helytelen nézetekről van itt szó.

1./ Az idealizmus egyik válfaja: a szubjektiv idealizmus az egyén, a szubjektum érzeteinek, képzeteinek tulajdonit tulzott, sőt kizárólagos jelentőséget. Elszakitja ezeket az érzeteket és képzeteket reális forrásuktól: az anyagi világtól és eljut addig a képtelen állitásig, hogy csak az érzeteknek van reális létük, mögöttük nincsen semmiféle anyagi valóság.

2./ Az idealizmus másik válfaja: az objektiv idealizmus nem a közvetlen érzékelésből származó érzeteknek, hanem az emberi agyvelő elvonatkoztató és általánositó képességéből származó fogalmaknak tulajdonit önálló létet, ezeket szakitja el az anyagi világtól, amelyből pedig ezek is származnak. Azt hirdeti, hogy a fogalmak az elsődlegesek, az "igazi" létezők és az anyagi jelenségek csak ezek gyenge visszfényei, árnyképei. Az idealizmusnak ez a válfaja azért kapta az "objektiv" jelzőt, mert olyan szellemi létezőket: "ideákat", "világszellemet", "egyetemes akaratot" stb. tételez fel, amelyeket az emberi tudattól függetleneknek képzel. /Ezekkel a kérdésekkel a marxista-leninista ismeretelmélet tárgyalásakor fogunk bővebben foglalkozni./

3./ Az idealizmus mindkét válfajának közös vonása, hogy el

tulozza a megismerés, a gondolkodás aktiv jellegét. Az ember ugyanis nem öncéluan alkotja meg a maga érzeteit, képzeteit és fogalmait a világról, hanem azért, hogy segitségükkel jobban kiismerje magát a világban, hogy sikeresebben végezhesse gyakorlati tevékenységét. A különböző eszméknek, nézeteknek, a filozófiai állásfoglalásnak is abban van a jelentősége, hogy azok visszahatnak a gyakorlati cselekvésre. Az emberek bármit is tesznek, /leszámitva az ösztönös, reflexszerü mozdulatokat/ azt előbb megfontolják, előbb a fejükben kialakitják cselekvésük célját. Az idealizmus azonban abszoluttá teszi a gondolkodásnak ezt az oldalát, elszakitja a folyamat egészétől és önálló teremtő erőt tulajdonit az érzeteknek és a fogalmaknak. Nem látja, hogy a fogalmak, az eszmék, csak azért képesek hatást gyakorolni az emberek cselekvésén keresztül a valóságra, mert azt tükrözik vissza. Ezekben foglalkatók össze az idealizmus ismeretelméleti gyükerei.

Az emlitett tényezők következtében alakult ki a materializmus és az idealizmus, a két ellentétes tábor a filozófiában, mely a haladó és reakciós társadalmi erők harcát, továbbá a tudományosság és a tudománytalanság mély szembenállását tükrözi vissza.

Mindezekből az is következik, hogy végső soron minden filozófia vagy materialista, vagy idealista. Nem lehetséges valami harmadik fajta filozófia, amely kitérhet a filozófia alapvető kérdésének egyik, vagy másik megválaszolása elől. Erre azért is fel kell hivni a figyelmet, mert az imperailizmus korában több idealista irányzat, - mint az empriokriticisták, akikkel a későbbiekben még fogunk találkozni - megtévesztőleg azt hirdették, hogy ők valami "uj" filozófiai irányt találtak fel, mintha a filozófia két alapvető táborán kivül helyezhetnék magukat.

A materializmus és idealizmus ellentéte azonban csak a filozófia alapkérdésének megválaszolása terén jelent egymást kizáró ellentétet, más tekintetben nem.Pl. sokszor egyes filozófusok tanain belül is lehet találni materialista és idealista vonásokat. /Aristoteles, Giordano Bruno, stb./. Sőt az egész Marx előtti materializmusra jellemző, hogy mig a természet magyarázatában materialista, addig társadalmi nézeteiben idealista elveket vallott. Az egyes filozófiák elemzése ezért mindig konkrét vizsgálatot és különös gondot igényel.

A materialista és idealista elemeket tartalmazó kevert filozófiák közül megemlitjük még az un. dualizmust, /kételvü filozófiát/, amely a monista, egyelvü filozófiákkal szemben /vagyis a materializmussal és az idealizmussal szemben, amelyek mindegyike egységes alapelv szerint magyarázza a világot/ mindkét elvet elismeri. A dualista filozófiákban az anyag is és a szellem is, mint végső lényegek jelennek meg, amelyek öröktől fogva léteznek, egymásra vissza nem vezethetők és függetlenek egymástól. Ilyen dualista felfogás jellemző pl. Descartes és Kant filozófiájára. Persze végső elemzésben ez sem bizonyul valamiféle harmadik

irányzatnak, hanem az idealista filozófia egyik válfajának. Ugyanis annak az elismerése, hogy a szellem az anyagtól függetlenül létezik és arra nem vezethető vissza - idealizmust jelent!

Materializmus és idealizmus azonban nem jelent egymást kizáró ellentéteket az egyes emberek világnézetében sem. Az emberek általában nem mondhatók tisztán idealistáknak, sem materialistáknak. A filozófiailag iskolázatlan tömegek, de még müveltebb emberek fejében is összeférnek és tarkán keverednek a józan észnek megfelelő materialista elemek és a misztikus, vallásos, idealista képzetek. Igy van ez a kapitalizmusban és jó ideig a szocialista társadalomban is. Teljesen következetes materializmust csak a marxista filozófia nyujt, amely nemcsak a természet, hanem a társadalom jelenségeit is materialista módon magyarázza.

c./ A módszer jelentősége a filozófiában. Dialektikus és metafizikus módszer.

Szigoru értelemben véve a világnézeti kérdésseknek csak egyik csoportja tartozik az elmélet körébe, azok, amelyek az anyag vagy a szellem elve alapján magyarázzák, értelmezik a világot. Ide tartoznak a világ anyagi természetére, az anyag és a tudat kapcsolatára és sajátosságaira, továbbá a megismerés tartalmára és forrására vonatkozó kérdések. A világnézeti kérdéseknek van azonban egy másik csoportja is, a filozófiai módszer kérdéseinek csoportja. E kérdések arra a szemléleti módra vonatkoznak, ahogyan a világot vizsgáljuk. Ilyen kérdések például: Hogyan kell szemlélnünk a jelenségeket? Olyanoknak-e, amelyek hatnak egymásra és kölcsönösen összefüggenek egymással, vagy ellenkezőleg olyanoknak, amelyek elszigeteltek egymástól? Vajjon homogének-e a tárgyak, jelenségek, vagy ellentmondásosak? A mozgás vagy mozdulatlanság, a stagnálás, vagy az állandó fejlődés jellemző-e a természetre, a társadalomra és a gondolkodásra?stb.

A tudományos módszer kérdésével általánosabban és behatóbban a dialektikus materializmus első témájának keretében fogunk foglalkozni. Itt csak a szorosabban vett filozófiai módszerek: a dialektikus és metafizikus módszer rövid jellemzésével és történeti kifejezéseivel foglalkozunk.

A marxista dialektika az egész emberi fejlődés eredményeinek az alapján jött létre és hosszu történeti folyamat terméke. E fejlődés során - a tudományok fejlettségének adott fokától, a kor társadalmi viszonyaitól és az egyes társadalmi osztályok érdekeitől függően - maga a dialektikus módszer is változásokon ment át, különböző formákban jelent meg, miközben állandó harcban állott ellentétével, a metafizikus módszerrel.

A dialektika az ókori Görögországban keletkezett, amikor még az exakt természetkutatásának az elemei is hiányoztak. A kísérletezés pl. az egész korszakban ismeretlen volt, az akkori tu-

dósok a természet és a társadalom közvetlen szemléletére voltak utalva. A közvetlen szemlélet alapján elsősorban a tárgyak és jelenségek kölcsönhatásának végtelen egymásbafonódása tárult fel, amelyben a természetet osztatlan egésznek tekintették az örökös mozgás, változás, keletkezés és elmulás állapotában.

Ez a szemlélet azonban, bármily helyesen ragadta is meg az összképet, nem volt tudományos jellegü, nem a tudományok részletekbe menő eredményeire épült. Naiv, ösztönös, szemléleti dialektika volt. Ezért, amikor kezdetét vette az igazi természettudományos fellendülés, a módszer fejlődése nem a dialektika vonalán haladt tovább, hanem a metafizikát juttatta hegemóniához.

Ez a helyzet a XV. század második felében következett be, amikor az ipari termelés, a hajózás sikerei, a földrajzi felfedezések, a mechanikai, optikai, csillagászati és egyéb jelenségekre vonatkozó uj tények önöze gazdagitotta a tudományt, amelyeket az ókor tudósai nem ismertek. Mindez hatalmas tényanyagot nyujtott, amelyet elméletileg is fel kellett dolgozni. A természettudomány legfőbb feladata e korban - amint Engels irta - a legközelebb eső anyag feldolgozása volt. Meg kellett vizsgálni az egyes részleteket külön-külön, amiből az összkép összeáll, azok különleges okait, és különleges mivoltukat: ki kellett szakitani a részleteket természetes kapcsolataikból. E vizsgálati módszer sok helyes eredményre vezetett a természettudományokban és meghatározott keretek között ma is megvan a létjogosultsága. Ez a felfogás azonban behatolt a filozófiába is, ahol megteremtette a sajátos metafizikus módszert. Ez azt jelenti, hogy a tárgyakat és jelenségeket teljes elkülönitettségükben, mozdulatlanságukban, megmerevitve adott helyzetükben, belső ellentmondásaik figyelembevétele nélkül vizsgálták. E metafizikus szemléletet indokolttá tették a kor tudományos fejlettségének történelmi feltételei, de azért már akkor is a valóság egyoldalu, felszines magyarázatát jelentette. A tárgyak és a jelenségek ugyanis, a maguk valóságában, sem a természetben, sem a társadalomban nincsenek egymástól elszigetelve, hanem szervesen, kölcsönösen összefüggenek, hatnak egymásra, az ellentmondásosság, az állandó mozgás és változás állapotában vannak, miközben uj minőségek jönnek létre és pusztulnak el.

Azt, hogy a természet és a társadalom objektiv lényegénél fogva dialektikus és nem metafizikus, maguk a természettudományok és a társadalom tényei tárták fel a későbbiek folyamán. A nagy tudományos felfedezések /l.később/ megingatták a metafizika alapjait és a dialektikus szemlélet egyre inkább teret hóditott a filozófiában, bár egy ideig az idealizmus keretei között. Kant, Schelling és főleg Hegel dialektikája a dialektika legmagasabb fokát jelenti a Marx előtti filozófiában, mely rendkivül sok értéket tartalmaz. De az idealizmussal összekapcsolt dialektika eleve nem adhatta a természet és társadalom dialektikus folyamatainak hü ábrázolását, mert e szemlélet nem a valóságos dolgok és jelenségek

fejlődését irta le, hiszen az egész természetet és a társadalmat ugy tekintette, mint valami örök eszmének a megnyilvánulásait.

A következetesen tudományos dialektikus módszer csak a tudományok további fejlődése alapján és csak a munkásosztály megjelenésével születhetett meg. Az a dialektika, amely a modern természettudomány vivmányait foglalja össze, csak materialista dialektika lehet és csak a munkásosztály ideológiájában, a marxizmusban kerülhetett kidolgozásra. A marxista dialektika kialakulásáról és jellemvonásairól a következő fejezetekben még bővebben beszélünk, e helyütt csak még néhány általánosabb szempontra kell felhivnunk a figyelmet.

A dialektika és metafizika a fejlődés folyamán egymással szembenálló ellentétes megoldásokat,jelentettek és állandó harcban fejlődtek. Az,hogy az ókorban a dialektikus szemlélet volt az uralkodó,nem jelenti,hogy metafizikus nézetek nem vetődtek fel.A XV.-XVII.század sem mondható a metafizika kizárólagos uralmának,a haladó tudósok világnézetében jelentkeztek már ekkor is a dialektika elemei. Bár a metafizika elvesztette minden tudományos létjogosultságát,ma is folyik a harc a dialektika és metafizika között. Ennek oka nem a tudományok szinvonalában keresendő,hiszen minden tudományos felfedezés csak jobban és jobban alátámasztja a dialektikus felfogás helyességét,hanem abban,hogy a módszer kérdései is elkerülhetetlenül összekapcsolódnak az osztályok érdekeivel és az elavult módszert megrögzitik a konzervativ osztályok érdekei. Az imperialista burzsoázia vonzódik a metafizikához,mert szüksége van rá. A metafizikának a világ változatlanságáról szóló tételét felkarolja a burzsoázia,mert ebből azt következteti,hogy a kapitalista társadalom is változatlan és örök, és örök ezzel a burzsoázia uralma is. A burzsoáziának érdeke terjeszteni az olyan nézeteket,amelyek tagadják a fejlődést,azt állitva,hogy "sohasem születik uj a nap alatt". Ez az álláspont nyilván alkalmas arra, hogy visszatartsa a dolgozókat a legnagyobb társadalmi igazságtalanság,a kizsákmányolás elleni harcos,forradalmi fellépéstől. A mai metafizika a burzsoá osztályérdekek kifejezője és ideológiai fegyvere a haladó erők ellen.

Ezzel ellentétes szerepet tölt be a materialista dialektika. A dialektika a "forradalom algebrája", - irta Herzen, a nagy orosz forradalmi demokrata. A dialektika, amely feltárja a fejlődés törvényszerüségeit, felszereli a haladó erőket annak ismeretével, hogy milyen irányokban alakul a jövő és tudáson alapuló bizalommal és elszántsággal vértezi fel őket a haladásért vivott harcban. Korunk világnézeti küzdelmeiben tehát nemcsak az idealizmus és a materializmus, hanem a metafizika és a dialektika közötti ellentéteket is figyelemmel kell kisérnünk.

Az eddigiekből is látható, hogy az elmélet és a módszer kérdései minden filozófiában szorosan összekapcsolódnak egymással. Ez az összekapcsolódás magába rejti az elmélet és a módszer közötti megfelelést, és az azok közötti szembenállást is. A természet és a társadalom a maga valóságában, önmagában véve anyagi természetü és dialektikus jellebü. Ezért csak a materializmus elméleti alapján álló dialektikus szemlélet, a dialektikus materializmus adhatja a valóság adaequat /az eredetinek megfelelő, hü/, képét. A Marx előtti filozófiára az volt jellemző, hogy a helye-

sebb elmélet, illetve módszer a valóságot meghamisitó vagy felszinesen ábrázoló helytelen módszerrel, illetve elmélettel kapcsolódott össze. Ezért az az elmélet és a módszer közötti kapcsolat nem volt egyértelmü. A felszines módszer lerontotta az egyébként helyes elméletet, a helytelen elmélet pedig eltorzitotta a helyesebb módszert. A Marx előtti materializmus pl. - kivéve az ókori filozófiát - általában metafizikával párosult, de a metafizika egyoldalusága szükségszerüen oda vezetett, hogy ez a materializmus számos kérdést nem tudott megoldani és pl. a társadalom magyarázata terén kénytelen volt az idealizmusnak átadni a terepet. Az ujkori német filozófiában, ahol a dialektika idealizmussal egyesült, az idealizmus elrontja a dialektikát és igy az nem képtelen elhatárolni magát következetesen a metafizikától. Az is megállapitható, hogy a metafizika bizonyos ponton szükségszerüen idealizmushoz vezet, az idealista dialektika pedig metafizikához. A Marx előtti filozófiában az elmélet és a módszer nem is kerülhetett teljes összhangba.

Ez az összhang csak a dialektikus materializmusban valósulhatott meg. A marxista filozófia e két oldala között nincs semmiféle ellentét, mert mindegyikük a valóság megfelelő oldalainak hü ábrázolását adja. És ahogy a valóság különböző oldalai szerves egészet alkotnak, a dialektikus materializmus is egységes szerves egész, melyben elmélet és módszer összefonódnak. A marxista filozófiában a materializmus és a dialektika nem valami formai egységben vannak, hanem a legszorosabb tartalmi kapcsolatban.

Ez megmutatkozik abban is, hogy a marxista filozófiában el is mosódnak a határok az elmélet és a módszer között. A materialista dialektika nemcsak módszer, hanem egyben elmélet is, objektiv törvényeket feltáró tudomány is. Ugyanakkor a marxista materializmus nemcsak elmélet, hanem módszer is, a világ megismerésének és megváltoztatásának helyes módszere, amely az anyagi világ szükségszerü összefüggéseire támaszkodik. Az elmélet és a módszer azonosulását jól mutatja az is, hogy amint látni fogjuk, a tárgyalás során csak nehezen különithetők el egymástól a kettő kérdései.

d./ A filozófia pártosságának marxista-leninista elve.

Az előzőkben röviden már kifejtettük, hogy minden filozófia osztályjellegü és a materializmus és idealizmus harcában osztályok harca nyilvánul meg. Ezzel általános formában tulajdonképen már megadtuk, hogy mit értünk a filozófia pártosságának elve alatt.

Minden filozófia meghatározott osztályok érdekeit szolgálja tehát. Nincs pártok, osztályok felett álló filozófia. Ez érvényes minden korban, minden időben, az ókortól napjainkig. Minden filozófia tanulmányozásakor, de minden társadalmi eszmével és nézettel kapcsolatban is fel kell tennünk a kérdéseket: Milyen társadalmi csoportok harca hivta azt életre? Milyen osztály

érdekeit szolgálja? Kinek előnyös? Sem a mult, sem a mai kor világnézeti kérdéseinek vizsgálatánál nem hagyhatjuk figyelmen kivül a pártosság elvét, ha tudományosan és következetesen óhajtjuk feltárni egy filozófiai irányzat társadalmi szerepét és értékét.

A pártosság elvét a marxizmus fogalmazta meg először nyiltan a filozófiában. Ez természetesen nem azt jelenti, mintha a régi filozófiák nem lettek volna pártosak, mintha nem osztályérdekeket testesitettek volna meg. A marxista filozófia volt képes azonban először megalkotni a filozófia pártosságáról szóló elméletet. A történelmi materializmus tudományos magyarázatot ad a társadalmi eszmék, igy a filozófiai eszmék eredetére és társadalmi szerepére is. Ezzel a filozófia egyik legsarkalatosabb, legdöntőbb jellemvonása tárul fel előttünk, a filozófia osztályjellege, melyet a burzsoá filozófia homályban hagy.

A tőkés termelési viszonyok ugyanis kizsákmányolási viszonyok, amelyek a dolgozókra nagy anyagi és erkölcsi terhet raknak és időnként háborus veszélybe sodorják a népeket. Az imperialista burzsoáziának ideológiai téren elemi érdeke, hogy elleplezze az igazságot és az égető társadalmi problémákat a maga szájaize szerint magyarázza. A burzsoá filozófia ezek miatt nem vallhatja meg nyiltan pártosságát: azt, hogy egy osztály: a burzsoázia érdekeinek kifejezője. Ettől függetlenül pártos marad, de pártossága sajátos, megtévesztő formában jelentkezik.

Ez a sajátos megjelenési forma korunkban a burzsoá "objektivizmus", az általgyilagosság. Ez abban nyilvánul meg, hogy a filozófiák megtévesztőleg azt állitják, mintha pártok és osztályok felett állanának, mintha "elfogulatlanul" és "objektiven" szemlélnék a jelenségeket, mintha képesek lennének felülemelkedni a társadalmi harcokon, mintha valami "általános emberi", semleges filozófiát adhatnának. Ilyen filozófia azonban nincs. Az objektivizmus a burzsoá filozófia pártosságának csak megtévesztő formája, amely a kizsákmányoló, reakciós osztálytársadalom elleplezésére szolgál.

A burzsoá filozófia pártosságáról vallott marxista felfogásunkat el kell határolnunk az idevonatkozó vulgáris értelmezéstől. Ezt több tekintetben is meg kell tennünk. Nem lehet pl. egy-egy adott filozófiai irányzat tartalmi kérdéseit egyenesen a filozófus személyi tualjdonságaiból és származásából levezetni. Ez nagyon helytelen lenne. Nem lehet azt állitani, hogy minden burzsoá filozófus egyszerüen a burzsoázia érdekeinek tudatos és ravasz képviselője, bár egyre nagyobb számban akadnak ilyenek is. Nem szabad a burzsoá és idealista filozófusok mindegyikét megátalkodott reakciós embernek tartani. A burzsoá filozófusok között is akad tudományosan jóhiszemü ember, aki egyénileg igyekszik a valóságot hiven ábrázolni, de ez semmit sem változtat a

lényegen. Nem a személyek és a szubjektiv szándékok kérdése a döntő, sőt a filozófiák társadalmi jelentősége szempontjából a filozófus személye mellékes kérdés. Lenin szerint: "... nem olyan fontos, ki védelmez közvetlenül bizonyos nézeteket. A fontos az, kinek van haszna ezekből a nézetekből, ezekből a javaslatokból, ezekből az intézkedésekből." /Lenin művei 19. köt. 33. old./ Vagyis nem szabad a személyi oldalnak tulzott jelentőséget tulajdonitani.

A burzsoá filozófusokat az teszi a burzsoázia ideológiai képviselőivé, hogy képtelenek tullátni a burzsoázia horizontján, képtelenek tovább jutni gondolatokban azoknál a korlátoknál, amelyeknél a burzsoázia nem jut tovább az életben. Ebben az értelemben fogjuk fel a burzsoá filozófia osztályjellegét és pártosságát - mégegyszer hangsulyozva, hogy szép számmal vannak tudatosan hamisitó, fizetett filozófus-ügynökei is a burzsoáziának.

El kell határolnunk magunkat a filozófia pártosságának vulgáris felfogásától azzal a hamis tétellel kapcsolatban is, mintha az egyes emberek világnézetét egyedül és közvetlen módon határozná meg osztályhelyzetük. Hogy az egyes ember milyen világnézetet vall, abban a saját társadalmi és gazdasági viszonyain kivül, mint a legfontosabb tényezőn kivül, nagy szerepet játszik a nevelés, a környezet és egyéb tényezők. Az emberek anyagi viszonyai nem mechanikusan, nem automatikusan váltják ki a megfelelő eszméket. Előfordulhat, hogy egy dolgozó, aki sokat szenved a kizsákmányoló osztály zsarnokságától, világnézetében mégis a burzsoázia rabja. Nagy jelentősége van tehát a világnézeti befolyásolásnak az osztályok harcában. A burzsoázia nagy erőfeszitéseket tesz azért, hogy a munkásosztály is a tőkés fejével gondolkozzék, a burzsoázia világnézetét tegye magáévá, őt is a magántulajdonosi gondolkodásmód és erkölcs hassa át. Ebben azért tud a burzsoázia átmeneti sikereket elérni, mert kezében vannak az iskolák, az egyházak, a társadalmi szervezetek és azok helyiségei, ő irányitja a társadalom jogi és erkölcsi felfogását, a tudományokat, az irodalmat, a sajtót, a művészeteket, köztük a szinházat, a mozit és a rádiót. E szörnyü világnézeti nyomás bilincseit kell elsőnek szétfeszitení ahhoz, hogy a politikai és gazdasági bilincseket le lehessen verni a proletáriátus testéről.

A munkásosztály győzelme után, a szocializmus épitésének idején a világnézeti harc jelentősége még jobban megnő, mert a politikai és gazdasági kulcspoziciók elvesztése után csak a világnézeti frontszakaszon rendelkezik még a burzsoázia erős hidfőállásokkal: olyan burzsoá világnézeti maradványokkal, amelyek - ha nem folytatunk ellenük szivós ideológiai harcot - komoly nehézségeket okozhatnak a szocializmus ügyének, mint azt saját tapasztalatainkból is jól tudjuk.

Csak egy ilyen ideológiát emlitve: a nacionalizmus azzal

hátráltatja a munkásosztály ügyét, hogy hamis érdekközösséget teremt egy nemzeten belül kizsákmányolók és kizsákmányoltak között, eltántoritva a dolgozókat az osztályharctól /"hiszen mindnyájan jó magyar emberek vagyunk"/ - és ugyanakkor hamis érdekellentétet teremt a különböző nemzetiségü dolgozók között, gátolja harcos forradalmi összefogásukat a tőke ellen. Szivós felvilágositó munkával lehet csak elérni, hogy a dolgozók megértsék: nem a nemzeti hovatartozás, hanem elsősorban az osztályhelyzet a döntő az emberek megitélése szempontjából.

Az eddig elmondottakból egyenesen következik, hogy természetesen a marxista filozófia is pártos filozófia. A marxista filozófia pártossága abban van, hogy korunk egyetlen következetesen haladó osztályának: a munkásosztálynak az érdekeit fejezi ki és szolgálja. A marxista filozófia pártossága éppen ezért egészen más vonásokat mutat, mint a burzsoá filozófiáé.

A legdöntőbb különbség a marxista és burzsoá filozófia pártossága között abban van, hogy a marxista filozófia a saját osztályjellegüket elködösitő burzsoá filozófiákkal szemben nyiltan hirdeti a maga osztályjellegét. A munkásosztály érdekei ugyanis nem kivánják meg pártosságának elleplezését, sőt ellenkezőleg annak nyilt, világos kifejezését követelik meg.

A munkásosztálynak ugyanis az a történelmi hivatása, hogy megszüntessen mindenfajta kizsákmányolást, mindenfajta elnyomást, mert saját magát is csak igy képes felszabaditani. A munkásosztálynak nincsenek a többi dolgozó osztályokkal ellentétes érdekei és a kizsákmányolók szük körén kivül hivatva van vezetni az egész társadalom harcát a szocializmus és a kommunizmus megvalósitásáért, a békéért, a haladás irányában. A munkásosztály helyzetéből és természetéből következik, hogy nem türhet semmiféle ködösitést filozófiája pártossága terén. Nincs semmi titkolni valója a többi dolgozó előtt, sőt filozófiája osztálytermészetének nyilt hirdetése azt vonzóbbá teszi előttük.

A dialektikus és történelmi materializmust a pártossága oldaláról ugy határozhatjuk meg, mint a marxista-leninista párt világnézetét. Ez egyáltalán nem mond ellent annak a tételnek, hogy a marxista filozófia osztályjellegét tekintve a proletáriátus érdekeinek a kifejezője. Hogy az osztály helyett a párt világnézeteként jelöljük meg, ezzel azt huzzuk alá, hogy magába az osztályba is be kell vinni a dialektikus és történelmi materializmus eszméit. Marxtól származik az a mondás, hogy az emberiség felszabadulásának feje a filozófia, szive a proletáriátus. A filozófia nem valósulhat meg a proletáriátus /a kizsákmányolás/ megszüntetése nélkül, a proletáriátus nem szüntetheti meg önmagát /nem teremtheti meg az osztálynélküli társadalmat/ a filozófia megvalósitása nélkül. A filozófia megvalósitásához azonban mindenekelőtt az kell, hogy a proletáriátus értse meg és sajátitsa el ezt

a filozófiát. Ennek a munkának az elvégzése pedig éppen a párt egyik legfontosabb feladata, hiszen a párt tömöriti magába az osztály legvilágosabban látó tagjait.

Abban is gyökeresen eltér a marxista filozófia pártossága a burzsoá filozófiáétól, hogy pártossága, forradalmisága egybeesik a tudományos objektivitással. A burzsoázia önző osztályérdekei megakadályozzák különösen a társadalmi, sőt sok esetben a természeti jelenségeknek is a valósághoz hü ábrázolását. A burzsoázia pl. nem teheti meg, hogy feltárja és hirdesse a kapitalizmus szükségszerü pusztulásáról szóló objektiv itéletet. A burzsoá pártosság tehát éppen a legdöntőbb kérdésekben ellentétben áll a tudományossággal. A proletár pártosság ezzel szemben éppen azt követeli meg, hogy eszméi és filozófiája helyesen, sokoldaluan, torzitástól mentesen tükrözze a valóságot, a társadalom életének szükségleteit. A munkásosztály csak igy tud befolyást gyakorolni a társadalom életére, csak igy képes azt gyakorlatilag átalakitani és ennek érdekében mozgásba hozni a nép nagy tömegeit.

Csak a proletáriátus képes kimondani a teljes társadalmi igazságot. Elfogulatlanul, reálisan, a valósághoz hüen vizsgálni a jelenségeket - azt jelenti, hogy a proletáriátus álláspontjára helyezkedve vizsgáljuk azokat, mert csak a proletáriátus érdekei esnek egybe az objektiv igazság feltárásával. A proletáriátus az egyetlen társadalmi osztály, amelynek nem áll érdekében bármit is elködösiteni saját tömegei és szövetségesei előtt. Nem lehet tehát egymással szembeállitani a proletár pártosságot és a tudományos objektivitást, mert minden ilyen hiba sulyosan üt vissza elkövetőire. Az objektiv valóságot kell feltárni a dolgozó tömegek előtt, minden szépitgetés nélkül, mert csak igy lehet helyesen kijelölni a feladatokat, csak igy valósithatja meg a proletáriátus a saját filozófiáját. Az elmélet és a gyakorlat egysége, a szavak és a tettek egysége ilymódon a proletár pártosság egyik legfontosabb kritériuma. A proletár pártosság követeli meg a marxista filozófiától, hogy saját rendeltetését ne csak a világ megmagyarázásában, hanem döntően a világ megváltoztatásában, forradalmi átalakitásában jelölje ki. Ezért a proletár pártosság megköveteli a marxista filozófia felhasználását a dolgozók szocialista nevelésére és megköveteli a reakciós burzsoá ideológia elleni engesztelhetetlen küzdelmet.

Az előzőkben a marxista filozófiát több szempontból is összevetettük a Marx előtti és a jelenkori burzsoá filozófiával. Akár a tárgyát, akár a benne kifejtett elméletet és a kifejtés módszerét, valamint azok egymáshoz való viszonyát, akár pártosságát, akár rendeltetését és társadalmi funkcióját vesszük szemügyre, mindenképpen azt állapithatjuk meg, hogy a marxista filozófia megjelenése gyökeres változás, forradalmi fordulat a filozófia fejlődésében.

Amikor aláhuzzuk e fordulat forradalmi jellegét, nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy az a forradalom a filozófia egész történelmi fejlődésének a terméke. Aki azzal kezdené a filozófia tanulmányozását, hogy "kezdetben volt Marx és Engels és előttük nem volt senki", az akarva-nem akarva, magának a marxista filozófiának forradalmi jelentőségét becsülné le és az idealista világnézet talajára tévedne, bármennyire is dialektikus materialistának hirdetné magát. Marx és Engels igen sokat foglalkoztak a filozófia történetével, Lenin pedig az I. világháboru idején, amikor a történelem már a proletár forradalom előkészitését tüzte a napirendre, időt szakitott Hegel filozófiatörténeti előadásainak kritikai feldolgozására. Nekünk is szükséges röviden áttekinteni a filozófia 2.5oo éves európai fejlődésének fő irányait és fő szakaszait, hogy megérthessük: a marxista filozófia megjelenése valóban a fejlődés forradalmi fordulata és történelmi szükségszerüsége volt.

Ebben a rövid áttekintésben valóban csak a filozófia fejlődésének fő szakaszait tekintjük át és ezeken belül a fő irányzatok harcát. Először az ókori görög rabszolgatartó társadalom filozófiájának materialista és idealista irányzatait és ezek harcát vesszük szemügyre, a középkori feudális társadalom filozófiáját csak egészen röviden érintjük.

Az ujkori polgári filozófia fejlődésének három fő szakaszán fogunk végigmenni. Az első szakaszban, amely nagyjából a XVII. század végéig tart, az éppen megszülető polgári filozófia többé, vagy kevésbé következetes materialista irányzatainak elsősorban a feudális idealista filozófia és a vele szorosan összefüggő vallásos világnézet elleni harcát tárgyaljuk. A második szakaszban, amely döntően a XVIII. századot öleli fel, ez a harc már kiegészül a polgári filozófián belül jelentkező idealizmus elleni harccal. Az angol szubjektiv idealizmusról van itt elsősorban szó, amely a korán hatalomra jutott angol burzsoázia ideológiai fejlődésében már a hanyatlás tünetét jelzi és amely ellen az ugyanakkor még felfelé törő francia burzsoázia materialista gondolkodói veszik fel a harcot. Végül a harmadik szakaszban a német polgári filozófia sajátos fejlődését tekintjük át a XIX. század közepéig, amely a filozófia történetében a marxista filozófia közvetlen előzményét jelentette. Befejezésül a marxista filozófia megjelenésével és fejlődésével fogunk foglalkozni, mint történelmi szükségszerüséggel és forradalmi fordulattal a filozófia történetében. Ami a fő irányzatok: a materializmus és az idealizmus harcát a jelenkori filozófiában illeti, ezzel részint a dialektikus materializmus témáinak kifejtésekor, részint pedig az egész filozófiai tanfolyam befejező témájában foglalkozunk majd.

2./ A MATERIALIZMUS ÉS AZ IDEALIZMUS HARCA AZ ÓKORI GÖRÖG FILOZÓFIÁBAN

a./ A görög rabszolgatartó társadalom kialakulási időszakának filozófiája.

A filozófia - az osztályharc kisérő jelenségeként - az első osztálytársadalom, a rabszolgatartó társadalom időszakában jelent meg először a történelemben. Megjelent a filozófia az ókori Kelet egyes országaiban is /különösen Egyiptomban, Indiában, és Kinában/, de sehol sem gyakorolt olyan nagy hatást az emberi gondolkodás fejlődésére, mint az ókori Görögországban. Ezért ebben a rövid áttekintésben csak az ókori görög filozófiával fogunk foglalkozni. Előljáróban meg kell jegyezni, hogy az ókori görög filozófia nem a társadalom alapvető osztályainak harcát tükrözi vissza, hiszen maguk a rabszolgák nem termelhettek ki filozófiai nézeteket és olyan filozófia sem született, amely a rabszolgák érdekeit fejezte volna ki, hiszen nem is vették őket emberszámba. Volt azonban osztályharc a szabadok társadalmán belül is: a haladó csoportok, pl. a kereskedők, iparosok harcot vivtak a reakciós földbirtokosok ellen, az ókori demokrácia erői az arisztokrácia erői ellen. Ezeket a harcokat tükrözi vissza a materializmus és az idealizmus harca az ókori görög filozófiában.

Az ókori rabszolgatartó társadalom filozófiájának fejlődésében három nagy korszakot különböztetünk meg: a görög rabszolgatartó társadalom kialakulási, majd virágzási időszakának, végül pedig a rabszolgatartó társadalom hanyatlási időszakának filozófiáját.

A görögöknél a nemzetségi szervezet felbomlása és a házi rabszolgaságról a rabszolgákkal való termeltetésre, tehát a rabszolgák nagyméretü kizsákmányolására való áttérés a városállamok /polisok/ kialakulásával, a kézmüipar, a hajózás és a kereskedelem fellendülésével járt együtt. A görögök egyre több gyarmati települést hoztak létre az Égei tenger, Márvány tenger, Fekete tenger partvidékén, nyugat felé pedig Itália és Szicilia partjaira is eljutottak.

A míletosi iskola

A görög filozófia kezdetének és első fellendülésének színhelye Miletos kisázsiai görög gyarmatváros, az időszámitás előtti VII. és VI. század körül. Itt már a kialakult rabszolgarendszer talaján fellendült a kereskedelem és az ipar. Kapcsolatok alakultak ki a Kelettel, igy többek között a többezeréves kulturális fejlődésre visszatekintő Egyiptommal. A szabadok, a rabszolgatartók osztályán belül mindinkább tulsulyba jutott a kereskedő réteg gazdasági, társadalmi és ezek következtében politikai be-

folyása is a földbirtokos arisztokrácia felett, s demokratikus politikai formát valósitott meg.

Ilyen körülmények között vált társadalmilag lehetővé és szükségessé a filozófia és ennek keretein belül a tudományos gondolkodásra való törekvés kialakulása. Az arisztokrácia magát istenі eredetünek tekintette és ezért az ellene inditott harc a vallási mitoszokkal szakitó világfelfogást, ugyanakkor a kereskedelem, a hajózás, az ipar igényei a valóság materialista értelmezését és vizsgálatát követelték meg. A miletosi filozófia valóban materialista filozófia volt, tehát olyan, amely a természetet minden vallásos, misztikus előitélet nélkül nézi, s önmagából akarja megmagyarázni.

Ez természetesen még naiv materializmus volt, mert még nem támaszkodhatott a tudományos részletkutatások eredményeire, s a világ anyagi természetét valamiféle mindent létrehozó, minden dologban közös alapanyagra, épitőkőre próbálta visszavezetni. Ez a naiv materializmus ösztönös dialektikával párosult, - olyan dialektikával, mely észreveszi a természetben a dialektikus mozgás bizonyos megnyilvánulásait, de még nem juthat el az ismeretek adott szinvonalán az általános dialektikus mozgástörvények és kategóriák tudatos felismeréséig és alkalmazásáig.

Thales /i.e. 640-550/ volt a miletosi iskola elinditója. Az iskola fent vázolt vonásai kézzelfoghatóan megmutatkoznak nála. Maga is az emlitett kereskedőréteg tagja. Nála - mint ahogy még utána is hosszu ideig - a filozófiai és az egyéb tudományos vizsgálódás közvetlenül összeforrt. Számos geometriai felismerés fűződik nevéhez: az un. Thales-tétel /a félkörön nyugvó kerületi szög - derékszög/, a csucsszögek egyenlősége, az a tény, hogy amennyiben egy háromszögben két oldal egyenlő, akkor az ezekkel szemben lévő szögek is egyenlők. Thales felfigyelt a mágnességre, valamint a dörzsölt gyanta elektromos töltésére is.

Thales az európai filozófia megalapitójává azzal vált, hogy a vallási mitoszok helyébe először állitott fel egy csakis a megfigyelhető természeti jelenségekre támaszkodó világképet.

Azt tartotta, hogy a világ alapanyaga, lényege a víz. Ez a felfogás, bármilyen primitiv is, mégis megfigyelésekre támaszkodott, /a földfelület jelentős részét viz boritja, a nedvesség megtalálható a földben, a levegőben, az élő szervezetekben/ és az első lépést jelentette a filozófiai anyagfogalom kidolgozásának többezer éves utján. Thales persze még nem juthatott el az anyag elvont fogalmának tudományos meghatározásához, hanem egy meghatározott konkrét anyagot: a vizet tette meg a világ lényegévé.

A vizből - tanitotta Thales - ritkulással, illetve sűrűsö-

déssel /tehát ellentétes folyamatok utján/ jön létre a másik három világalkotó elem: a tüz, a levegő, a föld /vagyis az egyszerü mennyiségi, sürüségbeli változások utján, minőségi változások jönnek létre./ Thales magát a változó világot végtelennek tekintette.

Thales fiatalabb kortársa, a hagyomány szerint az első napóra és térkép készitője Anaximandros /i.e. 61o-547-ig/. Nála tovább fejlődött az anyagfelfogás, szerinte a világ lényege az un. apeiron, az elvont végtelen anyag, amely magában tartalmazza a hideg és a meleg ellentétét. A hideg érvényesülésével a föld és a viz, a melegével a levegő és a tüz jön létre. Minden jelenséget, valamilyen változás, fejlődés eredményének tekint - az embert pl. a halaktól származtatja.

A miletosi iskola harmadik jelentős alakjánál, Anaximenesnél /i.e. 568-494/ ismét egy konkrét anyag: a levegő adja a világ lényegét. Anaximenes szerint azonban a levegő nemcsak a természetnek, hanem a természetet vizsgáló emberi léleknek is lényege és éppen ez a lényegbeli azonosság biztositja a megismerés lehetőségét.

A pythagoreusok iskolája.

Működésük az i.e. előtti VI. század derekán kezdődik Szicíliában. Ők az idealista irányzat elinditói az európai filozófiában.

Pythagoras /i.e. 547-497/ tevékenységében - bár világnézete egészében véve idealista jellegü - még döntő szerepe van a tudományos gondolkodásnak. Továbbfejleszti /pl. a róla elnevezett tétellel/ és összefoglalja az addigi geometriát. Kisérletet tesz a hosszuság, - terület - és ürmértékegységek normalizálására, ami a kereskedelem szempontjából igen nagy jelentőségü. Annak az alapvető nézetének, hogy a valóság lényegét a számok, a mennyiségi viszonyok képezik, kétségtelenül van egy igen pozitiv magva is, ugyanis egy bizonyos elvi megalapozását adja a természeti jelenségek kvantitativ vizsgálatának.

A számnak mint a valóság lényegének felfogása Pythagorasnál és követőinél filozófiailag nyilván idealista koncepciót jelentett, amennyiben a mennyiségnek az anyagtól független létezést tulajdonitottak, valamiféle elsődleges szellemi létezőnek tekintették. Ez azután egész számmisztikával egészült ki - az egyes számok különböző mágikus értelmet nyertek /az 1-es szám az istent, a 2-es szám az embert jelentette, stb./

Herakleitos /i.e. 54o-48o/

Herakleitos egyik iskolához sem tartozó zseniális, önálló gondolkodó, aki tovább fejlesztí a miletosiak materializmusát,

de felhasználja a pythagoreusok gondolatainak racionális magvát is, félreérthetetlenül materialista választ adva az általuk felvetett problémákra.

Herakleitosnál jelenik meg a materialista alapon álló naiv dialektika az ókorban a legmagasabb szinten. Természetesen ő is naiv dialektikus, mert gondolatai csupán a közvetlen szemléletre támaszkodhattak, s nem állottak az ő rendelkezésére sem konkrét szakkutatások eredményei. A nagy, előre tett lépés ebben a vonatkozásban nála az, hogy a dialektika, mindenekelőtt az ellentétek kategóriája már általános és egész világképében központi helyet elfoglaló elv. "A tengerviz a halnak legtisztább, az embernek legpiszkosabb ... ... Az orvos munkája a betegség leküzdése szempontjából jó, de a gyógyitás során okozott pillanatnyi fájdalom szempontjából rossz....." Ilyen és hasonló példák sokaságán keresztül utal az ellentétek egyetemességére. De kifejezetten is megfogalmazza ezt az elvet, mégpedig mint a mozgás forrásának a magyarázatát, amikor rámutat, hogy az ellentétes erők harca: "a háboru mindenek atyja és királya", mely egyeseket szabaddá, másokat szolgává tesz /tehát felismeri, hogy nem természettől fogva és egyszersmindenkorra lesznek az emberek rabszolgákká/.

A világban a mozgást, a dolgok átalakulását, a keletkezést és elmulást, mint szakadatlanul megujuló folyamatot fogja fel. Panta rhei /minden változik/ - mondja, ezért nem is lehet kétszer ugyanabba a folyóba lépni. Ez a felfogás nyilvánul meg abban is, hogy a világ alapanyagának a tüzet, ezt az állandóan mozgásban lévő jelenséget tekinti, mely "fellobban mértékre és kialszik mértékre". A folyamat tehát nem akárhogyan, hanem meghatározott mérték, adott és áthághatatlan belső összefüggés szerint történik. Ezzel a gondolatával Herakleitos először veti fel általános formában a természettörvény kategóriáját.

Az eleai iskola.

Ez az iskola nyiltan is beismert támadást jelentett Herakleitos materializmusa és főként dialektikája ellen az idealizmus és a metafizika talajáról. Az eleai iskolával erőteljesen kibontakozik a további görög filozófia ellentmondásos fejlődése, melyben visszalépések előrelépésekkel járnak együtt és viszont. Az eleaiaknál is találunk egyes jelentős vivmányokat, pl. szellemesen leleplezik a mitológikus vallás antropomorfizmusát: azt, hogy az emberek a saját képükre teremtik meg az istenek fogalmát. Xenophanes /i.e. 58o-488/, az eleaiak előfutára mutatott arra rá, hogy ha az oroszlánok és az ökrök isteneket tudnának festeni, azokat oroszlánnak, illetve ökörnek ábrázolnák.

Felvetettek az eleaiak egyes logikai problémákat is. Parmenides /i.e. V. század/ fogalmazta meg először - bár metafiziku-

san igen eltorzitva - az azonosság logikai elvét. A világot anyaggal teljesen betöltöttnek, egységesnek, tömörnek és igy mozdulatlannak, önmagával mereven azonosnak tekintette.

Mig tehát Herakleitos dialektikájában zseniálisan tükröződik a világ jelenségeinek ellentmondásossága és változékonysága, addig az eleátáknál a világkép metafizikusan és idealista módon eltorzul. Az ő világuk az "egyetlen", a "lényeg" mozdulatlan, szellemi természetü világa és azt hirdetik, hogy aki észreveszi a "sokfélét", a jelenségek változó és ellentmondásos anyagi világát, az egyszerüen érzéki csalódásnak esik áldozatául.

Különösen Zenon /i.e. V. század derekán/ tanusitott nagy igyekezetet annak a "bizonyitásában", hogy a világban semmiféle mozgás, még egyszerü mechanikai helyváltoztatás sem létezhetik. Négy hires "aporia" /kétely/ felállitásával próbálta bizonyitani a mozgás lehetetlenségét, miközben - akarata ellenére - olyan jól illusztrálta a dolgok ellentmondásosságát, hogy Hegel és mások is őt tekintik a dialektika egyik megalapozójának. Ez a nézet azonban téves, mert Zenonnál egy dolog ellentmondásosságának a felismerése éppen az illető dolog reális létezésének a tagadását /és igy egyben ellentmondásosságának a tagadását is/ jelenti. Nézzük meg tehát Zenon aporiáit, amelyek cáfolata jelentős feladatot adott a filozófusoknak és a matematikusoknak.

1./ "Dichotomia /felezés/". Hogy egy test befussa az AB távolságot, előbb meg kell tennie annak a felét, ehhez viszont az AB/2 távolság felét, stb. Végső összegezésben tehát végtelen sok távolságot kellene befutnia véges időtartam alatt, ami "lehetetlen".

2./ "A gyorslábu Achilles és a teknősbéka".

Achilles, bármily gyors is, egy futóversenyben soha nem érhetné utól a lomha teknősbékát, ha az valamilyen előnnyel indul, mondjuk az R pontból. Ugyanis mire Achilles R-be ér addig a teknős R_1-be, mire Achilles R_1-be, a teknős már R_2-be, stb. Tehát - bár a kettejük közötti távolság egyre csökken, - a teknősbékát Achilles képtelen utolérni.

3./ "A nyil utja". A repülő nyilvessző egy adott pillanatban pályájának valamely pontján kell, hogy található legyen - mert ha egyiken sem található, akkor nincs is jelen a nyilvessző, s igy nem is végezhet mozgást. Ha viszont az adott időpillanatban ott van pályájának valamely pontján, akkor nyugalomban van, s igy a következő pillanatban is ugyanott kell megtalálnunk. Tehát a mozgás mindenképpen lehetetlen.

4./ "Stádiumok". Itt Zenon négy egymás mögött haladó lovas mozgását először négy mozdulatlan lovashoz, másodszor négy olyan

lovashoz hasonlitja, akik ellenkező irányban haladnak. Megállapitja, hogy ugyanazon időtartam alatt egyikhez viszonyitva kétszer akkora utat tesznek meg, mint a másikhoz viszonyitva, tehát 1=2, vagyis a mozgás feltételezése "képtelenségekre" vezet.

Látjuk tehát, hogy Zenon metafizikus és idealista álláspontról az objektiv mozgás létezése ellen lép fel. De aporiáival egyben nagyjelentőségü dialektikus problémákat vet fel: a tér, az idő folytonosságának és megszakitásosságának egységét, a mozgás és a nyugalom egységét, a véges és végtelen egységét, a zérushoz minden határon tul való közeledés /vagyis a létezés és eltünés, ill. nem-létezés,/ az abszolut és relativ sebesség problémáját, s ezek a problémák igen termékenyitően hatottak a dialektika, a matematika és a természettudomány fejlődésére, hozzájárultak pl. a végtelen sorok konvergencia - elméletének kidolgozásához, a limesfogalom megalkotásához.

Jó példáját látjuk itt annak, hogy a filozófiai problémák felvetése megtermékenyitően hat a tudományok fejlődésére. Pl. már Demokritos az első aporiáról adott kritikájában rámutatott: az ut is és az idő is végtelenül nagy számu és végtelen kicsi elemből áll, de a kettő aránya véges marad. Ebben benne rejlik a differenciálszámitás alapgondolatának a csirája - a végtelen kicsikkel való matematikai müveletek lehetőségének a felvetése.

Zenonról még csak annyit, hogy a hagyomány szerint ellenfelei ugy cáfolták meg a mozgás lehetetlenségére felhozott érveit, hogy felálltak és járkálni kezdtek. Ma is a gyakorlatot tekintjük minden elmélet legfőbb próbájának, ez a materialista ismeretelmélet egyik legfontosabb tétele. Mégis helytelen lenne olyan következtetést levonni ebből a cáfolatból, hogy lám az idealizmus és a metafizikus szemlélet ilyen könnyen nevetségessé tehető merő ostobaság.

Éppen Zenon példája mutatja meg, hogy az idealizmus és a metafizika - azzal, hogy egyes esetekben kritikailag vet fel még meg nem oldott komoly problémákat és szinte rákényszeriti a materialista tudományt ezek megoldására - bizonyos időszakokban és bizonyos vonatkozásban pozitiv szerepet játszhatik az emberi gondolkodás történetében. Erre több példát is meg fogunk ismerni. Ez azonban mit sem változtat az idealizmus és a metafizika egészében véve reakciós szerepén. Különösen hangsulyozni kell, hogy a dialektikus materializmus megjelenése óta vált ez a szerep félreérthetetlenül és egyértelmüen reakcióssá, amiről később fogunk beszélni.

b./ A görög rabszolgatartó társadalom virágkorának filozófiája.

A görög rabszolgatartó társadalom és vele együtt az ókori filozófia is az időszámításunk előtti V. században Athénben érte el virágkorát. Perikles korában az athéni demokrácia magas fejlettségi fokot ért el, bár természetesen a rabszolgákra továbbra sem terjedt ki. Ugyanakkor Athén nagyhatalommá vált: a görög-perzsa háborúk időszakában az u.n.delosi tengeri szövetség vezető hatalma lett, nagy kézműipart és kereskedelmet fejlesztett ki. Ez a folyamat egyben a vagyoni egyenlőtlenség fokozódását, a gazdagok és szegények közötti ellentét növekedését is maga után vonta, ami már bomlási tünet volt. Perikles halála után a bomlás meg is indult. Athént háborus vereségek érték, a gazdasági élet szétzüllött és i.e. 411-ben az arisztokraták a demokráciát is megdöntötték. Csak 403-ban sikerült tartósan helyreállitani az athéni demokráciát, de ez a demokrácia már a hanyatlás, az erkölcsi züllés képét mutatta. A gazdagok dorbézolással, léha semmittevéssel töltötték idejüket, az elszegényedett szabadokból pedig kialakult az u.n. antik proletáriátus, amely szavazatainak áruba bocsátásából élt.

Az athéni társadalomnak ebben a virágzásból hanyatlásba forduló időszakában a görög filozófia fejlődése a materialista irányzat utolsó nagy fellendülése: az atomisták működése után egyre inkább az idealizmusba torkollott és a természet vizsgálata mellett egyre nagyobb teret nyert benne a társadalmi problémákkal való foglalkozás.

Az atomisták

A klasszikus görög filozófia materialista vonalának utolsó nagy fellendülési szakaszát az atomisták képviselik, nevezetesen előkészitőjük: Empedokles, és a tulajdonképpeni atomisták: Anaxagoras és Demokritos. Később más történelmi körülmények között hozzájuk kapcsolódott - legalább is természetfelfogásában - Epikuros és iskolája, majd a római Lucretius Carus.

Az atomisták világnézete a megelőzőeknél egy magasabb fejlettségi foka a materializmusnak. Ők a világ lényegét már nem az anyag egy konkrét formájában /viz, levegő, föld, tüz/, hanem több "őselemben", illetve a közvetlenül csak az értelem, a tudományos absztrakció által felfogható épitőkövekben, az atomokban látják. Az atomista felfogás - támaszkodva a matematika és a mechanika jelentős fejlődésére - olyan képet ad a természetről, amely különösen alkalmas a különböző természeti jelenségek kvantitativ, geometriai és mechanikai modellek szerinti tárgyalására.

Továbbá figyelembe kell venni azt is,hogy a tudományos fej-

lődés e szakaszán növekedett a részletek iránti figyelem és ezzel kapcsolatban nőtt az analitikus módszer szerepe. Az analizis, a felosztás, a részekre bontás törekvésének tükröződését pedig nem nehéz felismerni az atomisztikus felfogásban. Ezen a ponton különben az atomisták kapcsolódnak az eleáták gondolataihoz, Zenon szakadatlan felezéseihez. Ugyanakkor azonban - ahogyan Demokritosról szólva ezt már említettük is - szembeszállnak az eleáták idealizmusával. A világ egységét és minőségi sokféleségét egy és ugyanazon anyagi valóság két különböző oldalának tekintették és tagadták a mozdulatlanság koncepcióját.

A materializmusnak ez a fejlődése azonban a megelőző naiv dialektikától való távolodás, a mind egyoldalubbá váló mennyiségi felfogás, a fokozatos mechanizálódás utján ment végbe, különösen a természetfelfogás alapvető koncepciójának tekintetében. Ez persze nem zárta ki, hogy számos zseniális, a dialektikus fejlődésre vonatkozó gondolattal párosuljon.

Empedokles /i.e. 483-423/, az atomisták előfutára Szicíliában élt. Sokoldalu szenvedélyes kutató elme, aki a hagyomány szerint, hogy kitapasztalja a tüzhányó belsejét, az Etna kráterébe ugrott és ott lelte halálát.

Szerinte a világ négy alapelemből áll, a vizből, a földből, a levegőből és a tüzből. Ezekből puszta keveredés és szétválasztás /tehát mechanikai változások/ utján jönnek létre a valóság tarka, sokszinü, képet mutató jelenségei. Ezek a változások a megteremthetetlen és elpusztithatatlan anyagi részecskék közt jönnek létre.

Anaxagoras /i.e. 46o körül/ munkásságával kerül a klasszikus görög filozófia sulypontja a virágzását élő Atépnbe, Perikles korában. Maga Anaxagoras is Perikles, a drámairó Sophokles és a nagyszerü szobrász: Pheidias közvetlen baráti köréhez tartozott. Anaxagoras Empedokles világképét fejlesztette tovább. Azt vallotta, hogy a világ végtelenül sokféle kis részecskékből, elemekből, az u.n. "homoiomeriákból" áll. Ezeket a "nousz", az értelem tartja össze. Ez a nousz azonban nála nem valamilyen szellemiség, hanem a természeti szükségszerüség, a törvény általános formája.

Demokritos /i.e. 46o-37o/ - a még virágzó demokratikus kormányzatu Abderában élt, igen sokat utazott, megfordult Egyiptomban is. Mindez lehetővé tette számára, hogy haladó materialista természetfilozófiát dolgozzon ki egy olyan időszakban, amikor Athén a peloponézoszi háboru után már a gyors hanyatlás, a demokrácia és az egész rabszolgarend válságának periódusába jutott.

Demokritos természetfelfogásának főbb jellemvonásai a következők:

1./ A semmiből nem lehet semmi, - ami pedig van, az nem semmisülhet meg. E tétel az anyagmegmaradás elvének filozófiai előlegezése.

2./ Minden bizonyos okból és szükségszerüségből történik - semmi sem történik véletlenül. Ez a kauzalitás /okság/ elvének és a természettörvény kategóriájának már tudatos, általános formában történő - ha nem is hibátlan - megfogalmazása.

3./ A világon csak az atom és az ür, az üres tér létezik, amelyben az atomok helyet foglalnak és mozgásukat végzik. Ez szintén mechanisztikus felfogás, amely szerint a tér valami abszolut, az anyagtól független létező és nem magának az anyagnak a létezési formája. Az ilyen abszolut tér- és idő- felfogás jóval később, sokkal fejlettebb talajon és tartalommal Newtonnál jelent meg ujra és évszázadokra-a relativitás elméletének létrejöttéig - befolyásolta a fizika szemléletét.

4./ Az atomoknak nincs belső szerkezetük, nincsenek minőségi különbségeik, csupán mennyiségi jellemzőkben - alak, méret, suly szerint - térnek el egymástól.

5./ A végtelen térben való zuhanás közben a sulyosabb atomok gyorsabban esnek, ebből ütközések, oldalmozgások, körforgások származnak és e folyamat során az atomok kombinálódásával jön létre minden jelenség. Ezzel a felfogásával Demokritos első vázlatát adta a Naprendszer keletkezéséről szóló materialista koncepciónak. Ezt a koncepciót fejlesztették tovább a XVII. és XVIII. században Descartes, Kant és Laplace.

6./ A lélek a tüzhöz hasonlóan kicsi, kerek, sima atomokból áll, amelyek áthatva a testet, létrehozzák az életjelenségeket. Ez kétségtelenül következetes, de primitiv érvényesitése a mechanikus materialista felfogásnak. De hadd tegyük ehhez hozzá, hogy szemben az idealizmussal még ez a primitiv materialista felfogás is legalább elvileg lehetségesnek tekinti a pszichikai folyamatok tudományos tanulmányozását, s legalább ennyiben ösztönzi a tudományt a kutatásra.

Demokritos ismeretelméleti felfogása szorosan összefügg fent vázolt nézeteivel. Szerinte a dolgoknak vannak elsődleges tulajdonságaik, melyek tisztán mennyiségiek. /Alak, kiterjedés stb./ Ezek az igazi objektiv tulajdonságok. Vannak azután másodlagos tulajdonságok, a különböző minőségek, szin stb., amelyek azonban csak érzékszerveinkben léteznek, csak érzékszerveink sajátságai alapján tulajdonitunk a dolgoknak minőségeket. Ez a felfogás - amivel egyébként a filozófia során fogunk még találkozni - hibás. Kritikájára azonban csak a dialektikus materializmus tárgyalása során térhetünk ki. Ezzel szemben nagyon helyes Demokritosnak az a véleménye, hogy az érzéki jelenségek mögött

meghuzódó lényeget, az atomokat csak az elméleti gondolkodás segitségével ismerhetjük meg, s ez lehetséges még akkor is, ha nem rendelkezhetünk a puszta szemmel láthatatlanul kicsiny atomokról közvetlen érzéki ismerettel.

Demokritos foglalkozott erkölcsi kérdésekkel is. Egyik kimagasló képviselője volt az etikai racionalizmusnak - annak a felfogásnak, mely szerint az erényhez csupán az etikai normák, az erkölcsi jó ismerete szükséges. Ha valaki tudja: mi az erény, az - mivel szerinte az erkölcsi jó, a szép és a hasznos egybeesnek - a már feltétlenül erényes is lesz. Ez a felfogás - különösen az osztálytársadalmakban - illuzió. Ugyanis figyelmen kivül hagyja az erkölcs osztályjellegét, egyszerre többféle erkölcs létezését, a közérdeknek /az osztályérdeknek, amit az erkölcsi normák kifejeznek/ és az egyéni érdeknek lehetséges összeütközéseit, valamint azt, hogy a tudás mellett még más tényezők is /pl.megszokás/formálják az emberek erkölcsi magatartását.

A szofisták és Sokrates

A szofisták Anaxagorassal egyidőben kezdtek működni. Ők voltak az első hivatásos pedagógusok: grammatikára, retorikára és a kialakulóban lévő logikára tanitottak. Ez megfelelt a korabeli demokrácia szükségleteinek, a viszonylag szélesebb néprétegeknek a közéletbe való bekapcsolódása, a népgyülések, az ezeken fellépő szónokok növekvő szerepe következtében.

A szofisták filozófiai gondolataiban igen élesen a társadalmi, etikai - erkölcstani kérdések kerültek előtérbe, a filozófia szinte kizárólagos tárgyának magát az embert tekintették, szemben az eddig uralkodó természetfilozófiai irányzatokkal. A régi viszonyok viszonylag gyors átalakulása, az osztályok és rétegek erőteljes differenciálódása, ezzel együtt egymástól lényegesen különböző erkölcsi nézetek megjelenése, felvetette a jó és rossz közötti választásnak, általában a különböző erkölcsi magatartások közötti választásnak és a választás világnézeti megalapozásának problémáját.

A szofisztika fogalma a köztudatban összekapcsolódik csalárd logikai fogások utján hamis tételek bizonyitásával, az önkényes csürés-csavarással, a bárminek az igazolására alkalmas relativizmussal. Ennek van is bizonyos alapja, de a szofizmus különböző fejlődési szakaszait és irányzatait el kell határolni egymástól.

A korai szofisták a korukban határozottan progresszív jellegü demokrácia ideológusai voltak. Kimagasló képviselőjük Protagoras, aki az i.e. 43o körül működött Athénben. Tőle származik az a hires tétel, mely szerint "mindennek a mértéke az ember", aki az erényre megtanitható, s aki képes saját sorsát formálni.

Ismeretelméleti vonatkozásban ez a tétel bár egyoldalu, de materialista törekvésü szenzualizmust fejezett ki, mely szerint csak az megbizható és elfogadható, amit az ember érzékileg tapasztal.

A későbbi szofizmus az i.e. 4o3-ban létrejött és mindinkább elzüllő athéni demokrácia viszonyai között fejlődött. Ilyen viszonyok között a későbbi szofisták nem képviselnek többé haladó filozófiát. Ha közöttük meg is különböztetünk jobb- és baloldali irányzatot, egyik az elzüllött arisztokrácia, a másik az elzüllött demokrácia táborát jelenti.

Sokrates /i.e. 470-399/ egész életében éles harcot vivott a szofistákkal, mind a jobboldaliakkal, mind a baloldaliakkal. Ő az arisztokrácia ideológusa volt. Ez a forrása idealizmusának és reakciós vonásainak. Mivel azonban nem volt az arisztokrácia gyakorlati napi politikusa és különösen élete utolsó éveiben az elfajult demokrácia ellen harcolt - képes volt jogos kritikai szempontokat is felvetni.

Sokrates a természetfilozófiát lenézte, a természetet pedig lényegében megismerhetetlennek tartotta. Gondolkodásának fő tartalmát szintén az emberi, etikai problémák alkották. Ő is etikai racionalista, aki szerint az erény tanitható, az erényhez vezető egyetlen ut a tudás, ami magának az ember belső énjének tanulmányozásából származik. Ezt fejezi ki a hires mondása: "Ismerd meg önmagadat!" Elsősorban az arra legalkalmasabbaknak kell az erényt megtanulniok, s ezeknek kell azután a társadalomban a politikai vezetést kézbevenniök. Ime az arisztokrácia uralmának közvetett védelme!

Sokrates idealista volt. Azt tartotta, hogy létezik egy abszolut, az objektiv társadalmi körülményektől független erkölcs, melyet a filozófiai vizsgálódás, az erény fogalmának elemzése utján ismerhetünk meg. Azonban amit ő abszolut erkölcsnek tekintett, az nem volt más, mint az arisztokrácia tényleges erkölcsének egy idealizált formája. Az igy nyert abszolut erkölcsöt azután szembeállitotta mind a demokráciát képviselő baloldali szofistákkal, mind pedig az arisztokrácia tényleges erkölcsi gyakorlatát minden idealizálás nélkül védelmező jobboldali szofistákkal.

Számunkra Sokrates tevékenységének legfontosabb oldala gondolkodásának módszere, amely valóban jelentős lépés a gondolkodás fejlődéstörténetében. Röviden áttekintjük a sokratesi módszer jellegzetes vonásait, melyekre már korábban felfigyeltek, s melyeket azután Aristoteles eredményesen használt fel a logika kiépitésében.

1./ Iróniа. Sokrates a pozitiv ismeretek megszerzése utján az első lépésnek annak tudatosodását tartotta, hogy amit eddig tudásnak tekintettünk, az hemzseg a tévedésektől, a köznapi hi-

bás előítéletektől, s ezért értéktelen. Ismernünk kell tehát saját tudatlanságunkat, el kell vetnünk téveszméinket, hogy fogékonnyá legyünk, helyet csináljunk az igazi ismeretek befogadására. Az irónia tehát téveszméink leleplezése a valósággal való szigoru összehasonlitás utján.

2./ A bábáskodás. Ennek lényege abban állott, hogy Sokrates megfelelően választott kérdésekkel felhivta a figyelmet a kérdezett saját tapasztalataira, a rávezette arra, hogy azokból általános következtetést vonjon le, - tehát "bábáskodott" uj gondolatok világrahozatalánál. Állitólag ilymódon egy tudatlan rabszolgával a piacon levezettette Pythagoras tételét. Természetesen ez a módszer csak olyan keretek között lehet eredményes, amelyeken belül az egyén meglévő gyakorlati tapasztalatai elégséges alapot adnak az elérni kivánt általános következtetéshez.

3./ A fogalomalkotásra való tudatos törekvés a lényegtelen, esetleges jegyektől való absztrahálás, elvonatkoztatás utján.

4./ Az indukció módszere, az egyes konkrét tapasztalatok elemzésével való megközelitése az általános tételeknek. Egy egyébként a fogalomalkotásnak is lényeges eleme.

Sokrates gondolataihoz számos filozófiai iskola kapcsolódott, melyek e gondolatok egyik vagy másik mozzanatát emelték ki és tették meg kiindulási elvnek. A cinikusok - akik közé a közismert "hordólakó" Diogenes is tartozott - az emberi élet sokoldalúságának, ezen belül a belső, erkölcsi értékek előtérbeállitásának sokratesi követelményéből egyoldaluan az aszkézist, a fizikai önmegtartóztatást emelték ki. A kyreneiak iskolája ezzel szemben éppen az élet örömteliségét, a "hedonére" való törekvést állitotta előtérbe.

Platon /i.e. 427-347/.

Platon volt az a filozófus, akit a legszorosabb kapcsolatok füztek Sokrateshez, akinek tiz évig tanitványa volt. Platon müveiből /melyekre jellemző a párbeszédes irodalmi forma, s a beszélgetésekben általában Sokrates a főszereplő/ ismerhetjük meg elsősorban Sokrates gondolkodását is. Platon teljes határozottsággal az idealizmust képviseli, idealista filozófiája szorosan és kimutathatóan összefügg társadalmi törekvéseivel. Platon idején az athéni társadalom hanyatlása és válsága tovább mélyült és ebből a válságból Platon az arisztokrácia álláspontjáról keresett kiutat. Mivel azonban ilyen valóságos kiut történelmileg akkor nem létezett, csakis egy konzervativ jellegü utópia kidolgozásáig juthatott el.

Platon legjellegzetesebb filozófiai koncepciója az u.n. idea-tan. Parmenides "egyetlen"-ét, valamint Sokratesnek a fo-

galommal kapcsolatos gondolatait felhasználva azt állitja, hogy az objektiv tárgyak minket körülvevő világa csak a jelenségek, a formák, a látszat világa, a lényeg, az igazi valóság az ettől független, e felett áll, s nem más, mint a fogalom, az eszme, az idea. A látszatvilág tárgyainak jellegét az adja meg, hogy "részesülnek" saját ideáikban. Pl. először nem a különböző lovak léteztek, hanem először létezett a "lóság" fogalma, s valamilyen módon ez a fogalom hozta létre a tényleges lovakat. Később szaporitotta az ideák világát, azt hirdette, hogy minden tulajdonságnak is külön elsődlegesen és önállóan létező ideája van. Ezek szerint a lovak valahogy ugy jöttek létre, hogy részesültek a négylábuság, a növényevés, stb., stb. ideáiban. Végül már azt is feltételezte, hogy minden egyes konkrét jelenségnek - pl. minden lónak külön fogalma létezik az ideák világában. Nyilvánvaló, hogy ez a gondolatmenet idealista módon megforditja a tényleges viszonyokat: a valóságban a tárgyak megismerése és közös tulajdonságaik általánositása utján jutunk el a fogalmakhoz. Platon azonban a fogalomnál kezdi, s onnan jut el képtelen módon az objektiv tárgyakhoz. Magának a problémának a felvetése, nevezetesen az az igény, hogy hogy tisztázza az általános és az egyes /a fogalom és a vele jelölt egyes tárgyak/ viszonyát, nagy érdeme Platonnak. A problémát azonban megoldani nem tudta: azzal, hogy az általánosnak, az ideának, az egyestől független, sőt elsődleges, meghatározó létet tulajdonitott, filozófiai támogatást nyujtott a "tulvilág" meséjét hirdető vallásoknak.

Az ideákat először mozdulatlanoknak tartotta, s a tárgyakat azok holt tükörképeinek. Egy későbbi nézete szerint viszont az ideák mozgó, öntevékeny szellemi létezők, melyek maguk alakitják ki az egyes tárgyakat. Végül, amikor már tevékenységének utolsó szakaszában teljesen belesüllyedt a pythagoreusi misztikába, az ideákat ismét mozdulatlanoknak tekintette, s melléjük felvett még egy "demiurgosz"-t, egy legfőbb mozgatót, teremtőt, aki az ideákat mozgásba hozza és arra készteti, hogy létrehozzák a tárgyi valóságot. Itt egyébként megfigyelhetjük azt is, hogy a parmenidesi-platoni vonalon hogyan alakult ki a monoteizmusnak /egyistenhitnek/ egy filozófiai formája, ami később befolyást gyakorolt a keresztény vallás kidolgozására, összekapcsolódva a zsidók egyistenhitének kifejezetten vallási formájával.

Platonnak az idea-tannal összefonódó ismeretelméletét a tőle származó "barlang-hasonlattal" jellemezhetjük. Eszerint az emberiség le van láncolva egy barlangba, mégpedig ugy, hogy annak csak hátsó falát láthatja, melyen kirajzolódnak a barlang nyilása előtt elvonuló jelenségek árnyékai. Az emberek csak ezeket az árnyékokat ismerik, a tudósok ezeket vizsgálgatják, az "igazi világ" azonban az ideáknak a barlang előtt elvonuló világa, ami egészen más és sokkal nagyszerűbb az árnyékoknál.

"Visszaemlékezési" elmélete szerint az emberek, mielőtt

megszülettek, már az ideák világában éltek. Itt egyrészük sok ideát látott /ezekből lehetnek azután a filozófusok és királyok/, mások kevesebbet, ismét mások alig-alig láttak ideákat /ezért belőlük csak rabszolgák lehetnek/.

Platon filozófiájának a benne uralkodó reakciós, tudománytalan, sőt kifejezetten tudományellenes idealista gondolatok mellett és azok ellenére vannak bizonyos pozitiv elemei is. Ilyen pl. Platon dialektikája.

Dialektikájában Parmenidesszel polemizálva olyan problémákkal foglalkozik, mint a lét-nemlét, egység és sokaság dialektikus egysége. Rámutat arra, hogy a dolgok és tulajdonságaik változnak, tehát léteznek is, meg nem is léteznek. Észreveszi, hogy egy adott dolog egy is, meg sok is - amennyiben sok tulajdonság hordozója. Az arisztokrata filozófus osztályérzékével Platon megsejtette a dialektika forradalmi átalakító jelentőségét. Éppen ezért - jellemző módon - azt tartotta, hogy ezt a magasrendű, de "veszélyes" tant csak az uralkodó arisztokrácia tagjainak szabad tanulmányozniok, s azoknak is csak 40 éves koruk után, amikor már elég érettek s megfontoltak.

Platon <u>etikája</u> és <u>államtana</u> szoros kapcsolatban vannak egymással és egész idealista koncepciójával. Úgy vélte, hogy a léleknek három része van: a <u>vágyódó lélek</u>, amely a dolgozókra jellemző, s amelynek a mértékletesség erénye felel meg; a <u>haragos lélek</u>, amely az állam fegyveres embereire, az őrökre jellemző, s amivel a bátorság erénye kapcsolódik össze; a <u>bölcs lélek</u>, amivel a bölcsesség erénye jár együtt, s ez a király - filozófusok sajátja. Végül van egy negyedik erény is, az igazságosság, ami abból áll, hogy az állam minden rétege megnyugszik sorsában, s csak a saját erényét gyakorolja. Az őrök és a királyok csoportjainak egyikéből egyes emberek esetleg még átkerülhetnek a másikba, - ez is mutatja, hogy ez a két csoport jelenti együttesen az uralkodó osztályt-de a dolgozók helyzete megváltozhatatlan, onnan minden felemelkedés lehetetlen - tehát helyzetük ténylegesen a rabszolgák helyzete. Az erény ugyan Platon szerint is tanitható, - de minden csoportnak csak a maga erénye, ami iránt egyedül fogékony.

Az őrök és a királyok csoportja, vagyis az uralkodó osztály ebben a rabszolgaságon alapuló és az egyiptomi kasztrendszer tapasztalatait felhasználó állam-utópiában vagyon - és nőközösségben él, tehát magántulajdona nincsen. Ez azt szolgálná, hogy ne lépjenek fel és ne gyengitsék az uralkodó osztály erejét belső különbségek és egyenetlenségek. A nők egyenjoguak lennének a férfiakkal - ami viszont az uralkodó osztály aktiv tagjainak számát és erejét hivatott megduplázni.

Platon tett gyakori kisérleteket is annak érdekében, hogy elgondolásait megvalósitsák. Azonban tekintettel azoknak nemcsak

konzervativ, hanem utópikus jellegére is, ezek a kisérletek szükségképpen kudarcot vallottak.

Aristoteles /i.e. 384-322/

Aristoteles munkássága az egész megelőző görög filozófiai és tudományos fejlődés nagy szintézise. Müvei korának valóságos enciklopédiáját képezik, amelyekben azoknak a problémáknak nagyrésze, melyeknek felvetése és megoldása megérett, korának szinvonalán felvetésre, illetve megoldásra is kerül. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az ő filozófiájában a két ellentétes vonal: a materializmus és az idealizmus összebékül - ez teljesen lehetetlen. Hanem azt jelenti, hogy a materializmus és idealizmus harca itt egy gondolkodó eszmevilágán belül folytatódik. A valóság konkrét jelenségeinek vizsgálata során - legyen szó természetrajzról, vagy állati és emberi pszichikumról, etikáról, vagy politikáról - alapjában materialista módon jár el; igyekszik előítéletektől mentesen /még ha ez nem is sikerült teljesen/ és a realitások iránti nagy érzékkel, tudományos lelkiismeretességgel tanulmányozni a dolgokat. Ezt fejezi ki híres mondása is, amellyel Platon elleni polémiáját /akinek tanitványa és tisztelője volt/ megindokolja: "Szeretem Platont, de az igazságot még jobban szeretem". Ugyanakkor filozófiájában megmarad az idealista kiinduló pont, mely szerint az egész valóság - amelynek konkrét jelenségeihez rendszerint a materializmusra jellemző módon közeledett - végső soron valamilyen eszmének a teremtménye. Idealista kiinduló pontja persze nála sem segitette, hanem csak nehezitette a tudományos értékü vivmányok elérését.

Módszertani tekintetben inkább a metafizika jellemzi. Ez már abból is következett, hogy a formális logikát, melynek kidolgozásában ő végezte a legtöbbet, tulértékelte, nem sikerült pontosan megállapitania azokat a határokat, melyeken tul a formállogikai összefüggések már nem elegendők a dialektikus valóság helyes kifejezéséhez. Azonban nála is megfigyelhetjük a régi görögök hagyományos dialektikus érzékét: nem egy problémát éppen a dialektika segélyével old meg.

Az athéni társadalomnak - melyben Aristoteles is élete nagy részében tevékenykedett - az a mély válsága, mellyel az előzőekben már foglalkoztunk, viszonylagos és sajátos megoldáshoz jutott az ő munkássága idején. Makedon Fülöp uralkodása alatt létrejön a makedon hegemónia a görög államok fölött. Fülöp fia: Nagy Sándor idejében pedig, akinek Aristoteles nevelője és barátja volt, kialakult a makedon - akkori, értelemben vett - világbirodalom, amely Nagy Sándor halála után több nagy egységre bomlik szét. Ez a nagy folyamat olyan értelemben hozott bizonyos átmeneti megoldást a válságra, hogy az ellentétek a polis /a város-állam/ szük területéről nagy birodalmak sokkal szélesebb mozgási területére tevődtek át. Igen megélénkültek az anyagi és

szellemi közlekedés lehetőségei. Uj, a rabszolgarendben rejlő lehetőségeket teljesen még ki nem aknázott területek tárultak fel, melyek mohón szivták magukba a görög fejlődés vivmányait. Megindult az a korszak, melyet a kultura történetében a hellenizmus korának neveznek. Természetes tehát, hogy Aristotelesre, akit szoros kapcsolatok füztek e történelmi folyamat jelentős személyiségeihez, a látóhatárnak ez a kitágulása, uj fejlődési lehetőségek feltárulása roppant termékenyen hatott. Csak mint egyetlen kézzelfogható példát erre hadd emlitsük meg azt, hogy feljegyzések szerint Nagy Sándor távoli hadjáratairól elküldte mesterének az ott talált különleges növények, állatok mutatványpéldányait.

Aristoteles filozófiai nézeteinek megismerése szempontjából legfontosabb müve a Metafizika /vagyis az a könyv, mely a fizikával foglalkozó müvek után foglalt helyet tanitványainak kiadásában/. Aristoteles a Metafizikában a platoni idea-tan birálatából indul ki. Rámutat arra, hogy ez az elmélet észszerütlenül megduplázza a valóságot, holott a fogalmakban kifejezésre jutó lényeg: a mozgató, formáló elv magukban a dolgokban található meg.

Aristoteles helyesen rámutat arra, hogy minden tárgy a tartalom /az anyag/ és a forma /az alak/ egysége. Azonban - és itt mutatkozik meg idealista kiindulópontja - az anyag szerinte magában véve passziv, s hogy mozgásba jöjjön, megformálódjék, kivülről kell beléhatolni az aktiv formának, amit Aristoteles ráadásul szellemi természetünek tart. Szerinte a dolgok az alak és az anyag arányában különböznek egymástól, s legfelül áll a "tiszta alak": az isten. Egyben ez a legfőbb cél, amely felé fejlődik, tehát a világban célszerüség uralkodik.

Azonban a tiszta anyagtól a tiszta forma felé való haladás mellett /ami az objektiv fejlődési folyamat torzult idealista kifejezése/ elismer más mozgásokat is: a körforgást, a keletkezést és elmulást, a lehetőség átalakulását valósággá. Ez utóbbi különösen jelentős, mert ezzel dialektikusan megoldja a lét és nemlét ellentétének problémáját. Rámutat ugyanis arra, hogy mondjuk - amikor a magot elvetjük, a kifejlett növény már létezik lehetősége szerint, de nem létezik még valósága szerint. Amikor viszont a magból már növény lett, az létezik valósága szerint, de már nem létezik lehetősége szerint.

A valóság folyamatainak tényezőit vizsgálva négyféle okot különböztet meg: először, cél-okokat /a folyamat célját/; másodszor, ható okokat /ezek a tulajdonképeni okok/; harmadszor formai okokat /a forma/; negyedszer, anyagi okokat /a folyamatban résztvevő matéria/. Bizonyitó példaként az épitész munkájára hivatkozik, melyben a négy felsorolt ok konkréten a következő: a kitüzött cél /a ház létrehozása/; a házépitő munka; a ház ter-

ve; a felhasznált építőanyagok. A probléma csak ott van, hogy Aristoteles antropomorf módon/ az emberi tevékenység analógiájára/ az ember sajátos, valóban célszerű tevékenységét az oksággal és a fejlődés irányával kapcsolatban is jogtalanul kivetiti az egész természetre, holott az csakis a tudatos emberi tevékenység sajátja. Mai terminológiával csak az aristotelesi ható okot nevezzük oknak.

Aristoteles Metafizikájában, ami főként ontológiáját /lételméletét/ adja, a valóság tiz legáltalánosabb határozmányát, kategóriáját sorolja fel. Ezek közül hat: szubsztancia /anyag, lényeg/, minőség, mennyiség, tér, idő, összefüggés - mai felfogásunk szerint is valóban a legfontosabb filozófiai kategóriák közé tartozik.

Ugyancsak a Metafizikában, a lételmélettel kapcsolatban fejti ki - a szofistákat bírálva - az azonosság, az ellentmondás és a kizárt harmadik logikai alapelveit. Ez azt mutatja, hogy ezeket ő nemcsak a gondolkodás, hanem az objektiv valóság törvényeinek is tartja. Ebben a helyes az a materialista gondolat, hogy a logikai formák is végső soron az objektiv valóságot tükrözik, annak összefüggésein alapulnak. De a logikai alapelveknek a valóságra történő fenntartásnélküli kiterjesztése mégis antidialektikus jellegü. Vegyük pl. az u.n. ellentmondás elvét. Ez kétségtelenül helyes a gondolkodásra nézve abban a tekintetben, hogy fogalmaink használatában következetesnek kell lennünk, nem szabad ugyanazon a dolgon önkényesen egyszer ezt, másszor azt értenünk. De a valóság bonyolult jelenségei bizony ellentmondásosak, változók, a helyes gondolkodásnak pedig - tul a formállogiaki alapelveken - éppen a dolgok ellentmondásos jellegének feltárásával kell a valóságot visszatükröznie. Aristoteles az anyagi világ változásainak alapját az "őstulajdonságok" /hideg, meleg, száraz, nedves/ harcában látja. A meleg és száraz hozza létre a tüzet, s hasonló elv alapján jön létre a másik három őselem is, ezekből pedig az összes tárgyak.

A nehézség, vagy könnyüség szerinte a testek eleve adott belső tulajdonsága. A Földet abszolut nehéznek tekinti, s ezért tartja a világ közepének, tehát a geocentrikus világkép hive. Ezzel kapcsolatos az a nézete is, hogy amig a földi anyag változó, addig az ég anyaga abszolut könnyü és változatlan, egyedül csak ideális körmozgást végezhet.

Aristoteles a természetben az objektiv szükségszerüség, a törvény érvényesülését látta. De - ami szintén igen fontos - rámutatott arra, hogy nem minden szükségszerü kapcsolat egyformán közeli, közvetlen jelentőségü és ezért létezik objektiv véletlen is.

Nagyon érdekes, hogy Aristoteles, a logika zseniális kidol-

gozója fizikai problémák esetén sokszor a pusztán logikailag [illegible] felfedhető problémát sem tárja fel. Pl. vizsgálva annak okát, hogy a parittyából kilőtt kő miért mozog akkor is, amikor az erő már nem hat rá. Ő ezt egy különleges elvvel, az "ürtől való irtózás" elvével magyarázta. Eszerint a repülő kő mögött keletkező légüres térbe az ürtől való irtózás következtében uj levegő áramlik be, s ez löki tovább a követ. De ha ez így van, akkor nyitva marad a kérdés: végül is miért áll meg a kő? Más példa: ugy vélte, hogy a testek esésének sebessége sulyuktól függ. Ez azonban pusztán logikai uton is megcáfolható. Csak fel kell tenni a kérdést: ha két téglát egymásra helyezünk, vajjon az igy megduplázott suly gyorsabban kell, hogy essék, mint amilyen gyorsan egyetlen tégla esne? Sajnos, Aristoteles nagy tekintélye következtében tévedéseit is - geocentrikus világkép, az ürtől való irtózás stb. - hosszu ideig fenntartották, különösen annak következtében, hogy ezeket a Bibliával való bizonyos összhangjuk miatt az egyház szentesitette.

Aristoteles egyéb területeken végzett kutatásaiból csak néhány fontosabb eredményt emelünk ki. Logikájával - amelynek megalkotása óriási jelentőségü volt - már foglalkoztunk. Ismeretelméletében igen gazdagon az érzékelést, a szemléletet, a képzetet és a fogalmat jelöli meg, mint a valóság visszatükrözésének formáit, fokozatait. Az ész, a valóság megismerésének képessége, szerinte minden ember sajátja.

Etikájában fontos helyet foglal el az a nagyjelentőségü felismerés, hogy az ember társadalmi lény. A tudást - helyesen csak egyik erkölcsalakitó tényezőnek tekinti, s mellette kiemeli a környezet, a körülmények és szokások jelentőségét.

Amint látjuk, Aristoteles eszmevilága igen gazdag, átfogóan és sokoldaluan merülnek fel nála a filozófiai kategóriák. Ezért munkásságának ismerete különösen gyümölcsöző a filozófiatörténet és a filozófiai kérdések korszerü megoldása tanulmányozásának szempontjából.

c./ Az ókori rabszolgatartó társadalom hanyatlási korszakának filozófiája.

A makedon birodalom, - mint már rámutattunk - csak tágabb mozgási területet adott a rabszolgarend Görögországban jelentkező mély válságának, de az uj keretek között Nagy Sándor halála után megindult a lassu hanyatlás. A három részre szakadt birodalom politikai formája az egyeduralom volt. A teljhatalmu cézárok uralma - még ha az adott történelmi helyzetben átmenetileg progresszziv szerepet töltött is be - lehetetlenné tette a demokratikus közéletet és az ezzel együtt járó sokoldalu társadalmi aktivitást, az önálló gondolatokkal való nyilt fellépést, háttérbe szoritotta az egyén, a szabad polgár társadalmi felelősségérzetét. Mindez természetesen nem zárta ki egyes kulturális központokban a tudo-

mány, különösen a természettudomány fejlődését. E korban /az i.e. IV. századtól az időszámításunk előtti évtizedekig/ az erőteljesen önállósuló tudomány kimagasló eredményeket ért el, így Euklides geometriáját, Aristarchos heliocentrikus világfelfogását, Archimedes mechanikáját, - hogy csak néhány példát említsünk. A filozófiai gondolkodás azonban igen megsínylette a társadalmi bomlást, és néhány nekilendüléstől eltekintve mindinkább a dekadencia útjára lépett, hogy végül beletorkoljon a kialakuló kereszténység vallási gondolatvilágába, s ezzel hosszu időre saját létét ássa alá.

A rabszolgatartó társadalom hellenisztikus korszakának válságára egy átmeneti és viszonylagos megoldás következett: a római világbirodalom kialakulása, s ezzel az ellentéteknek egy ujabb, még szélesebb mozgási térre való áttevődése. Az i.e. első században Julius Caesar idején foglalta el Róma az utolsó önálló hellenisztikus államot: Egyiptomot. Ezzel a hellenisztikus világ története lényegében beleolvad Róma történetébe - akkor, amikor Róma külsőleg hatalma teljében, belsőleg már a mélyülő társadalmi válság szakaszában van, s politikai életét ugyancsak a cézárizmus, az egyeduralom jellemzi. A rómaiak a filozófiában nem alkottak jelentőset, a görögök és a hellenisztikus kor örökségből éltek. S természetes, hogy a cézárok korában, elsősorban a hellenisztikus kor cézárizmusának talaján létrejött és többé-kevésbé dekadens filozófiai gondolatokból meritettek.

A rabszolgatartó társadalomnak ez a hosszu hanyatlási korszaka a filozófiában már nem produkált ujat - mind a materialisták, mind az idealisták a régebbiekből meritették tanitásaikat. A korszak legnevesebb materialista irányzatát: az epikureusok iskoláját az i.e. III. században Epikuros alapitotta. Ő kisérletet tett a régi görög demokrácia sokoldalu, felszabadult embereszményének megvalósitására, ami pozitiv mozzanat, s amihez később számos haladó világnézeti törekvés nyult vissza. Kisérlete azonban a cézárizmus korában a közéleti elzárkózással, a teljes társadalmi passzivitással kellett, h gy együtt járjon, ami dekadens vonás még akkor is, ha mögötte a cézárizmussal való szembenállás, az egyén függetlenségére való törekvés huzódik is meg.

Epikuros természetfilozófiája Demokritos atomisztikájához kapcsolódott. Véleménye szerint azonban az atomok minőségileg különbözők. Végtelen sok, a mienkhez hasonló világ létezését tételezte fel. Azonkivül beszélt istenekről, melyek a világok közötti u.n. intermediumokban élnek, de az anyagi világra és az emberi életre - mely a test halálával, atomjainak a természetbe való visszatérésével teljesen megszünik - semmi befolyásuk nincs. E felfogása ellenére filozófiája - lényegét tekintve - materialista és teljesen passziv istenei csupán a világtól elzárkózott epikurosi embereszmény kifejezői.

Az epikureizmust gyakran mint az érzéki örömöknek való hó-

dolást, a kicsapongó élet dicsőítését bélyegezték meg. Ez a rágalom még az első keresztény gondolkodóktól származik, akik az epikurosi tanokat materialista jellegük miatt gyülölték és ócsárolták. Valójában Epikuros a sokoldalu élet követelményét állította fel, amelyben szerepelnek a fizikai örömök is, de első helyen az erkölcsi-szellemi kielégülés áll.

Az epikureusok iskolájának volt késői követője az i.e. I. században élt Lucretius Carus, a kiváló római filozófus-költő. "A dolgok természetéről" c. nagy filozófiai költeménye a római szellem legkiemelkedőbb filozófiai alkotása, melyben Epikuros nézeteit dolgozta fel költői formában.

Az epikureusok jelentőségét az adja meg, hogy haladó materialista világnézetet képviseltek egy szellemileg dekadens korban.

Az eipkureizmus mellett röviden említést teszünk az Aristoteles utáni ókori filozófia egyéb, a korra jellemző irányzatairól.

A sztoicizmus szintén az egyén függetlenségét kivánta biztositani egy olyan korban, amikor a közélet ezt lehetetlenné tette. A sztoikusok elve az volt, hogy részt lehet venni a társadalmi életben, külsőleg asszimilálódni lehet az általános taplnyaláshoz, fondorlatokhoz és tobzódáshoz - csak tudni kell, hogy ez csupán külső dolog, hogy lélekben mások vagyunk, megingathatatlanok, hogy szerencsét és szerencsétlenséget egyformán apáthiával, közönnyel vagyunk képesek fogadni. Ehhez viszont az aszkétikus életmód és az élettől való, akár önkéntes megválás gondolatával való megbékélés készit fel. Ezeket az aszkétikus, az emberi életet lebecsülő vonásokat a kereszténység is felhasználta. A sztoikusok világfelfogása pantheista /a természetet és az istent azonositó/ jellegü volt, ami kezdetben materialista vonásokat is tartalmazott /az isten feloldódott a természetben/, később mind kifejezettebben idealistává vált/ a természet oldódott fel az istenben./

A szkepticizmus, a kételkedés filozófiája, főként ismeretelméleti kérdésekkel foglalkozott. Kiindulva az érzéki megismerés korlátaiból és bizonyos mértékben szubjektiv tényezőktől való függéséből /mint pl. az u.n. optikai csalódások és az érzékszervek fejlettségének egyéni különbségei, stb./, valamint figyelmen kivül hagyva az értelem és a társadalmi gyakorlat korrigáló szerepét, arra a következtetésre jutott, hogy a valóságot nem ismerhetjük meg, s ha meg is ismerhetjük, akkor sem tudhatjuk, hogy ténylegesen megismertük-e. Az ilyen felfogás természetesen alássa a tudományba, az ember valóságformáló képességébe vetett bizalmat, az ember önbizalmát, lefegyverez a téveszmékkel, az idealista misztikával szemben. Ebben az értelemben előkészités-

nek tekinthetjük a később létrejövő korai keresztény filozófiához.

Az ujplatonizmus már közvetlenül beletorkollott a keresztény filozófiába. A platoni ideavilág fölé helyezték, mint a mindenség külön rétegeit, a szentháromság tagjait. A világ ezek szerint az ujplatonikusok szerint hierarchikus kiáramlás, emanáció utján jött létre: az atyából áramlott ki a fiu és a szentlélek, ezekből az ideák világa, ebből pedig a profán anyagi dolgok. Az emberek csak ezt az utóbbit, csupán a látszatvilágot ismerhetik meg, a magasabb régiókat csak különleges meglátási képességgel lehet megragadni.

A korai keresztény filozófia - az egyházatyák által müvelt u.n.patrisztika - képviselői közül két jellegzetes személyt és felfogást említünk meg. A patrisztika megalapitója Tertulliánus /15o-222/ egyházatya az ujplátonikus misztikához és irracionalizmushoz kapcsolódott. A világnézet kialakitásában ezt az alapelvet állitotta fel: "Credo, quia absurdum est", azaz "hiszem, mert lehetetlen". Mi volt a forrása ennek a kézzelfoghatóan dekadens elvnek? A korai kereszténység, mint vallási társadalmi mozgalom résztvevőinek összetételét és szubjektiv törekvéseit tekintve főként plebejus jellegü volt, de egyre inkább hozzácsapódtak a rabszolgatartó uralkodó osztály felsőbb rétegeinek perspektiva nélküli, kiábrándult rétegei is, s a kialakuló egyházi szervezetben ezek befolyása vált döntővé. Ennek következtében az elavult rabszolgarendszer és a római birodalom utolsó századaiban a hivatalos egyházi felfogás egy történelmileg tulhaladott, felbomló uralkodó osztály világnézetét tükrözte. Ez jellemzi a másik nevesebb egyházatya: Ágoston /354-43o/ filozófiáját is. Tőle származik az ember szabadakaratáról stóló klerikális tétel, amely szerint isten szabadságot adott az embernek, hogy a maga akaratából válasszon a bün és az erény között. Ez a tétel azonban önmagát cáfolja, hiszen egy felsőbb lény által meghatározott akaratszabadság éppen nem akaratszabadság. Másik hires tétele: "Fides praecedit rationem", a hit megelőzi az emberi észt. Itt említjük meg, hogy bár a vallás lényegénél fogva mindig ellensége a tudományos gondolkodásnak, később, amikor a katolicizmus a létrejövő és a fejlődés akkor szükségszerü lépcsőfokát jelentő feudalizmus világnézetévé vált, az egyház igyekezett szakitani a patrisztika nyilt észellenességével, s megpróbálta a vallási dogmákat észérvekkel, az észre is appellálva alátámasztani.

d./ A középkori feudális társadalom filozófiája.

A középkor - főként első évszázadaiban - a szellemi kultura terén kétségtelenül visszaesést hozott ahhoz a szinvonalhoz képest, amely az ókorban egyes, viszonylag szük területekben kifejlődött. Jelentős és maradandó értékü vivmányt a filozófiában sem hozott. Ennek ellenére a filozófia szempontjából sem volna helyes ezt a közel egy évezredet teljesen meedőnek, halottnak tekinteni.

Először is meg kell említenünk az arab filozófiát és tudományt, mely a mohamedán vallás viszonylag kötetlenebb keretei között, illetve e kereteket áttörve különösen a X.-XI. században figyelemre méltó eredményeket hozott. A filozófia terén sokat tettek az arabok az ókor eredményeinek, a többi közt Aristoteles műveinek feltárásában, megőrzésében, s igyekeztek azokat fejleszteni pl. a logikai kategóriák gazdagitásával, a biológiai nem és faj fogalmának bevezetésével és felhasználásával. Természetvizsgálatukat áthatotta a világ önmagából való megértésének materialista törekvése.

A legkiemelkedőbb arab filozófus: Avicenna /980-1037/, egyben az orvostudomány kiváló alakja. Idealista és vallásos elemei ellenére tanitása alapvetően materialista tendenciát mutat: azt hirdette, hogy az anyag örök től fogva van, senki sem teremtette és örökkévaló. A megismerés alapjának a tapasztalatot és a logikai bizonyitást tekintette.

Európa keresztény országaiban a nyilt és hivatalos álláspont a filozófiát "a teológia szolgáló leányának" minősitette. Az ugynevezett skolasztikában a filozófia szerepe az volt, hogy a metafizikusan, szofisztikusan teljesen eltorzitott formális logika segitségével észérveket eszkábáljanak össze a hittételek alátámasztására. Gyártották a különböző "isten-bizonyitékokat". Ilyen volt az ugynevezett ontológiai istenbizonyiték, mely szerint isten fogalmában benne van a végtelen tökéletesség, és egy végtelenül tökéletes lény tulajdonságai közé kell, hogy tartozzék a létezés is. A létezés azonban valaminek nem tulajdonsága, hanem előfeltétele bármely tulajdonság tényleges meglétének. De még ha a létezést tulajdonságnak tekintjük is, pusztán isten fogalmából legfeljebb arra következtethetünk, hogy istent mint létezőt gondolják, de egyáltalán nem következik belőle az, hogy ténylegesen létezik. Mint ahogyan abból, hogy azt gondolom: a jobbzsebemben egy tele pénztárca van, még nem következik szükségképpen, hogy tényleg ott van ez a tele pénztárca.

Egy másik közkeletü istenérv az ugynevezett fizio-teleológiai bizonyiték volt. Aristoteleshez kapcsolódva antropomorf módon becsempészték a célszerüséget a természetbe. Ebből olyan képtelenségek is születtek, hogy az embernek azért van két füle, hogy megtartsák a kalapját, s a póloska azért fekete, hogy könnyen észre vegyük a fehér lepedőn. Miután a célszerüséget a természetbe becsempészték, azt mondották: mindebből a célszerü elrendezésből egy olyan nagy alkotóra kell következtetni, aki a dolgokat bölcsen elrendezte, és ez az isten volt. Ma már természetesen könnyen neki szögezhetjük a célszerüségi tannak, hogy mondjuk miért vannak az embernek farokcsigolyái, vagy miért van vakbele. Erre semmiféle teleológia nem tud válaszolni, csakis a tudományos biológia fejlődéselmélete, ennek viszont nincs szüksége az isteni bölcseség feltételezésére. A maguk idején a skolasztikus érvek elég nagy hatást tudtak elérni.

Az ember szellemi törekvéseit azonban a vallás legteljesebb egyeduralma sem tudta végkép elnyomni. Tertulliánus irracionalizmusához képest még a skolasztikus észérvkeresés is egy bizonyos intellektuális vágyat fejezett ki, mint ahogy az ember vallásos megalázkodását áttörve önbizalma és alkotóvágya is testet öltött a gót katedrálisokban, a XI-XIII. század nagy alkotásaiban.

Fentieken tul - ha igen burkolt, félénk, primitiv formában is - még a skolasztika keretei között is jelentkeztek bizonyos materialista tendenciák. A "realistákkal" szemben, akik szerint a fogalmak a dolgok előtt, a dolgoktól függetlenül léteznek, fellépnek a "nominalisták", akik azt állitották, hogy először voltak a dolgok s csak utánuk jöhettek létre a rájuk vonatkozó fogalmaink. Létrejött egy bizonyos pozitiv, a hamis dogmák ellen irányuló szkeptikus /kételkedő/ törekvés is, mely feltárta a különböző egyházi tanitások közötti ellentmondásokat és ezzel ásta alá a beléjük vetett bizalmat. Megjelent a kettős igazságról szóló tan, mely szerint a vallási problémákat el kell választani a természet vizsgálatától ugy,hogy előbbiekben a hit, az egyházi tanitás a mervadó, de utóbbit egnedjék át a független tudománynak. Ez akkor, az akkori erőviszonyokat figyelembevéve bátor kiállás volt a tudomány szabadságáért. E nézet, csak ugy mint a dogmaellenes szkepszis már a renaissance szellemi megujhodásának irányába mutatott.

A skolasztika uralkodó ága természetesen élesen szembeszállt még ezekkel a félénk és következetlen materialista tendenciákkal is, eretnekségnek minősitve azokat. Különösen megnyilvánult ez Aquinói Tamásnál /1225-1274/, akit a katolikus egyház ma is buzgón propagál, mint "nagy" filozófust és az ugynevezett "neotomizmus" irányzatában a hozzá való visszatérést hirdeti. Aquinói Tamás élesen fellépett a "kettős igazság" hirdetői ellen és velük szemben, az egyházi dogmatizmus védelmében, Aristotelest vette elő, de egy eltorzitott, problémamentessé merevitett, egyházi dogmák igazolására kényszeritett "tonzurás" Aristotelest csinált belőle.

A materialista tendenciákat azonban nem lehetett elnémitani. Az uj tudomány előfutárai messzehangzóan hallatták szavukat. Ki kell emelni Roger Bacon nevét /1214-1292/, aki a megismerésben elégtelennek tartotta a puszta érvelést, ha azt nem támasztja alá a valóságból meritett tapasztalat. Zseniálisan előrelátta a természettudomány és a technika jövendő sikereit, világot átformáló szerepét. Nézetei miatt a hivatalos egyház keményen üldözte és hosszu éveket kellett börtönben töltenie. Vele már a renaissance előhirnöke jelent meg a filozófiában.

3./ AZ UJKORI POLGÁRI FILOZÓFIA FEJLŐDÉSE A XVII.SZÁZAD VÉGÉIG:

a./ A korai olasz kapitalizmus filozófiája a XVI. században. /Renaissance és humanizmus./

A modern polgári filozófia Európában a kapitalizmus fejlődésével indult meg, általában a XVI. században, a manufakturák időszakában. Olaszországban azonban már korábban megindult ez a fejlődés és ennek következtében Olaszország az első olyan ország, amely vezető szerepet játszott az ujkori európai filozófia fejlődésében.

A korai olasz kapitalizmusnak ez a fejlődése a XIV. század végén és a XV. század elején hozza létre Olaszországban a renaissance /ujjászületés/ és a humanizmus /emberiesség/ eszmeáramlatait. A humanisták filozófiája még kezdetleges, a modern európai filozófiának ez csak első jelentkezése, de világosan kivehető már belőle az a motivum, amely a későbbiek során az egész ujkori polgári filozófia materialista irányzatának a motivuma, nevezetesen: harc a klerikális, feudális világnézet embertelen béklyói ellen. Ez a harc arra a természettudományos fejlődésre támaszkodik, amely nagy vonalakban a XVI. században indul meg, de melynek éppen Olaszországban már a XV. században is jelentős képviselői vannak.

Engels azt mondja erről a korszakról "A természet dialektikája" bevezetésében, hogy olyan kor volt ez, amely az emberiség addigi történetében a legnagyobb haladó irányu átalakulást eredményezte, amelynek éppen ezért óriásokra volt szüksége és amely meg is szülte "a gondolkodás, szenvedély és jellem, a sokoldaluság és tudás óriásait." Kiemeli Engels Leonardo da Vinci /1452-1519/ személyét, aki "nemcsak nagy festő volt, hanem nagy matematikus, mechanikus és mérnök is, aki a fizika különböző ágait fontos felfedezésekkel gazdagitotta." Leonardo a tapasztalatot tekintette a tudás legfőbb forrásának, ami nagy lépést jelentett előre a skolasztika küldöknéző, spekulativ szócsépléseivel szemben. Felismerte a világok sokaságának és a világ egységesen anyagi természetének dialektikáját és felismerte azt is, hogy a Föld nem volt mindig olyan, mint amilyennek észleljük, hanem a Földnek története van.

A modern természettudományok fejlődése hatalmas bázist szolgáltatott a filozófia számára. De távolról sem lehet azt mondani, hogy pusztán egyoldalu lenne a viszony a természettudomány és a filozófia között, hogy a természettudomány csak ad a filozófiának és nem kap semmit tőle. Éppen ellenkezőleg azt fogjuk látni, hogy a filozófia nagyon is előmozditja a természettudományok fejlődését és nemcsak kap tőle, hanem ad is neki.

Mint már említettük, az ókori és középkori filozófia fejlődésének egyik sajátos vonása az volt, hogy ekkor általában még nem volt külön a természettudomány a filozófiától. Engels több izben rávilágít arra, hogy csupán a hellenisztikus korszakban, Nagy Sándor hódításai után indult meg a természettudományok önállósodása a filozófiával szemben. A természettudománynak ez az emancipálódása a filozófiától azonban nagyon egyenetlen folyamat, hol felszabadul tőle, hol ismét összeforr vele és többé-kevésbbé feloldódik a filozófiában. A XVI. században és már korábban is a kialakulóban és fejlődőben levő modern természettudományt éppen az jellemzi, hogy felszabadul a filozófia alól és szaktudományként önálló eredményekkel áll elő. Rendkivül fontos és haladó folyamat ez.

A természettudománynak és a filozófiának az az egysége, amely a régi filozófia történetében tapasztalható, fékezte a filozófiát és fékezte a természettudományt is. Most, hogy a természettudomány önállósul, elszakad a filozófiától, a természettudomány is fejlődik és eredményei alapján a filozófia is fejlődik. De a természettudomány leszakadása a filozófiáról, saját lábára állása rendkivül hosszadalmas folyamat még az ujkorban is. Pl. Kepler /1571-1630/ kétségtelenül az önálló természettudomány művelője és az ő nagyjelentőségü törvényei: az égitestek mozgási törvényei jelentős forradalmi lépést jelentenek még Kopernikushoz képest is. Ugyanaz a Kepler azonban "A világharmónia" c.könyvében, amely egy természettudományos mü, hosszu filozófiai fejtegetést iktat be arról, hogy melyik a legjobb állam. Annak ellenére, hogy a természettudományos tárgyalás még összekeveredik a filozófiai kérdések fejtegetésével, mégis arról van szó, hogy ez a természettudomány nem filozófiai jellegü spekuláció többé, hanem szaktudomány, amely kialakitotta a maga módszereit. A természettudománynak ez az önállósulása döntő módon hat a filozófia fejlődésére.

Az olasz természetfilozófusok filozófiája átmeneti jellegü abból a szempontból, hogy már támaszkodnak a szaktudományra, a modern természettudomány bizonyos eredményeire, ugyanakkor azonban nagyban és egészében még a közvetlen természetszemlélet alapján állanak.

Azt lehet mondani, hogy módszerük egy bizonyos naiv dialektika. Pl. kutatják a természetben lévő ellentéteket, megvilágitják azt, hogy az egyik jelenség hogyan fordul át önmaga ellentétébe és igy tovább. Azonban annak ellenére, hogy igy a természettel kapcsolatban a természeti jelenségek kölcsönhatásait és dialektikus összefüggéseit kutatják, ez a dialektika nem tudatos dialektika, hanem - ismételjük - naiv dialektika, amely még a természet közvetlen szemléletén alapszik. A dialektikának tudatosodása, a dialektikus kategóriáknak a felfedezése csak akkor mehet végbe, amikor már nem a közvetlen természetszemléletre ala-

pozzák gondolkodásukat a filozófusok, hanem, amikor már a természettudomány, a történeti- és társadalomtudományok eredményeire építik a maguk elgondolásait és ezeknek eredményeit általánosítják.

A XVI. századi természettudomány fejlődésében Engels kiemelkedő jelentőséget tulajdonitott Kopernikus /1473-1543/ felfedezésének. Mint ismeretes Kopernikus tudományosan megcáfolta az egyház által dogmatizált ama világképet, amely szerint a Föld a középpontja a mi világrendszerünknek és a különböző égitestek, többek között a Nap is a Föld körül forognak.

Mi volt Kopernikus fordulatának jelentősége ismeretelméleti, módszertani szempontból? A geocentrikus világkép módszertani alapját éppen az jellemzi, hogy a közvetlen természetszemléletre épül: ugy irja le a csillagvilágnak, az égitesteknek a mozgását, ahogyan mi a hétköznapi életben látjuk. Ugy látjuk innen a Földről tekintve, mintha a Nap és a csillagok forognának a Föld körül és ez lenne az égitestek valóságos mozgása.

Tehát Kopernikus tanitásának jelentősége módszertani szempontból éppen abban áll, hogy felismerte: valóban mindez igy látszik, de ez a látszat csal, a látszat mögé kell mennünk és kideritetünk, azt, hogy a valóságban hogyan mozognak az égitestek. Kiderült, hogy éppen forditva áll a dolog, mint ahogyan látszólag történik: nem a Föld körül mozog a Nap és különböző bolygók, hanem a bolygók és köztük a Föld is a Nap körül mozognak. /Heliocentrikus világkép/. Ez az a döntő lépés, amely a továbbiakban szabaddá tette a természettudományok és a filozófia fejlődésének utját.

Hogy mennyire lényeges és módszertani szempontból is döntő forradalmi fordulat az, amit Kopernikus tett, ennek igazolására hozzunk fel egy másik példát a természettudomány történetéből. A görögöktől kezdve a középkoron keresztül a különböző testek esésével kapcsolatban évszázadokon keresztül azt tanitották /Aristoteles nyomán/, hogy a különböző anyagi minőségü testek különböző gyorsasággal esnek, ha szabadon ejtjük el őket. Nyilvánvaló, hogy Aristoteles és követői a közvetlen szemléletből adódó tényekre támaszkodtak e tételük kimondásakor. Ha egy tollpihét és 1 kilogramm sulyt leejtünk, ez utóbbi gyorsabban fog földet érni, mint a tollpihe. A természetben közvetlenül szemünk elé táruló jelenségek alapján tehát arra a hamis "törvényszerüségre" jutottak, hogy a szabadon eső testek gyorsasága anyagi minőségüktől függ. Azonban éppen a kopernikusi fordulat nyomán ebben a kérdésben is igyekeztek a látszat mögé nyulni és igyekeztek a valóságos összefüggéseket feltárni. Galilei /1564-1642/ kimutatta azt, hogy bár a tollpihe tényleg lassabban esik le, mint az 1 kg suly, de pusztán a levegő ellenállása miatt. Ha a jelenséget minden zavaró mellékkörülménytől eltekintve "tisztán" tudjuk előállitani

a kisérletek segitségével, akkor kiderül, hogy a különböző sulyu és anyagi minőségü testek légüres térben egyazon gyorsulással esnek. Itt is arról van szó tehát, hogy szakitanak a valóság felszinének vizsgálatával, szakitanak a természeti jelenségek közvetlen szemléletével.

Persze erre azt mondhatná valaki, hogy, amit Galilei tett, az merő absztrakció, elrugaszkodás a valóságtól, hiszen a valóságban sohasem esnek a testek légüres térben. Ez a felfogás azonban nem helyes. Ha ugyanis Galilei nyomán nem ismertük volna fel a szabadesés valóságos - minden zavaró körülménytől elvonatkoztatott - törvényszerüségét, akkor éppen a gyakorlat szenvedné meg tudatlanságunk kárát, mert nem tudnánk megmondani: a zavaró körülmények különböző mértéke mellett hogyan módosul a Föld vonzóerejének kitett test mozgása. Enélkül nem fejlődhetett volna ki pl. az áramlástan és az aviatika tudománya és nem fejlődhetett volna ki sem a motoros, sem a vitorlázó repülés. Az elvonatkoztatás, a tudományos törvények feltárása nélkülözhetetlen nemcsak a mélyebb összefüggések megismeréséhez, hanem gyakorlati alkalmazásához is. Nem volt kétséges tehát, hogy ez a materialista módszer sokkal mélyebb eredményekre vezet, mint a régi, közvetlen természetszemléleten alapuló módszer.

Giordano Bruno. /1548-1600/.

Giordano Bruno a XVI. századi olasz filozófia legnagyobb alakja. Egész élete egyetlen, következetes harc a feudalizmussal és a feudális egyház világnézetével szemben. Kétségtelen, hogy Bruno olyan filozófus volt, aki polgári erőkre támaszkodott, azokra az erőkre, amelyek Olaszországban is megvoltak, és amelyeket - minthogy Angliában is hosszabb időt töltött - Angliában is maga mögött érzett. Egyik bizonyossága polgári gondolkodásának az, hogy nemzeti nyelven irja meg filozófiai müveit. A középkorban általában latin nyelven irtak, majd az ujkorban egyre jobban meghonosodott és tért hóditott a nemzeti nyelv használata a tudományos irodalomban. A nemzetek kialakulása, a nemzeti nyelv, a nemzeti piac, a nemzeti állam megteremtése tipikusan polgári vivmány, amelyért meg kellett küzdeni a feudális reakcióval!

Giordano Bruno lényegében materialista gondolkodó. Azért kell ez a megszoritás, mert Bruno materializmusa még nem tud teljesen megszabadulni bizonyos teológiai maradványoktól. Bruno az istenről beszélve azt mondja, hogy az isten magukban a dolgokban van, tehát abban a szerepében, mint tulvilági hatalmat, mint büntető és jutalmazó tulvilági birót udvarias módon megszünteti. Nem mondja még ki radikálisan, hogy nincs isten, nem vonja még le materializmusa ateisztikus /istentagadó/ konzekvenciáit: ez tehát materializmusának kétségtelen korlátja.

Ezt a felfogást, amely elveti istennek, mint természetfe-

letti lénynek a fogalmát és istent szinte feloldja a természetben, panteizmusnak nevezzük /görögül pan = minden, teosz = isten/. A XVI-XVII. század panteizmusa, amelyet Bruno mellett főként Spinoza hirdetett, feltétlenül előremutató, materialisztikus jellegü irányzat volt a középkori skolasztikával szemben. Napjainkban a panteizmusnak természetesen már reakciós jellege van: a mai panteizmus nem az istent olvasztja fel a természetben, hanem a természetet olvasztja bele isten létébe és azok közé a misztifikáló kisérletek közé tartozik, amelyek a vallást össze akarják "egyeztetni" a tudománnyal. Bruno és Spinoza panteizmusa azonban feltétlenül haladó filozófia, idealisztikus formába burkolt materializmus volt.

A filozófia történetében nem máról holnapra végrehajtott fordulat, hanem fokozatos fejlődés eredményeként vonják le nyiltan a materialista gondolkodók az ateisztikus konzekvenciákat. Sokan azt mondják, hogy ennek az a fő oka, hogy ezek a gondolkodók féltek az egyháztól. Azonban nem egészen ez a helyzet, bár számos gondolkodónál ez is szerepet játszik. Giordano Bruno harca az egyház ellen és mártirhalála azonban azt bizonyitja, hogy nem félt és semmiféle elvi kérdésben nem hátrált meg. Azért nem vonják le sokan ezeket a konzekvenciákat, mert materializmusuknak van egy bizonyos gyengesége, gyenge oldala. Amikor Bruno azt mondja, hogy isten magukban a dolgokban van, akkor tulajdonképpen arra gondol, hoty az anyag eleven, mozgó valami. Az anyagot nem mint holt, tehetetlen matériát fogja fel, hanem ugy, hogy az anyag eleven, mozog, fejlődik, állandóan változik. Az anyagnak ezt a belső erejét, belső mozgatóját azonban nem tudja teljesen tisztázni. Éppen ezért nem zárja még ki radikálisan é- határozottan valamilyen belső mozgató szellemi erőnek a lehetőségét. Ennek ellenére Bruno filozófiája lényegében mégis materialista.

Materialista törekvése igen világos, ha szembeállitjuk az eddigi filozófiával, amely ellen harcol. Az egész középkorban és különösen a skolasztika fejlődése idején - Aquinoi Tamásnál és másoknál - végigvonul a filozófián az anyag és a forma problémája. Ezt a problémát, mint láttuk, már az ókori filozófiában felvetette Aristoteles és az ő nyomán a középkor skolasztikus gondolkodói az anyag és forma viszonyában passziv, tehetetlen valaminek tartják az anyagot, és aktiv cselekvő erőnek a formát. Azt mondják, hogy az anyag önmagában nem tud mozogni, önmaga tehetetlen. Ahogyan a középkorban kifejtették: az anyag tulajdonképpen majdnem azonos a semmivel. Giordano Bruno szembeszáll ezzel a nézettel.

A skolasztikus gondolkodók elleni harcban kimutatja azt, hogy éppen az anyag a mozgás hordozója és ennek következtében az anyag belső feszültsége alakitja ki a formát, tehát megforditja a dolgot: nála nem az anyag passziv, hanem az anyag az

aktivitás hordozója és a forma passziv, csak visszatükrözi az anyag aktivitását, mozgását. Kétségtelen, hogy ez nagy lépést jelent előre a materializmus fejlesztése és világos megfogalmazása felé és elősegiti a későbbi nagy materialista gondolkodóknak azt a nézetét, amely a XVIII. századbeli francia materialistáknál fejeződik ki világosan: elősegiti azt, hogy a mozgás és anyag egységének és összefüggésének álláspontját foglalják el. Világos, hogy itt a feudális világnézet és a skolasztikus idealista filozófia elleni harcról van szó.

Éppen ilyen világos ez más kérdésekben is. Giordano Bruno határozottan és eltökélten próbálja a természettudományok eredményeit a filozófiában általánositani és különösen Kopernikus elméletére épit. Kopernikus elmélete rendkivül nagy ellenállást váltott ki az egyház, a klérus részéről. Az egyház többszörösen elitélte Kopernikus tanait és igy ezeket terjeszteni és védeni

az egyházzal szemben rendkivül kockázatos dolog volt. Nem egy tudós, a modern természettudomány nem egy jeles képviselője, pl. Tycho Brahe, az egyháztól való félelmében nem állt ennek a tanitásnak az alapjára, Descartesnál is látni a huzavonát. Giordano Bruno erkölcsi, jellembeli nagyságára jellemző, hogy kezdettől végig, az inkvizició előtt is határozottan és félreérthetetlenül hirdeti Kopernikus tanait, ezeket veszi kiindulópontnak a maga természetfilozófiai nézeteiben.

Kopernikus a mi világrendszerünk törvényszerüségeit, a Naprendszer törvényszerüségeit és mozgását tárgyalta. Bruno természetfilozófiai előrelépése abban áll, hogy kiindulva Kopernikusnak ebből a felfedezéséből, azt hirdette, hogy nemcsak egy bolygórendszer van, hanem végtelenül sok, a Naprendszerhez hasonló világrendszer van a végtelen térben és a végtelen időben, tehát egymás mellett és egymás után.

Itt megmutatkozik, hogy a filozófia nemcsak kapott a természettudománytól, hanem adott is a természettudománynak. Bruno akkor általánositja Kopernikus felfedezését, amikor még nincs elég természettudományos alap ehhez és csak a későbbi természettudomány igazolja Brunonak ezt a tanitását a világegyetem végtelenségéről és a végtelenül sok világ létezéséről a végtelen térben és időben.

Bruno filozófiájának módszerét a dialektika jellemzi. Az olasz természetfilozófusoknál, akik naiv dialektikusok voltak, Bruno egy fokkal tudatosabb dialektikus. Bruno sok helyen arról beszél, hogy a legkisebbet és a legnagyobbat látszólag mély szakadék választja el, s ennek ellenére a legkisebb és a legnagyobb mégis egységes és összefüggő valami. Azt mondja, hogy a legnagyobb már csirájában magában hordozza a legkisebbet, és megfordítva: a legkisebb magában hordozza a legnagyobbat. Ezt a gondolatát

rendszerint ilyen példákkal világítja meg: ha összehasonlítjuk a Földet egy porszemmel, akkor a porszemhez képest a Föld végtelenül nagy. Ugyanakkor azonban a Föld a világegyetem végtelenségéhez képest egy porszem, végtelenül kicsi. Tehát az egyik pólus: a végtelenül nagy csirájában magában hordozza a másik pólust, a végtelenül kicsit és megforditva. Kétségtelen, hogy Bruno itt a dialektikának egyik fontos problémáját: az ellentétek egységének a kérdését érinti.

Az a világkép, amely Giordano Bruno filozófiájában elénk tárul, igen sajátos kép: az egész világegyetem, beleértve a szellemi világot is, Bruno számára egyetlen nagy élőlény, szerves lény, amely állandó mozgásban, fejlődésben van. A csillagok és égitestek - ahogyan maga Bruno kifejezi magát - ennek az élőlénynek különböző szervei. Nem kétséges, hogy Giordano Bruno azért nevezi az egész világegyetemet egyetlen szerves élőlénynek, mert ő sem szakit még teljesen a természet közvetlen szemléletével.

Azért kellett ezt megemliteni, mert csak akkor, ha megértjük, hogy a XVI. században a természetet a materialista gondkodók, mint eleven szerves lényt fogták fel, csak ha megértjük azt, hogy módszerüket tekintve elsősorban naiv dialektikusok, akik csak kezdetén állanak a természettudományos eredmények filozófiai felhasználásának, akkor érthetjük majd meg, hogy milyen nagy jelentősége van a XVII. századnak, amely kialakitja a mechanikus materializmust. Ez a mechanikus materializmus sok tekintetben visszaesésnek látszik a XVI. század olasz természetfilozófiájához képest. De nem kétséges, hogy ennek a mechanikus materializmusnak a kialakulása előfeltétele volt annak, hogy később a dialektikus módszert már ne mint naiv dialektikát, hanem mint tudatosan alkalmazott dialektikát fejtsék ki.

E rész befejezéséül röviden meg kell emlitenünk a renaissance és a humanizmus eszmeáramlatának magyarországi hatását. Mátyás király koráról van szó, amikor a városi polgárság, az ipar és a kereskedelem letéteményese, hazánkban is fejlődésnek indult. A polgárság adott társadalmi bázist a királyi udvar olasz hivatalnokai által behozott humanista és antiklerikális eszméknek. A magyar humanizmusnak Janus Pannonius, a költő /1434-1472/ volt a legkiemelkedőbb alakja. Egyik versében a görög materialistákhoz való visszatérést hirdeti:

"Te valljad azt, mit vallott hajdanán
Protagoras, a bölcseszü tudós,
Theodorus, ki nem hitt istenekben,
S az élvezetnek atyja, Epikur..."

Az a materialista irányzat azonban Mátyás halála után a főúri reakció felülkerekedése, majd a török és német elnyomás okozta

gazdasági - társadalmi visszamaradottság miatt évszázadokra megszakadt.

b./ Az angol kapitalizmus kialakulási időszakának filozófiája. /Francis Bacon/.

A materialista filozófiának jelentős tobábblépése Angliában történt - ott ahol a kapitalizmus a legjobban fejlődött, s ahol a burzsoázia már a XVII. században megvivta a maga forradalmát. Az angol filozófiai fejlődés hozta létre a materializmus uj formáját: a mechanikus, metafizikus materializmust.

Az angol burzsoá filozófia fejlődésének kezdetén Francis Bacon áll /1561-1626/. Bacon az olasz természetfilozófusokhoz és Brunohoz képest is uj kérdésfeltevéssel áll elő. A filozófiai és általában a tudományos módszer kérdését veti fel, erről az oldalról támadja a skolasztikát.

Bacon Novum Orgánuma, az uj módszerről szóló könyve, amely 162o-ban jelent meg, támadás ez ellen a skolasztikus filozófia ellen, támadás a materializmus nevében. Bacon lépten-nyomon hangoztatja, hogy nem az a cél, hogy különböző elvont állitásokat próbáljunk észérvekkel igazolni, hanem az, hogy a valóságot, az anyagi világot próbáljuk minél jobban visszatükrözni. Számtalanszor hangsulyozza, hogy az élet, a valóság, a fejlődő anyag sokkal gazdagabb, mint ahogy mi elképzeljük. Éppen azért akar uj módszert alkotni, hogy biztosan meg tudjuk ragadni ennek a valóságnak, annak az anyagi világnak a törvényszerüségeit.

Bacon egészen uj tudományt akar megalapozni, hallatlanul radikális követelése, hogy vessük el a régi skolasztikus tudományt és kezdjünk ujat. Ezzel kapcsolatban felveti, hogy ha ez a skolasztikus örökség nem felel meg az uj, igazi tudomány számára, akkor van-e valami más filozófiai örökség, amit vállalni lehet. Jellemző módon a Platon és Aristoteles előtti görög filozófiához, a materialista filozófiához nyul vissza. Azt mondja, hogy ezeknek az embereknek, Thalesnek és másoknak voltak rendkivül mély gondolataik a természettel kapcsolatban és ez jelentős materialista örökség. Aristotelessel szemben állt Bacon, mert ő csak a skolasztika által megmerevitett és eltorzitott, "tonzurás" Aristotelest ismerte.

Rá is jellemző, hogy - minden materializmusa ellenére - ő sem szabadul még meg a vallásos elképzelésektől, ő sem vonja még le a materializmusának ateista konzekvenciáit. Kétségtelen, hogy nála az anyag az elsődleges, kétségtelen, hogy nála az a tudomány feladata, hogy az anyagi világ törvényszerüségeit tükrözze, de sehol nem vonja le azt a következtetést, hogy csak az anyag létezik, isten nincs. Éppen ezért mondja Marx Baconról, hogy materializmusa hemzseg még a teológiai következetlenségektől. Bacon is

az u.n. "kettős igazság" talaján áll: a tudás egyik forrása isten, a tőle származó tudást tartalmazza a teológia, másik forrása pedig az érzékelés, a tapasztalat - ezt a tudást foglalja össze a tudomány.

Bacon az u.n. idolum-elmélet segitségével harcol a skolasztikus gondolkodók ellen. Az idolum magyarul bálványt jelent. Olyan ködképekről, bálványokról, illuziókról van szó, amelyekkel a skolasztika és a régi filozófia beletömte az emberek agyát. Ezzel szemben Bacon azt a feladatot tüzi maga elé, hogy ezeket a bálványokat le kell dönteni, a ködképeket szét kell foszlatni.

Bacon szerint négyféle illuziót kell felszámolni:

1./ a faj, vagy törzs illuzióját, amely azt a hibát eredményezi, hogy antropomorf módon, emberi mértékkel szemléljük a természetet;

2./ a barlang illuzióját /itt Platon barlang-hasonlatáról van szó/, amely egyéni, szubjektiv nézőpontot visz vizsgálódásainkba;

3./ a piac illuzióját, amely a társadalmi érintkezésből származó téves fogalmakat, nézeteket, előitéleteket olt belénk; és

4./ a szinpad illuzióját, amely a mult tekintélyeire hivatkozva a nyilvánosság fényében csempészi belénk hamis meglátásait.

Bacon a tudomány uj alapokra fektetésénél abból az alapvető gondolatból indul ki, hogy a tudomány és különösen a helyes tudományos módszerek és a termelés között mély és elszakithatatlan kapocs van. A szerszámmal hasonlitja össze a módszert; ugy, ahogy a szerszám nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ember átalakitsa a természet bizonyos jelenségeit, feldolgozza, kimunkálja ezeket a természeti tárgyakat, ugy a módszer is nélkülözhetetlen az uj tudományos eredmények eléréséhez. Arra törekszik, hogy tudományos módszerekkel olyan eredményeket érjen el a tudomány, melyek elősegitik az embernek a természettel vivott harcát.

Kétségtelen, hogy itt a termelőerők ama fejlődéséről van szó, amely a kapitalista társadalomban jött létre a feudális társadalommal szemben. Bacon észrevette, hogy a termelés fejlődésében a tudományoknak nagy szerepük van, de ezt a kapcsolatot nem tudta teljesen helyesen felfogni. Marx a "Tőké"-ben rávilágit arra, hogy Bacon - éppen ugy mint később Descartes - azt gondolta, hogy mindenekelőtt a tudományos módszerek azok, amelyek a termelőerőket fejlesztik és nem a termelőerők fejlődésén nyugszik a tudományok fejlődése. Tehát megforditották a valóságos viszonyt. A valóságos viszony ugyanis az, hogy a termelés veti fel a különböző

problémákat, a tudomány segit ezeknek a problémáknak a megoldásában, nem pedig a tudomány határozza meg elsődlegesen a termelőerők fejlődését. Ez a probléma annyira foglalkoztatja Bacont, hogy még gyakorlati javaslatai is vannak arranézve, hogy a tudósokat meg kell szervezni, össze kell fogni tudományos akadémiákba, mert az igy összedolgozó, megszervezett tudósok sokkal hatékonyabban tudják előmozditani a termelést, mintha szervezetlenül, egymástól függetlenül dolgoznak.

Bacon Giordano Brunonál határozottabban világit rá arra, hogy a természet megismerésében mindenekelőtt arra kell törekedni, hogy általános, ismétlődő és lényeges összefüggéseket: törvényeket tudjunk megállapitani. Tehát a tudomány legfőbb feladata nem az, hogy leiró módon, morfológikusan tükrözze vissza a dolgokat, hanem az, hogy a jelenségek végtelen sokféleségében megtalálja a törvényeket, mert ezek a törvények segitenek azután bennünket abban, hogy a természetet saját céljaink szolgálatába állithassuk. Ezzel kapcsolatban Bacon foglalkozik az emberek szabadságának gondolatával. Az ember - ahogyan ő mondja - csak akkor szabad a természettel szemben, ha engedelmeskedik a természetnek. Látszólag ez paradoxon: "szabadok vagyunk akkor, ha engedelmeskedünk". A valóságban azonban mély belátás van ebben: csak a természet törvényeinek megismerése adja kezünkbe azt a lehetőséget, hogy a természeti erőket felhasználhassuk.

A természettörvények megismeréséhez az induktiv módszert tartja egyedül célravezetőnek: a tények megfigyeléséből kell kiindulni, tapasztalatainkat elemezni kell, ezen az uton fel kell deriteni az egyéni jelenségek okait, ezekből le kell vonni az általános következtetéseket, majd vissza kell térni a tényekhez, az elmelélet helyességét a gyakorlatban kell kipróbálni. Nem véletlen tehát, hogy Marx a modern materializmus és a kisérleti tudományok igazi ősapjának nevezi Bacont. Bacon a filozófiában az empirista irányzat egyik megalapitója /empiria = tapasztalat/. Ez az irányzat a későbbi angol filozófiában részint a mechanikus materializmus, részint a szubjektiv idealizmus kiindulópontja lett.

C./ A mechanikus materializmus kialakulása a nyugateurópai polgári filozófiában a XVII. században.

René Descartes /1598-1650./

Bacon filozófiai kérdésfelvetéséhez hasonló a nagy francia filozófus és természettudós: Descartes kérdésfeltevése. Mindketten a módszer kérdéséből indulnak ki. Descartes mögött azonban sokkal gyengébb polgári fejlődés áll, mint Bacon mögött, ennek következtében Descartes filozófiája nem egyértelmüen materialista filozófia, ellenkezőleg filozófiája dualisztikus jellegü. Nála az "anyagi" és a "szellemi" egyenrangu elvek.

Descartes szerint két substancia, két változatlan lényeg van: az egyik az u.n. "res cogitans", a gondolkodó dolog. Ez szellemi szubsztancia, szellemi természetü elv, a másik pedig a "res extensa" vagyis a kiterjedt dolog. Tehát Baconnal szemben, aki egyértelmüen a materializmus alapján áll, Descartes egy bizonyos visszaesést jelent a skolasztika felé, amennyiben a szellemi elvet, mint önálló létezőt ismeri el. Ismeretelméletében is megvan ez a kettősség: azt állitja, hogy eszméink részben a külvilág benyomásaitól származnak, részben azonban "velünk született" eszméink is vannak, ami ismét idealizmus. Descartes idealizmusa azonban inkább csak burok, amelyet a fejletlen francia osztályviszonyok kényszeritenek rá. A francia fejlődésben rendkivül erős volt a klérus hatalma. A francia abszolut monarchiának egyik fő támasza a katholikus egyház volt, mint egyik legnagyobb feudális földbirtokos; és kétségtelen, hogy Descartes - szemben Brunoval, aki az elvhüségnek nagy példája - kompromisszumra hajló gondolkodó volt. Ennek ellenére ebben az idealista lepelben lényegében nála is materialista tartalom huzódik meg, különösen ami természettudományos munkásságát illeti.

Descartes is - épp ugy mint Bacon - nagy jelentőséget tulajdonit a módszer kérdésének és ezt ugyanugy összekapcsolja a skolasztika-ellenes támadással. Azt mondja, hogy minden eddigi tudást és mindazt, ami létezik, kételkedve kell szemlélni. Kételkednünk kell abban, hogy ezeknek a régi elképzeléseknek igazuk van. Kételkednünk kell abban, hogy ez a valóság olyan, mint amilyenek közvetlenül mutatkozik előttünk. Descartes a módszeres kétely képviselője volt, szerinte módszeresen kell kételkedni, nem szabad hagyni magunkat félrevezetni a látszattól, hanem mindent kétségbe kell vonni. De látta azt is, hogy ebből a kétségbevonásból önmagában még nem jön ki semmi. A kétely szerepe nála: ut a pozitiv igazság megismeréséhez. A kétely ut ahhoz, hogy ugy ismerjük meg a dolgokat, ahogy azok objektive, a mi helytelen elképzeléseinktől függetlenül léteznek. A Descartes-féle módszeres kétely éppen ezért nem fullad bele valamilyen nihilisztikus szkepszisbe, nem jelent mindent kétségbevonó üres kételkedést, hanem éppen ellenkezőleg: jelentős igazságok feltárásához vezet.

A helyes, módszeres kételkedésről szóló Descartes-féle tanitás egyrészt a feudalizmus és ennek ideológiája elleni harcot jelenti, másrészt azonban jelenti azt is, hogy Descartes mint a modern tudományos fejlődés alapján álló ember, mint a matematikának és a mechanikának kiváló ismerője és müvelője, levonja azokat a filozófiai, módszertani következtetéseket, amelyeket le kellett vonni Kopernikus és Galilei nagy tettei után. Levonja azt a következtetést, hogy nem szabad a valóság felszini jelenségeit készpénznek venni, hanem le kell hatolni a dolgok belső törvényszerüségéig, a dolgok lényeges és valóságos összefüggéséig. Ki akarja dolgozni a megismerés tudományos módszerét.

Descartes egész értekezést ir a módszerről és ebben a következőket ajánlja: minden jelenséget, amelyet megvizsgálunk, először a legegyszerűbb, a legelemibb részekre kell széttagolni. Miután a jelenségeknek ezeket a legelemibb, legegyszerűbb részeit megkaptuk, ezekből az építőkövekből kell ismét összeraknunk a jelenséget. Ez biztositja a jelenség teljes megismerését. Ezt az analitikus módszert alkalmazta a geometriában is, amivel korszakos jelentőségü változást vitt végbe a matematikában és előkészitette az utat a differenciál- és integrálszámitás megalkotása felé. Analitikus módszerének azonban fogyatékosságai is vannak. Szerinte a bonyolultabb jelenségek pusztán összetettebbek, mint saját részleteik. Nem belső szerves kapcsolat füzi a részeket egymáshoz a bonyolultabb jelenségekben, hanem pusztán külsőleges, mechanisztikus jellegü kapcsolat, ahogyan a gép különböző alkatrészei függenek össze egymással.

Hogy ezt a mechanikus szemléletet mennyire következetesen viszi végig, azt legjobban az biztonyitja, hogy pl. az állatokat is gépeknek fogta fel. Azt mondta, hogy az állatok automaták, amelyeknek meg vannak a maguk egyszerü alkotórészei, és ezekből az egyszerü alkotórészekből tevődnek össze az állatok. Mig tehát az olaszok a holt anyagban, az égitestek mechanikus mozgásában is eleven lényt láttak, addig Descartes az eleven lényeket, az állatokat is holt dolgoknak, gépeknek tartja.

Descartes ilyen módon - annak ellenére, hogy filozófiájában idealista, hogy két szubsztanciában hisz: egy anyagi és egy szellemi jellegü szubsztanciában, - akkor, amikor az anyagi szubsztanciát, a "kiterjedt dolgot" tárgyalja, a mechanikus materializmusnak lesz az egyik megalapitója.

Azt nem állitotta Descartes, hogy az ember is gép, mivel szerinte az ember mindkét szubsztancia hordozója, vagyis testből és lélekből áll. Ebben az elmélkedésében azonban nem csak azt fejtette ki, hogy két szubsztancia van, hanem azt is, hogy az ember elsősorban lélek, elsősorban gondolkodó lény, s abból a tényből lehet csak következtetni létezésére, hogy gondolkodik. Hires tétele: "Cogito, ergo sum" /gondolkodom, tehát vagyok/, lényegében idealista tétel, mert Descartes itt a létet a gondolat következményének tekinti. Ennek ellenére a "cogito, ergo sum" tétele haladó vonásokat is tartalmazott a skolasztika elleni harcban: az ész, a ráció kultuszát, vagyis a racionalizmust képviselte a középkor irracionalizmusával /észellenességével/ szemben. Ha összehasonlitjuk a "credo, quia absurdum est" /hiszem, mert képtelenség/ dogmájával, nem kétséges, hogy melyik tétel a hátravivő és melyik az előrevivő. Mindamellett nemcsak az irracionalizmus, hanem a racionalizmus is idealista irányzat, mert a racionalizmus is elszakitja ismereteinket azok anyagi formáitól és tulbecsüli az értelmi megismerés szerepét az érzéki tapasztalat rovására. A XVII. század azon materialistáinak, akik harcba

szálltak Descartes "cogito, ergo sum" tételével, - különösen az angol Hobbesnak - éppen ezért lényegében igazuk volt ebben a vitában.

Descartes filozófiájának hazánkban is volt egy jeles követője: Apáczai Csere János /1625-1659/, az erdélyi jobbágyfiu, aki különösen a materialista elemeket emelte ki Descartes életművéből, bár idealista következetlenségeiben is osztozott. "Magyar Enciklopédia" c. munkájában Descartes gondolatait népszerüsitette, a fiatalságot a természettudományok megismerésére sarkalta. "Magyar Logikácska" c. müvében tul is haladta Descartes nézeteit. Descartes a skolasztika elleni harcában ugyanis Aristoteles logikáját is elvetette, Apáczai azonban megmutatta, hogy a logikát fel lehet és fel kell használni a tudományos gondolkodásra való nevelésben, a müveltség emelésében. Haladó nézetei miatt Apáczait számüzték és 34 éves korában tüdővészben halt meg.

Thomas Hobbes /1588-1679/.

Hobbes, aki élesen megtámadta és részletesen birálta Descartes filozófiájának idealista vonásait, Bacon filozófiájának volt a követője és sok tekintetben rendszerezője. Hobbes rendkivül nagy harcot vivott azért is, hogy a közoktatást, amely jórészt az egyház kezén volt, világivá tegyék, különösen a főiskolai és egyetemi oktatást és igy kiüzzék az egyetem és minden iskola falai közül mindazt a "tudományos" szamárságot és abszurd dolgot, amelyet a feudalizmus iskoláiban tanitottak. Hobbes - épp ugy, mint Bacon - összekapcsolja a tudományos kutatást a termelőerők fejlődésével. Baconnál és bizonyos fokig Descartesnál is találkozunk azzal a gondolattal, hogy a filozófia és általában a tudomány célja a termelés fejlesztése és ezáltal az emberi élet boldogabbá és szebbé tétele. Nem lehet tehát azt mondani, hogy ezek a filozófusok és gondolkodók öncéluan müvelték volna a tudományt, hanem éppen azt látjuk, hogy összekapcsolták a tudományt a társadalmi fejlődés akkori kérdéseivel.

Hobbes filozófiája a mechanikus materializmusnak sokkal következetesebb formája, mint amilyen a Baconé volt. Bacon még nem szakitott teljesen a XVI. század naiv dialektikus és materialista szemléletével, ő még az anyag és a mozgás egységének álláspontján állott.

A mechanikus materializmusnak az első szakasza, amely Hobbesszal és a descartesi filozófia materialista vonalával kezdődött, azzal járt, hogy elszakitották egymástól az anyagot és a mozgást. Filozófiájukban az égi és földi testek mechanikájából, a természettudományoknak akkor legjobban fejlett ágaiból indultak ki. Mi volt az égi és a földi testek mechanikájának álláspontja az anyag és a mozgás kérdésében? A klasszikus mechanika az anyag természetes állapotának a mozdulatlanságot tartotta, tehetetlen testekről beszélt, ezeket a tehetetlen testeket mindig valami külső erő hozta

mozgásba. Ennek következtében a hobbesi filozófiában is megjelenik a külső erő fogalma. Hobbes elképzelése szerint minden anyagi test azáltal jön mozgásba, hogy egy másik test mozgásba hozza. Tehát az anyaghoz képest mindig valamilyen külső erő az, amely mozgásba hozza, de ezt a külső erőt a materialisták, Hobbes és társai sohasem képzelték valami anyagon kivüli külső erőnek, sohasem azonositották valamiféle isteni szellemmel, hanem mindig anyagi hordozónak fogták fel. Arra a kérdésre, hogy mi hozza mozgásba a tehetetlen anyagot, az volt a válaszuk, hogy egy másik mozgó anyag, ezt ismét egy harmadik mozgó anyag és igy tovább a végtelenségig. Kétségtelen, hogy ebben a szemléletben az anyag és a mozgás elszakad egymástól, a mozgás nem az anyagnak lényegi tulajdonsága, mint a XVI. századbeli olasz természetfilozófusoknál, hanem csupán esetleges tulajdonsága. Látni fogjuk, hogy a XVIII. századbeli francia materialisták ismét visszaállitják, még hozzá magasabb fokon, a mozgás és az anyag összefüggésének gondolatát.

Hobbes materializmusa egy másik vonást is tartalmazott, amelyben a mechanikus szemlélet tisztábban és világosabban jelentkezett, mint Baconnál. A baconi filozófiában a különböző minőségek a dolgok objektiv tulajdonságai voltak: tudatunktól függetlenül léteznek az anyag különböző tulajdonságai /szin, iz, stb./ de nemcsak ezek az érzetminőségek, hanem más minőségek is az anyag objektiv sajátosságai voltak. Marx ezt ugy fejezi ki, hogy az anyag Baconnál még sok szinben pompázik és érzékileg megragadó, Hobbesnál viszont az anyag "aszkétikussá válik". Mit jelent Marxnak ez a véleménye? Azt jelenti, hogy Hobbes megfosztja az anyagot az objektiv minőségtől. Hobbes szerint a minőség nem objektiv tulajdonsága az anyagnak,az anyag tulajdonképpen csak bizonyos mennyiségi sajátosságokkal rendelkezik, mig a minőség pusztán a mi szubjektiv elképzelésünk terméke.

Hobbes - éppugy mint Bacon - bizonyos értelemben arisztokratikus gondolkodó. Az angol materialisták polgári tartalmat fejeztek ki filozófiájukban, ennek ellenére politikailag - mint Marx kiemeli - a polgári erőkkel szembenálló - abszolut monarchia pártjára álltak. A XVII. századbeli angol materializmus tehát még nem nyiltan forradalmi elmélet, polgári jellegét még bizonyos arisztokratikus politikai kapcsolatok takarják el. A materializmus csak a XVIII. században lesz nyiltan, világosan és egyértelmüen a burzsoázia hatalmas harci fegyverévé a feudalizmus elleni küzdelemben.

John Locke /1632-1704/.

Locke volt az első materialista gondolkodó, aki már tisztán polgári talajon állt, akit politikai kapcsolatai már nem az arisztokráciához, hanem a polgársághoz füztek. Ő az angol polgári forradalom utáni korszak gondolkodója. Ez a forradalom azonban Ang-

liában 1688-ban végeredményben osztálykompromisszummal végződött, és Locke mint filozófus is ennek az osztálykompromisszumnak a gyermeke. Locke mint gondolkodó az osztálykompromisszumban részesedő ipari- és finánctburzsoáziának az érdekeit védi és azt próbálja igazolni, hogy ez a burzsoázia egyenrangu társa a polgáriasult nagybirtokos arisztokráciának.

Locke társadalmi helyzetének és elgondolásainak kompromisszumos jellege tükröződik filozófiájában is. Bár ő még materialista gondolkodó, de a materializmus nagymértékben legyengül nála. Ez a legyengülés mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy nyiltan és világosan agnosztikus /a világ megismerhetőségét tagadó/ vonásokkal kapcsolódik össze. Locke szerint az anyag bizonyos tulajdonságai megismerhetők, de az anyag lényegét nem ismerhetjük meg. Materialista Locke annyiban, amennyiben hirdeti, hogy az anyag előbbrevaló, mint a tudat és minden eszménk a külső világból kapott benyomásokon alapszik.

Locke tehát a Descartes-féle racionalizmussal szemben a szenzualizmust képviselte, vagyis azt a felfogást, hogy minden eszménk - közvetlenül, vagy közvetve - érzéki benyomásainkból származik. Hangsulyozta, hogy az eszmék nem születnek velünk, hanem a tapasztalat utján szerezzük azokat. Az ujszülött lelkét "tabula rasa"-hoz, üres laphoz hasonlitja. Szenzualizmusa azonban nem volt következetes, mert "belső tapasztalatról" is beszélt, amit reflexiónak nevezett és amit elszakitott a gondolkodás folyamatától.

Locke filozófiájában még inkább kiéleződött az a mechanikus vonás, amelyről Hobbessal kapcsolatban beszéltünk. Hobbes szubjektivvá tette a minőséget, azt mondta, hogy a minőség merőben szubjektiv valami, nem az anyag objektiv tulajdonsága. Locke ezt az elméletet még inkább megmerevitette: elsődleges és másodlagos tulajdonságokról beszélt. Elsődlegesek az anyag objektiv tulandonságai, nagyság, helyzet stb., egytől-egyik mérhető, mennyiségi viszonyok. A másodlagos tulajdonságok, /szin, iz, szag/ szerinte pusztán tudatunkban léteznek. Locke filozófiájának ezek a gyengeségei már a Berkeley-féle szubjektiv idealizmus létrejöttét segitették elő.

Felmerül a kérdés, hogy szemben a XVI. századi olasz természetfilozófusok, naiv dialektikusok felfogásával, akik a természetet élőlénynek tekintették, - milyen az az összkép, amelyet a természetről a XVII. századi angol, és amennyiben Descartes materialista vonalát ide számitjuk, a francia materializmus alkot? Szerintük a természet nem valami szerves élőlény, hanem egy óraszerkezet; ahogyan az óra különböző alkatrészei egymásba kapcsolódnak és mozognak, miután felhuztuk az órát, épp ugy egymásba kapcsolódnak a természetben a különböző okságí láncolatok és mozgatják az egész természetet. Az ő szemükben tehát már nem élőlény

a természet, hanem egy holt anyag mechanikai folyamata. Mi a természet mozgásának a forrása? Talán a természetet is ugy fel kell huzni, mint az órát? Láttuk, hogy még az olyan nagy materialisták is, mint Hobbes, vagy Locke, a mozgást és az anyagot végeredményben elválasztották egymástól, tehát az órahasonlat szerint, ahogyan az órát fel kell huzni, a természet is valami mozgató erőre szorul ahhoz, hogy mozoghasson a maga sinpályáin. A mechanikus materializmus tehát elszakitotta egymástól az anyagot és a mozgást. Az anyag és a mozgás elszakitása egymástól olyan buktatója a mechanikus materializmusnak, amely az idealizmushoz vezet. Megmutatkozott ez többek között a nagy angol fizikus Newton /1642-1727/ nézeteiben, aki már nem mozgó anyagi testek végtelen sorozatának hatásában jelölte meg a nyugvó test mozgásba lendülésének okát, mint Hobbes, hanem ezt a külső erőt szellemi szubsztanciának képzelte: "isten ujja" adja az első lökést a tehetetlen anyagnak. Ugyanakkor Newton az általános gravitáció törvényének felfedezésével fontos bizonyitékot szolgáltatott a világ anyagi egységéről szóló materialista tétel helyessége mellett:bebizonyitotta,hogy az égitestek egymásrahatása ugyanolyan törvény szerint megy végbe, mint a földi nehézkedés.

Spinoza /1632-1677/.

A XVII. század egyik nagy /lényegében materialista/ gondolkodója a holland Spinoza, aki rámutatott arra, hogy a mozgás és az anyag szétválasztása nem helyes. Spinoza Descartes filozófiai vonalát folytatta, Descartes idealizmusának birálatán keresztül próbálta kiépiteni a maga filozófiai rendszerét. Nemcsak arról van szó tehát az ujkori filozófia kialakulásánál, hogy ujkori materialista gondolkodók szembeszállnak és harcolnak a feudalizmus objektiv idealizmusa ellen, hanem az ujkori gondolkodók egymás között is harcot vivnak. A többé-kevésbbé következetes materialista gondolkodók harcolnak más jelentős ujkori gondolkodók idealizmusa ellen, vagy esetleg idealista tendenciái ellen.

Spinoza szerint nem ugy van, ahogy Descartes elképzelte, - nem egyenértékűen állnak egymással szemben az anyag és a szellem, hanem egy szubsztancia van, s ez a természet. A természet Spinoza filozófiájában semmiféle külső isteni támogatásra nem szoruló, egymagában megálló végtelen valami. A természetnek van ezután két megjelenési formája, nevezetesen az anyag konkrét formáit, mechanikus formáit jelentő kiterjedt dolog és a gondolkodó dolog. Tehát amig Descartesnál még a filozófia alapelve a két szubsztancia - Spinozánál már csupán két tulajdonságot jelent és az egységes szubsztancia a természet. Spinoza eme lényegében materialista felfogásának gyengesége az, hogy bizonyos fokig még mindig magán viseli a teológia leplét. Emlékszünk Brunonak arra a panteista gondolatára, hogy Isten maguk-

ban a dolgokban van, a dolgok bensejében. Nos, Spinoza sem tud teljesen az ateizmus talajára állni, ő is azt mondja, hogy isten nem más, mint a természet. Azáltal, hogy a természettel azonositja az istent és nem ismer el semmiféle világon kivüli, világon tuli istent - amilyet a vallások hirdetnek - ezáltal szembeszáll a feudális teológiával és lényegében a materializmus alapjára helyezkedik.

Spinoza a természetbe nem kivülről hozza a mozgást, tullép azon a felfogáson, amit pl. Hobbesnál láthattunk. Spinoza azt mondja, hogy a természet önmagának az oka. Ez azt jelenti, hogy a természet öröktől fogva van, és nem valami külső erő mozgatja, hanem belső erők alapján mozog. Belső erői azok, amelyek a mozgást létrehozzák benne. Spinoza tehát megkezdi visszaállitani a mozgásnak és az anyagnak azt az egységét, amely a XVI. századi természetfilozófusoknál megvolt, azonban sok tekintetben rendkivül homályosak nála a formulázások, és látni fogjuk, hogy igazán csak a XVIII. század nagy francia materialistái tisztázzák ezeket a problémákat. Bár a mai olvasó ugy érzi, hogy ez a teológiai lepel uralkodik Spinoza filozófiáján, hogy tulságosan sokat beszél istenről, a jobb- és baloldali kortársak - tehát a klerikális világnézet alapján és a materialista világnézet alapján álló kortársak - egyaránt megérezték, hogy Spinoza tulajdonképpen harcol a vallás felfogása ellen, és hogy lényegében materialista gondolkodó. A materializmus ateista következtetéseit a XVIII. századi francia filozófiában vonják le a legvilágosabban, a leghatározottabban. A XVIII. század materializmusa lépés előre a materializmus eddigi formáihoz képest, de ez a materializmus is - mint látni fogjuk - lényegében mechanikus, metafizikus materializmus marad.

Leibniz /1646-1716/.

A XVII. század egyik legjelentősebb, de idealista gondolkodója a német Leibniz volt. Leibniz-nél a német elmaradottságból, a feudális széttagoltságból, a kis fejedelmek zsarnoki uralmából, a polgári fejlődés késleltetéséből támadt az idealizmus, aminek azután természetesen hatása volt a későbbi német filozófia fejlődésére. Marx azonban megjegyzi Leibniz-ről, hogy noha idealista volt, az idealista lepel mögött reális természettudományos tartalom huzódott meg. Leibniz jelentős természettudósa korának, aki a differenciál- és integrálszámitást Newtontól függetlenül felfedezi és először dolgozza ki.

A végtelen kicsi fogalma végigvonul Leibniz egész filozófiáján. Szerinte a világ végtelenül sok kis szubsztanciából áll, ezeket nevezi"monasok"-nak, amelyek minőségileg mind különböznek egymástól és mindegyik az anyag és az erő valamilyen sajátos egységét testesiti meg. Leibniz felfogása szerint az erő és az általa kiváltott mozgás tehát belső tulajdonsága az anyagnak,

ami jelentős dialektikus gondolat - szemben a mechanikus materialistáknak a tehetetlen anyagról alkotott elképzeléseivel. Monas-elmélete mégis az idealizmusba torkollik, egyrészt azért, mert minden monast érzékelő képességgel, tehát tudattal ruház fel és igy nála az egész világegyetem át van hatva tudattal, azaz szellemi szubsztanciával - másrészt azért, mert feltételezi isten létét, aki megteremtette a végtelen sokféle monast és azok harmóniáját a világban. Az egyszer már megteremtett világ azután saját törvényei szerint mozog és fejlődik, minden isteni beavatkozás nélkül. Ezt a felfogást deizmusnak nevezzük. Leibniz felismeri a fejlődés előrehaladó jellegét, de tagadja a minőségi ugrások létezését, csak a folyamatos fejlődést ismeri el. Ismeretelmélete is hasonló vonásokat mutat: a mechanikus materialista Locke elleni v'.'ájában idealista álláspontot képvisel /a velünk született eszmék gondolatát hirdeti/, de ugyanakkor helyes dialektikus igazságokra is rámutat. Kiemeli, hogy az emberi tudat is történelmi fejlődés terméke és a fogalmak megalkotására szolgáló képesség és készség igenis veleszületnek az emberrel. Leibniz-nél is megmutatkozik már tehát a német filozófia ellentmondásossága: az idealista elmélet burkában haladó dialektikus gondolatok rejtőznek, de ezek kifejtése éppen az idealista elmélet miatt nem lehet következetes.

4./ A MATERIALIZMUS ÉS AZ IDEALIZMUS HARCA A XVIII. SZÁZAD POLGÁRI FILOZÓFIÁJÁBAN

a./ A francia felvilágosodás deista irányzata

A XVIII. század legnagyobb eseménye az 1789-ben kitört francia polgári forradalom volt. Ez a polgári forradalom számolta fel a legradikálisabban a feudális földtulajdont. Míg a XVII. században az angol forradalmat a burzsoázia vezette és viszonylag kevéssé tudta mozgósitani a népet, addig a XVIII. századi francia forradalomban a vezetés legalább is időlegesen a kispolgári demokraták kezébe megy át, és a kispolgári demokratizmus segitségével igen széles tömegeket vonz magához a forradalom.

A polgári forradalom felé mutatnak mindazok a francia gondolkodók, akiket tárgyalni fogunk. Ezek a gondolkodók a francia felvilágosodás nagy alakjai, azoknak a társadalmi erőknek a kifejezői, amelyek végeredményben a század végén a francia forradalomban felszámolják a feudalizmust. A filozófiának ebben a XVIII. századi nagy nekilendülésében, amely Franciaországban végbemegy, mindenesetre két nagy irányt lehet megkülönböztetni egymástól a felvilágosodás táborán belül. Az egyik a deisták tábora, a másik a nyilt és következetes materialistáknak a tábora, akik levonják a materializmus ateista következtetéseit is.

A deizmus - amelyről már tettünk említést - burkolt formája a materializmusnak. Miért? A deisták még nem szakitottak az isten-képzettel, azt gondolták, hogy ennek az óraszerkezetnek, az anyagi világnak szüksége van egy órásmesterre, aki ezt felhuzza, hogy mozgásba jöjjön. De miután felhuzták ezt az órát, nincs többé szüksége semmiféle külső erőre, mert az óra - miután egyszer felhuzták - a maga erejéből jár a végtelenségig. Miután tehát az isten az első lökést megadta az órának, illetve a világnak, "nyugdijazták". A francia deistáknál szerepelt tehát még az istenképzet, ezen belül azonban különféle kérdésekben világosan a materializmus álláspontjára helyezkedtek és harcoltak a materializmus igazságáért.

Montesquieu /1689-1755/.

Montesquieu és Voltaire képviselik a XVIII.század francia deizmusán belül a nagypolgári irányzatot. Mind a ketten szoros kapcsolatban voltak a burzsoázia akkor legfejlettebb rétegével: a kereskedelmi burzsoáziával. Montesquieu a "Perzsa levelekben" tulajdonképpen a franciaországi állapotoknak és állami intézményeknek adja éles kritikáját. Élesen birálja a XVIII. századi Franciaország államát: az abszolut monarchiát, azonban nem a köztársaság, hanem az alkotmányos monarchia Angliában megvalósult eszméje alapján. Ennek ellenére kétségtelen tény, hogy igen jelentős mértékben előmozditja a francia forradalmi gondolkodás fejlődését.

Montesquieu egyike a legmélyebb polgári gondolkodóknak, aki az államot behatóan elemzi, de nem ismeri fel az állam osztályalapjait. Éppen ez mutatja meg a polgári gondolkodás áthághatatlan korlátját ebben a kérdésben.

A polgári gondolkodók - mondhatni kezdettől fogva - fetisizálják az államot és igy, vagy ugy, de valamiféle erkölcsi eszme megtestesülését látják benne. Bizonyos mértékben Montesquieu is ugy fogta fel az államot, mint valami erkölcsi eszme megtestesülését, amit ő a "törvények szellemének" nevezett. Ez nyilvánvalóan idealista történetfelfogás. Ennek ellenére azonban Montesquieu egyike azon első gondolkodóknak, akik megpróbálták materialista módon magyarázni a történelmet.

Míg a XVIII. század gondolkodói általában azt hitték, hogy a történelmi fejlődést az eszmék fejlődése hozza létre, Montesquieu megpróbált egy olyan tényezőt keresni, amely nem eszmei természetü és, amely végeredményben meghatározza a történelmi fejlődést. Ilyen tényezőnek tartotta a földrajzi környezetet. Ez a megoldás persze helytelen volt, hiszen a földrajzi körülmények nem változnak olyan gyorsan, hogy ebből a társadalmi formák változását, vagy az egyes formákon belül a korszakok változását le lehetne vezetni. Tehát a történelmi fejlődésnek ez a magyarázata, a "földrajzi materializmus" nem tudja valóban materialista módon megmagyarázni a történelmi, társadalmi fejlődést és végeredményben az idealizmus vágányaira csuszik át.

Montesquieu jelentősége a filozófia szempontjából egyrészt abban rejlik tehát, hogy megpróbálja a történelmet materialista módon magyarázni, ami azonban nem sikerül neki. Másrészt abban áll a jelentősége, hogy a XVIII. század francia gondolkodói számára megjelöli azt az utat, amelyen haladva elsősorban az állami intézmények kritikáján keresztül támadják a feudalizmust.

V o l t a i r e /1694-1775/.

A deizmus nagypolgári irányzatának másik jelentős képviselője Voltaire, aki nem volt hivatásos szakmai filozófus, de nagy propagandistája volt az uj filozófiai eszméknek, s mint ilyen jelentős a filozófia történetében. Voltaire-nél is megtalálni az "első lökésnek" a képzetét, de mégis számos kérdésben harcol a materializmusért, pl. a külső világ objektivitásának elismertetéséért. A XVIII. század filozófiájának egyik fontos ütköző pontja volt a materialisták és a feudális talajon álló idealisták között a lélek halhatatlanságának kérdése. Voltaire a lélek halhatatlanságának feudális eszméje ellen támad és azt bizonyitja, hogy miután az emberi test elpusztul, az emberi lélek is elpusztul. Sőt tovább is megy, tagadja a test és lélek kettősségét. Igen mulatságosan és elevenen beszél arról, hogyan kereste ő magában a test és a lélek kettősségét, de bárhogyan kereste is, sohasem találta meg, ugy, hogy kénytelen volt megállapitani, ő

mindig egymaga volt, nem pedig másodmagával. Ilyen és ehhez hasonló szellemes mondásokkal gunyolja ki a feudális és idealista tanitásokat.

Voltaire, amikor a két szubsztancia elmélete ellen harcol /a test és lélek kettőssége ellen/, nyilvánvalóan a Locke-féle materializmusra támaszkodik. Ezért bizonyitja azt, hogy a lélek csak tükrözi a külső világ benyomásait.

A deizmus legnagyobb érdeme az, hogy mint a materializmus burkolt formája, elég következetesen harcol az egyházi tanitások és dogmák ellen. Voltaire hatalmas ellenfele az egyháznak, pamfletekben és mindenféle irodalmi formában nagy harcot viv az egyház ellen. Barátaihoz irt leveleit rendszerint ezzel a mondattal végzi: "Pusztitsátok el a gyalázatost" /a korabeli egyházat/.

Annak ellenére, hogy ilyen nagy és helyes harcot viv a materializmus álláspontjáról az egyház ellen, Voltaire mégis fél attól, hogy levonja materializmusának ateista konzekvenciáit. Ingadozása azzal - az akkor divatos - problémával függ össze, hogy az ateistákból álló társadalom lehet-e erkölcsös, állhat-e erkölcsi alapon. Vagyis a kérdés tulajdonképpeni magva: összefüggnek-e egymással a vallás és az erkölcs? Voltaire felelete az, hogy igenis lehet erkölcsös egy ateistákból álló társadalom, vagyis a vallás és az erkölcs nem függenek össze egymással. Voltaire szerint azonban - és ez az, ami lényeges számunkra - csak abban az esetben lehet erkölcsös az ateistákból álló társadalom, ha ezek az ateisták filozófusok. Ha a parasztok ateisták, akkor nem lehet erkölcsös a társadalom. Próbáljunk meg - mondotta egy 300-400 lakosu parasztközséget rendbentartani anélkül, hogy az istenben hinnének a parasztok! Voltaire kétségtelenül igy látta: ahhoz, hogy a burzsoázia uralkodni tudjon, szüksége van a polgári módon kifinomitott isten-képzetre, szüksége van a vallás ópiumára. Ilyen osztályszempontok érvényesülnek tehát a XVIII. századi deizmusban: a burzsoázia uralmának érdekében ragaszkodni kell isten képzetéhez.

Miért lehetnek a filozófusok Voltaire szerint ateisták és erkölcsösök egyszerre? Nyilvánvalóan azért, mert a polgári értelmiségnek arisztokratikus kis csapatáról van szó. A népnek, a dolgozó tömegeknek azonban Voltaire szerint szüksége van a vallásra. A deizmus tehát ellentmondásos tanitás, amennyiben ragaszkodik még az istennek ilyen polgári módon kifinomult képzetéhez, ugyanakkor azonban ezen a teológiai burkon belül a materializmus álláspontjára helyezkedik.

Rousseau /1712-1778/.

Rousseau is deista gondolkodó, deizmusának azonban paraszti-kispolgári jellege van. Ő nem azért tartott ki az istenképzet mellett, hogy a tömegeket elbutitsa, hanem azért, mert a XVIII. század francia parasztsága még egyáltalán nem szabadult meg a vallásos képzetektől és Rousseau nem akart a tömegektől elszakadni. Rousseau az osztálytársadalmak civilizációjának, kultúrájának kritikusaként lép fel. Rámutat azokra az ellentmondásokra, amelyek az osztálytársadalmakban abból jönnek létre, hogy azokban a magántulajdon dominál. Kérlelhetetlenül és radikálisan, a forradalmi kispolgárság nevében támadja az abszolut monarchiát. Felhivja a tömegeket arra, hogy döntség meg az államnak ezt a formáját és ezt igyekszik ideológiailag, elméletileg alátámasztani. Rousseau a legkiválóbb képviselője annak a nézetnek, amely a polgári gondolkodásban nagy szerepet játszott, a "társadalmi szerződés" elméletének.

Mi a társadalmi szerződés elmélete? Rousseau és mások szerint az emberi társadalmat egy u.n. "társadalmi szerződés" hozza létre. Ez polgári elképzelés, aminek bővebb bizonyitására nem térhetünk ki. Eszerint az emberi társadalom létrejötte előtt az emberek valamilyen egymástól teljesen elszigetelt állapotban, Robinsonok módjára éltek. Ebből az állapotból azáltal jutottak ki, hogy szerződést kötöttek egymással, s ennek a szerződésnek a terméke az állam. T.i. az emberek éppen arra szerződtek, hogy valaki átvegye a közös ügyek igazgatását, irányitását, s miután átvette, ez bizonyos hatalmat biztosit száméra.

Rousseau azt mondja, hogy minden szerződésben a nép szerződik önmagával és nem az uralkodó javára mond le a maga jogairól, hanem bizonyos jogokkal ruházza fel az uralkodót annak érdekében, hogy a
nép jogait tiszteletben tartsa és segitsen abban, hogy a nép jogai zökkenők nélkül jussanak érvényre. Az uralkodó azonban visszaél ezzel a hatalommal, sőt olyan hatalmat tulajdonit magának, amilyent sohasem kapott, ezért az uralkodót meg kell dönteni és érvényesiteni kell vele szemben a nép szuverenitását, felségjogát.

Rousseau elmélete a XVIII. század kispolgári demokratizmusának legvilágosabb, s leghatározottabb megnyilvánulása. Rousseau gazdaságilag a vagyonegyenlőség elvét vallotta. Nemcsak a feudális tulajdont akarta eltörölni, hanem azt szerette volna, ha a különböző vagyonokat egy meghatározott módon, egyenlően elosztják. A vagyonegyenlősitésnek ez az elképzelése tipikusan kispolgári elképzelés. A francia forradalomban azonban - ahol a legnagyobb feudális földbirtokok felosztása, a parcella-parasztság létrehozása stb. volt a cél - ez az elképzelés progresszív szerepet játszott és a francia forradalom legerősebb pártjának, a jakobinusok pártjának szolgált ideológiai alapjául.

A francia burzsoázia a deisták működése idején viszonylag még gyenge volt. A század derekától kezdve a francia iparral együtt rendkívüli módon megerősödő burzsoá fejlődés azonban már egyenesen a forradalomra vett irányt és ennek következtében az ekkor felépő polgári gondolkodók a materializmusnak most már ateista konzekvenciáit is levonták és alkalmazták. Ők már nem féltek attól, hogy a burzsoázia a vallás nélkül nem tudja az országot kormányozni. Ezek a harcos materialisták már nemcsak a régi feudális filozófia idealista nézeteivel fordulnak szembe, hanem tovább mennek és a XVIII. század polgári idealista filozófiai tendenciáit is élesen támadják, különösen az angol szubjektiv idealista filozófiát, amely a XVII. században Locke működése után jött létre.

b./ A szubjektiv idealizmus jelentkezése az angol polgári filozófiában

Említettük már, hogy a Locke-féle filozófia osztálykompromisszum terméke és vannak bizonyos gyenge oldalai, aminek következtében az idealisták belekapaszkodhatnak ebbe a filozófiába és Locke-ból kiindulva, lényegében vele ellentétben idealista álláspontot fejthetnek ki. Ez a törekvés egybeesett a XVIII. századi Anglia reakcióssá vált, az uj nemességgel összefonódott burzsoáziájának osztályérdekeivel. Ez a burzsoázia kifosztotta a gyarmatokat, proletársorba taszította az angol parasztokat és kézműveseket, kegyetlenül kizsákmányolta a kialakuló proletáriátust és rettegett a forradalomtól. Érdeke volt tehát az idealista világnézet feltámasztása.

Berkeley /1684-1753/.

A XVIII. legnevezetesebb idealistája George Berkeley, akinek fő tétele az volt, hogy "létezni annyit jelent, mint észlelteni". Pl. az asztal csak annyiban létezik a Berkeley-i filozófia szerint, amennyiben valaki észleli, vagy elgondolja. Ha viszont nem gondolja el ezt az asztalt senki, akkor ez az asztal Berkeley szerint nem is létezik. Nyilvánvaló, hogy ez teljesen hamis, idealista álláspont. Próbáljuk csak meg a gyakorlati életre alkalmazni, nyilvánvalóan képtelenségre vezet. A különben reakciós filozófus: Schopenhauer igen helyesen mondta a Berkeley-féle szubjektiv idealizmusról, hogy azt közetkezetesen csak az őrültek házában lehet megvalósitani. Bármennyire is azt képzeli a szubjektiv idealista filozófus, hogy a villamos csak az ő gondolata, mégis kitér a villamos elől, nehogy elgázolja. Berkeley álláspontját és annak hátterét jól szemlélteti az a kifakadása, amelyben az "anyag" szónak még a használata ellen is tiltakozik: "Nincs talán egyetlen dolog sem, ami az elméknek az ateizmusra való romlott hajlamát jobban táplálta és erősitette, mint amaz általános és zavaros szó használata."

Berkeley egyébként Locke szenzualizmusának ellentmondásaiból indult ki. Locke - mint láttuk - a dolgoknak csak az u.n. elsődleges tulajdonságait /a kiterjedést, az alakot, a sulyt/ tekintette objektiveknek, ellenben a másodlagos tulajdonságokra, amélyeket érzékszerveinkkel észlelünk /a szinre, a hangra, a szagra, az izre/ azt mondotta, hogy azok szubjektiv jellegüek, azokat mi visszük bele a dolgokba, de eredetileg nincsenek benne a dolgokban. Lockenál ez kompromisszum volt, engedmény az idealizmusnak, amit Berkeley alaposan ki is használt. Ugy érvelt, hogy végső soron a kiterjedést, az alakot, a sulyt is érzékszerveink közvetitik tudatunkba, ha tehát az érzékszerveink által észlelt másodlagos tulajdonságokat Locke szubjektiveknek minősiti, akkor minden tulajdonság, az elsődleges tulajdonság is szubjektiv. Logikailag Berkeley érvelése hibátlan, de mivel kiinduló tétele /Locke állitása/ mamis, azért következtetései is hamisak.

Ha a dolgok minden tulajdonsága szubjektiv, akkor valóban le kell vonni azt a következtetést, hogy semmi sem létezik az egyén, a szubjektum tudatán kivül, akkor létezni valóban annyit jelent, mint észleltetni, akkor valóban érzeteink jelentik az egyedüli valóságot és érzeteink mögött nincs objektiv valóság.

A szubjektiv idealizmus már Berkeleynél beleüktözik egy problémába: hogyan lehetséges, hogy minden ember ugyanazt az anyagi világot érzékeli, ha ennek nincs is objektiv léte? Hogyan érthetik meg egyáltalán egymást az emberek, ha minden ember csak saját érzeteit ismeri? Berkeley - aki foglalkozására nézve püspök volt - ezen a ponton már logikai következetlenséget követ el: átcsap az objektiv idealizmusba, istent veszi elő, akinek mégis csak a szubjektum, az egyén tudatától független létet tulajdonit. Azt mondja, hogy isten ugyanazokat az érzeteket helyezte minden emberbe, ezért tudják megérteni egymást, ezért képzelik azt, hogy létezik az anyagi világ és ezért képzelik azt ugyanolyannak, mint a többi ember.

Berkeley nyakatekert okoskodásának társadalmi háttere világos: aki elhiszi, hogy az egész világ merő képzelgés, az nem nagyon fog békétlenkedni, az belenyugszik a dolgok adott állapotába, a burzsoázia uralmába. Ez a nyakatekert okoskodás azonban sok sok tekintetben igen ravasz okoskodás és teljes cáfolatát a marxista filozófia tudta első izben megadni.

Hume /1711-1776/.

Az angol szubjektiv idealizmus másik nevesebb képviselője: David Hume. Ismeretelméletét az agnoszticizmus jellemzi: szerinte az, hogy létezik-e valami tudatunktól függetlenül - örökre eldönthetetlen kérdés marad számunkra. Mindenesetre a modern polgári filozófiában és különösen a dekadens burzsoá filozófiában nagy szerepet játszik ez az agnoszticizmus, melynek Hume a kezdemé-

nyezője. Az ő filozófiájához kapcsolódik Kant, majd később Mach filozófiája is.

Hume-nak egy másik gondolata az okság elvének birálata. Hume szerint ok és okozat nem létezik a mi tudatunktól függetlenül. A valóságban csak egymás után következnek bizonyos jelenségek, de szerinte az egymásután következésből semmiképen nem folyik az, hogy egy jelenséget okozati kapcsolat füzne egy másikhoz. Ebben igaza is van. Az egymásután következő jelenségek nincsenek mindig okozati kapcsolatban egymással. Pl. a kakas kukorékol és utána felkel a Nap, de nyilvánvaló, hogy e két jelenség között nincsen okozati kapcsolat. Hume azonban nem áll meg ennél a helyes megállapitásnál, ellenkezőleg ezt a helyes megfigyelést arra használja fel, hogy agnoszticizmusát alátámassza és hogy az objektiv okságot szubjektivnek állitsa be. Hume azt is tagadja, hogy valóságos, reális oksági összefüggés léteznék két jelenség között. Pl. szerinte nem objektiv, nem a valóságban végbemenő oksági folymaat az, amikor a nap heve felmelegiti a követ, hanem ez az oksági kapcsolat szubjektiv belemagyarázása a természeti jelenségbe. Tehát mi magyarázzuk bele azt, hogy a nap sugara és a kő felmelegedése között okozati kapcsolat van. Ennek a nézetnek helytelenségét a gyakorlat bizonyitja a legvilágosabban, pl. igen egyszerü kisérlettel: ha egy lencse gyujtópontjába papirt helyezünk, az a Nap sugaraitól meggyullad.

Az angol szubjektiv idealizmussal, a reakcióssá vált angol burzsoázia filozófiájával - mint már jeleztük - a feltörekvő francia burzsoázia materialista filozófusai vették fel a harcot.

c./ A francia felvilágosodás materialista irányzata

Helvetius /1715-1771/.

Helvetius szintén a Locke-féle materializmusból indult ki, de következetesebben képviselte azt, mint maga Locke. Mint láttuk: Locke-nál ingadozás van az agnoszticizmus felé, amely azután a szubjektiv idealizmushoz vezetett. Helvetiusnál megszünik ez az ingadozás, ő teljes egészében az anyagi világ megismerhetőségének az alapján áll.

Helvetius - miután az ismeretelméleti problémákat megoldja - erkölcsi kérdéseket állit előtérbe, az erkölcs területére próbálja alkalmazni materializmusát. Ezen a téren bizonyul kora egyik legjelentősebb polgári gondolkodójának. Etikai nézeteit egyetlen mondatban lehet összefoglalni: következetesen kifejti az "értelmes egoizmus /önzés/" etikáját. Nézzük meg, hogyan függ ez össze a polgári fejlődéssel, a burzsoá osztályérdekekkel.

A XVIII. század nagy francia gondolkodói és korábbi jelentős gondolkodók is az etikai kérdések tárgyalásánál mindig az

egyes emberből, az elszigetelt egyénből indultak ki és nem valami kollektivumból. Helvetius ezt a kiindulópontot elfogadja, magáévá teszi és erről az alapról fejti ki a polgári materialista etika problémáit. Azt mondja, hogy minden ember a saját érdekeit követi és ezen az alapon próbálja kifejleszteni a maga egyéniségét. Nyilvánvaló, hogy ez sajátosan polgári kiindulópont. A mi kiindulópontunk nem lehet az egyes elszigetelt ember; mi társadalmilag nézzük a dolgot, nem egyéni érdek az, amiből kiindulunk, hanem osztályérdek és ezen belül a mi marxista etikánkban a személyi érdekeltség, az egyéni érdek is megtalálja a maga helyét. Helvetius nem a társadalmi- és osztályérdekeket nézi elsősorban, hanem az egyéni érdeket, amelyet sajátosan ugy határoz meg, hogy minden egyén tulajdonképpen arra törekszik, hogy minél több kellemes érzéki benyomást szerezzen magának.

Felmerül a kérdés, hogy ha az egyének a maguk érdekeit követik, akkor ezek az érdekek összeütközésbe kerülhetnek egymással és ennek következtében egyik egyén sem tudja kielégiteni saját érdekeit. Helvetius és Holbach felvetik ezt a kérdést - hasonlóan más jelentős XVIII. századbeli gondolkodókhoz.

Az egyének érdekei valóban összeütközhetnek - mondja Helvetius és lényegében Holbach is - de ebben az esetben józan kompromisszumok segitségével kell kiküszöbölni a különböző érdekekből fakadó összeütközéseket. Éppten itt jön az értelem szerepe, t.i. az, hogy az értelmes egoista nem vakon követi saját érdekeit, hanem - ha kell - értelmesen korlátozza őket.

Helvetius etikája feltétlenül jelentős kisérlet egy materialista etika kidolgozására a feudalizmus misztikus etikai nézeteivel szemben, amelyek a vallást és az erkölcsöt összekapcsolják egymással. Az értelmes egoizmus elmélete függetleniti az erkölcsöt a vallástól és az erkölcsi kérdések tárgyalásánál legalább valami reális dologból indul ki: az emberi érdekből. Kétségtelen tehát, hogy ez komoly lépés előre az etikai nézetek fejlődésében, bár hangsulyoznunk kell itt is a polgári gondolkodás korlátait.

Holbach /1723-1789/.

A XVIII. század francia materialistáinak legfontosabb nézeteit Holbach foglalta össze "A természet rendszere" c. nagy müvében. Holbachnak ez a müve óriási hatást váltott ki nemcsak Franciaországban, hanem Európa-szerte. Már Helvetiusnál is világos az ateizmus, de Holbachnál sokkal kifejezettebb, sokkal következetesebb. Más müveiben is harcos propagandistája volt az ateista materializmusnak. "A keresztény világ eredete" c. könyvében pl. fellép a különböző vallások ellen és nemcsak az egyes egyházakat és az egyházak által dogmatizált nézeteket támadja, hanem magát az isteneszmét is.

Holbach mindenekelőtt - ezt könyvének cime is mutatja -

abból indul ki, hogy a természet léte megelőzi a szellem létét. A természet egyetlen hatalmas egység, amely nem szorul semmiféle külső mozgatóra, külső erőre, a mozgás és anyag elválaszthatatlanok egymástól. Egészen világosan kifejti, hogy a mozgás és anyag elszakitása egymástól szükségképpen isten létezésének állitásához vezet.

Holbach próbálja bizonyitani a világ anyagi egységét is, azonban ebben a kérdésben lépten-nyomon kiütközik mechanikus beállitottsága. Nevezetesen: a mechanika elveit próbálja ráhuzni a természetnek olyan területeire is, amelyekre azok már nem illenek rá. Minthogy az égi és földi testek mechanikája volt az a tudomány, amely a XVII-XVIII. században a legjobban kifejlődött, azért Holbach ezeket a tudományosan kidolgozott elveket általánositotta. Pedig a kémiai folyamatok vagy az életfolyamatok nem huzhatók egyszerüen a mechanizmus kaptafáira.

Nagy pozitivuma azonban Holbach materialista filozófiájának, hogy éles harcot viv Berkeley szubjektiv idealizmusa ellen. "A természet rendszerének" nem egy éles megjegyzése szembefordul ezzel a szubjektiv idealizmussal. A másik nagy materialista gondolkodó: Diderot pedig egyenesen azt sürgeti, hogy a Berkeley-féle szubjektiv idealizmust megsemmisitőleg cáfolják meg. Diderotnak Berkeley-ellenes megjegyzéseiben már az az elgondolás is felmerül, hogy ezt a szubjektiv idealista filozófiát nem elég csak érvekkel megcáfolni, hanem a gyakorlatot is segitségül kell hivni: állandóan rá kell mutatni arra, hogy ez a filozófia ellentétben áll az élet alapvető tényeivel.

Holbach filozófiája nemcsak a Berkeley-féle szubjektiv idealizmus elleni harcot jelenti, hanem egyben a descartesi filozófia helytelen elképzeléseinek szakadatlan cáfolatát is - nevezetesen ama tételének, hogy két szubsztancia van: anyagi és szellemi. Holbach hangsulyozza, hogy nincs két szubsztancia, hanem a világ egyetlen egység, még hozzá anyagi egység, tehát Holbach a materialista mechanizmus talaján áll.

Nem kétséges, hogy ezek a gondolkodók, - amig a természetről volt szó - tényleg materialisták voltak. Felmerül a kérdés, vajjon materialisták tudtak-e lenni a társadalmi, történelmi kérdésekkel kapcsolatban is? Előbb már rámutattunk arra, hogy Helvetius is, Holbach is, foglalkoztak a társadalom és a történelem jelenségeivel, de végeredményben azt hitték, hogy a történelmet, a társadalmi fejlődést az eszmék kormányozzák. Tehát azt mondhatnánk, hogy alulról, ismeretelméletük és a természettel kapcsolatos kérdések területén materialisták tudtak lenni, azonban nem tudtak materialisták maradni a társadalom, a történelem magyarázatában, itt az eszmék elsőbbségéből indultak ki és nem látták az anyagi életfeltételek szerepét a társadalmi-történeti fejlődésben. A XVIII. századi materialistáknak ez a végeredményben idealista

történetfelfogása igen világosan jelzi osztálykorlátaikat. Ők a burzsoázia forradalmi gondolkodói voltak. Habár a burzsoázia a feudalizmussal szemben haladó szerepet töltött be, ugyanakkor nem vállalta és nem is vállalhatta azt, hogy a kizsákmányolásnak végetvessen. Ellenkezőleg: maga is a kizsákmányolás uj formáival váltotta fel annak régi, feudális formáit. Osztályérdekeiből következett tehát, hogy - különösen társadalmi kérdésekben - ne lásson és ne beszéljen egészen világosan. A burzsoázia csak akkor tudta forradalmi harcra mozgósitani a tömegeket, ha azt hirdette nekik: "Mi egy tökéletes társadalmat, a szabadság, egyenlőség és testvériség társadalmát, az ész társadalmát fogjuk megvalósitani." Hos, a francia forradalom után kiderült, hogy az ész produktumain keresztül szemlélve a történelmi fejlődést, azt nem lehet helyesen, materialista módon felfogni.

A XVIII. századi francia materializmusnak másik korlátja, hogy metafizikus, mechanikus jellegü: a természetet nem tudja fejlődésében felfogni; szemléletéből hiányzik a fejlődés gondolata, hiányzik a dialektika.

Diderot /1713-1784/.

Éppen ezen próbál bizonyos értelemben segiteni a XVIII. század francia materializmusának legjelentősebb képviselője: Diderot, amikor megpróbálja felvetni a természet fejlődésének gondolatát. Diderot nemcsak jelentős gondolkodó, nemcsak kiemelkedően nagy materialista, hanem tehetséges szervező is, aki harcba viszi, frontális támadásra mozgósitja a XVIII. század francia filozófusait a feudalizmus ellen. Diderot Voltaire-től kezdve Holbachig és Helvetiusig egységfrontot hoz létre a feudalizmussal és annak ideológiájával szemben.

Egy nagy munka, az u.n. "Enciklopédia" köré tömöriti ezeket az irókat és gondolkodókat. Az Enciklopédia olyan lexikon akart lenni, amely a század tudományának valamennyi ágáról pontos ismeretet ad. Az enciklopédia nagyjelentőségü világnézeti, tudományos mü, amelynek óriási szerepe volt a francia köztársasági, forradalmi ideológia elterjesztésében.

Diderot-ot a materialisták, a következetes ateisták táborából tehát az emeli ki, hogy a fejlődés gondolatát felveti a természetben. Ő nem elégszik meg azzal, hogy a világ anyagi egységét próbálja bizonyitani, mint Holbach, hanem felveti azt a kérdést is, hogy a különböző területek - pl. az élő és élettelen természet - hogyan függenek össze egymással. Pl. felveti azt a kérdést, hogy az élő világ az élettelen világból keletkezett-e, és erre igenlő választ ad. Descartes nyomán a Naprendszer keletkezésére vonatkozóan egész elméletet dolgozott ki, amely a Naprendszert nem pusztán statikusan fogja fel, ahogyan az akkoriban divatos volt, hanem megpróbálja keletkezésében megmagyarázni. Nyilvánvaló, hogy itt is a fejlődés gondolata érvényesült. Még sokkal kiterjedtebb

kutatásokat folytatott a növény- és állatvilág fejlődésére vonatkozóan, igazolni akarta azt, hogy a különböző fajták egy közös ősfajtából fejlődtek ki. A fejlődés gondolata, amely Holbachnál és más nagy materialistáknál hiányzik, Diderotnál középpontba kerül, ami igen jelentős haladás előre afelé, hogy a természetet mint fejlődőt, mint fejlődésben lévő anyagot fogja fel. Nála tehát már van egy bizonyos törekvés a mechanikus, metafizikus materializmus tulhaladására, bizonyos lépés látható a dialektikus materializmus felé. Ez természetesen még csak kezdet és egyáltalán nem dialektikus materializmus. Diderot felfogásában a fejlődés pusztán mennyiségi változás, nem látta azt,hogy a mennyiségi változás során nagy minőségi különbségek alakulnak ki. Azt képzelte pl. hogy az élő anyag mindig megvan, csak olyan kis mennyiségben, hogy kezdetben nem lehet észrevenni; tehát az élő világ fejlődése tulajdonképen nem más, mint az élettelen anyagban meglévő élő anyag csiráinak mennyiségi kifejlődése. Mégis az a gondolat, hogy a természet nem mindig marad olyan, mint amilyen most, hanem fejlődik - nagyjelentőségü a filozófia számára.

Diderot foglalkozott az anyag és a mozgás egységének kérdésével is és azokat az eredményeket, amelyeket Holbach filozófiájával kapcsolatban emlitettünk, jórészt az ő vizsgálódásainak köszönhetjük. Emellett Diderot felvetette azt a kérdést is, hogyan viszonylik egymáshoz a mozgás és a nyugalom - és ebben is jelentős eredményre jutott. A modern filozófiában elsőnek ő dolgozza ki következetesen azt az álláspontot, hogy a mozgás abszolut, a nyugalom viszonylagos. A XVIII. századbeli materialisták, minthogy a testet tehetetlennek fogták fel, azt gondolták, hogy a nyugalom abszolut és a mozgás viszonylagos. Diderot megforditotta ezt a nézőpontot. Rámutatott arra, hogy ha pl. egy asztal nyugalomban is van, azért annak részecskéi, molekulái állandó mozgásban vannak.

Diderot a francia forradalom legradikálisabb törekvéseinek volt az előfutára. Ő maga plebejus, népi jellegü gondolkodó, aki filozófiájában az akkori forradalmi kispolgárság és a proletáriátus elődeinek osztályálláspontját képviseli. Nem kétséges, hogy ez az osztályálláspont is hozzájárult ahhoz, hogy a természetet is dialektikusabban: mozgásában, fejlődésében próbálta szemlélni.

D'Alembert /1717-1783/:

Az enciklopedistákkal szemben a feudális tábor képviselői állandó nyomást fejtettek ki /üldözéssel, börtönbüntetéssel és hasonló hatalmi eszközökkel/, ami nem is maradt hatástalan. Olyan emberek mint pl. D'Alembert és társai engedtek ennek a nyomásnak és visszavonultak az Enciklopédiától. D'Alembert kiváló filozófus, matematikus, fizikus és csillagász volt, Diderot legközelebbi munkatársa az Enciklopédia szerkesztésében. Huszonhat éves korában alkotta meg a dinamika egyik fontos alapelvét: a róla el-

nevezett D'Alembert-elvet, amelyben a mozgási problémát formálisan egyensulyi problémára vezeti vissza és ezzel lehetővé teszi bonyolult dinamikai problémák megoldását statikai módszerekkel. Ő szerkesztette az Enciklopédia matematikai részét és ő irt bevezetést az Enciklopédiához.

Ebben a bevezetésben kisérletet tett az emberi megismerés folyamatának felvázolására és a tudományok osztályozására. Filozófiai nézeteiben fellépett a velünk született eszmék Descartes-féle koncepciója ellen és a szenzualizmus álláspontjára helyezkedett. Ennek ellenére nem tudott következetesen materialista álláspontot kialakitani. A léleknek az anyagtól független létet tulajdonitott és a dolgok lényegét megismerhetetlennek tartotta. Emiatt Diderot meg is birálta. Ingadozása mutatkozott meg az Enciklopédia szerkesztésétől való visszavonulásában is, amiben mások is követték, főleg a deisták.

A következetes materialisták: Diderot, Holbach, Helvetius keményebben, határozottabban és következetesebben tudtak szembeszállni a reakcióval, mint azok a filozófusok, akik szintén haladók, materialisták voltak ugyan, de filozófiájukban biznyos következetlenségek, felemásságok, kompromisszumok voltak. Az enciklopédiáról nemcsak D'Alembert szakadt le, hanem a deizmust képviselő Voltaire, Montesquieu és Rousseau is.

A XVIII. századbeli francia filozófusok gondolatai azonban mégis beletorkoltak a XVIII. század nagy polgári forradalmába, a nagy francia forradalomba. A francia felvilágositók mind a forradalom fejlődésének gondolkodói voltak, és materializmusuk burkolt vagy nyilt formában, de mindig ennek a forradalmi érdeknek a kifejeződése. A francia felvilágosodás eszméinek óriási hatásuk volt az egész világon - különösen azokban az országokban, ahol a történelem napirendre tüzte a feudalizmus felszámolását, a polgári forradalom megvivását.

d./ A francia felvilágosodás hatása Magyarországon

A francia felvilágosodás eszméinek nagy hatásuk volt hazánkban is, amely a belső feudális elnyomás és a Habsburg-zsarnokság kettős igáját nyögte. A kapitalizálódás, a jobbágymunkáról a bérmunkára való áttérés Magyarországon is megindult, de főleg a mezőgazdasági nagybirtokokon, a zsellérrendszer formájában. Iparunk a XVIII. század végén még igen gyenge volt: 1790-ben az egész országban 125 manufaktura müködött. A kereskedelem jobban fejlődött, de a feudális termelési viszonyok egyre nyilvánvalóbb fékezőivé váltak a termelőerők fejlődésének. A polgári átalakulás szükségességének gondolatát - erős polgárság hiányában - főleg két réteg vetette fel: a polgárosodó, de ebben akadályozott középnemesség és a jogászokból, pedagógusokból, irókból álló szegénysorsu plebejus értelmiség. Ezekből a rétegekből kerültek

ki a magyarországi felvilágosodás legkiemelkedőbb képviselői is: Bessenyei, Martinovics és Csokonai.

Bessenyei György /1747-1811/ köznemesi családból származott és mint Mária Terézia testőre Bécsben ismerkedett meg Locke, Spinoza, Voltaire, Rousseau és Holbach müveivel, amelyek nagy hatást gyakoroltak rá. Fontosabb munkái: "A holmi", "A természet világa", "Tarimenes utazása", "A bihari remete", "Az értelemnek keresése a világnak testében és határa annak esméretében". Bessenyei filozófiáját a deizmus köntösébe bujtatott materializmus jellemzi. "Istene legyen az embernek - irja a Tarimenes utazásában - ez azt jelenti, hogy vegye tudomásul az örök igazságokat". A tömegek számára azonban ő is szükségesnek tartja a vallást. Ismeretelméletében a mechanikus materializmus szenzualista álláspontját vallja: "Valamit tudsz, mind testeden által szállott lelkedbe". A megismerés határát a végtelenség megismerésében látja. Felismeri, hogy az anyag örök és megsemmisithetetlen, viszont a lélek a test halálával megsemmisül. Az anyag mozgásában és változásaiban azonban Bessenyei is csak valamiféle körforgást lát, nem pedig előrehaladó fejlődést.

Martinovics Ignác /1755-1795/ példázza a XVIII. század magyar gondolkodói közül a legjobban azt az igazságot, hogy a társadalmi haladás következetes hivének a filozófiában szükségszerüen el kell jutnia az őszinte ateista materializmushoz. Martinovics széles látókörü, müvelt ember volt. Igen járatos volt a matematikában, fizikában, kémiában és kora technikájában. Szerkesztett cséplőgépet, dohányfeldolgozó gépet, csillagászati és fizikai müszereket. A filozófiában Holbach, Helvetius, és Diderot követője volt. Ő maga is francia nyelven adta ki 1788-ban "Mémoires philosophiques" /Filozófiai emlékiratok/ c. müvét, amelynek magyar nyelven való terjesztését nem is remélhette, hiszen az többek között ilyen gondolatokat tartalmazott: "... sokkal helyesebb lenne, ha az emberek, ahelyett, hogy imádnak és félnek egy képzelt lényt, haszontalan imádságokkal és énekekkel dicsőitik, nagyobb gonddal müvelnék a földet, s a kereskedelmet, hogy minél többet termeljenek szükségleteik kielégitésére". Felismeri, hogy a mozgás minden anyag elválaszthatatlan tulajdonsága és hogy a szakadatlanul mozgó, változó anyagi világnak nem volt kezdete és nem lesz vége. Felismeri, hogy "... a természetben semmi sem véges, sőt azt kell mondanunk, hogy az anyag megszakitás nélkül terjed szét." Ismeretelméletében is materialista: "... a lehető legelvontabbnak látszó gondolat sem születik meg az emberben, ha előzőleg - egészében vagy részeiben - nem született már meg az érzékszervekben."

Martinovics életutja teli volt ellentmondásokkal. Ferencrendi apát volt és eljutott a következetes ateizmushoz. Később II. József "felvilágosult" abszolutizmusának lett a hive és a császári udvarnak információs szolgálatokat is tett a magyar arisztokrácia Habsburg-ellenes szervezkedéseiről, - majd egyik

vezéralakja a magyar jakobinusok köztársasági mozgalmának, szerkesztője "Az emberek és polgárok katekizmusá"-nak és végül a vérpadon végzi életét. Botlásai ellenére a magyar haladó filozófiai és társadalmi gondolat egyik kiváló uttörőjét tiszteljük benne.

Csokonai Vitéz Mihály /1773-1805/ a XVIII. századvégi magyarországi felvilágosodás harmadik nagy alakja, a mindennapi megélhetésért foggal-körömmel harcoló költő, aki főnemesi megrendelői kedvéért egyik-másik versében a vallásnak is tesz ugyan engedményeket, de igazi, nagyobblélekzetű bölcselő költeményeiben harcos materialistának bizonyul."Az álom" c. versében megcáfolja a testtől független lélek létezésének és halhatatlanságának babonáját és kifejti az anyag megmaradásának és örök körforgásának materialista tételét. "Konstancinápoly" c. költeményében a mohamedán vallást bírálva, lényegében minden vallást "a szentség színével bémázolt baboná"-nak nevez, amely sürü felhőt von a népre, amely arra kell a hatalmasoknak, hogy engedelmességet plántáljon az elnyomottak szivébe, és amelynek nevében a legszörnyübb gonoszságok elkövetését is szentesitik. "Az estve" c. verse Rousseau hatásáról, a társadalmi szerződés elméletének elfogadásáról tanuskodik. A magántulajdonról mint az emberiség szörnyü tévedéséről emlékezik meg. Csokonai jól ismerte Holbach főmüvét: "A természet rendszerét", amelynek zárófejezetét le is forditotta és kéziratát nagy becsben tartotta. Népünk büszke lehet a magyar felvilágosodás nagyjainak, a feudalizmus kérlelhetetlen ellenségeinek szellemi örökségére!

A francia felvilágosodásnak és képviselőinek rövid áttekintése után vizsgáljuk meg a klasszikus német filozófiát, a marxista filozófia közvetlen ideológiai előzményét.

5./ A NÉMET FILOZÓFIA FEJLŐDÉSE A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉIG.

a./ A szubjektiv idealizmus a XVIII. századi német filozófiában /Immanuel Kant/.

Németország a XVIII. században a forradalmi Franciaországhoz viszonyitva elmaradott ország volt. Teljesen szét volt tagolva, a különböző kis fejedelemségek a nép sanyargatásának, elnyomásának leggyalázatosabb eszközeit fejlesztették ki - az alattvalókat szabadon bérbeadták, vagy éppen eladták idegen uralkodóknak, mint zsoldosokat. De minden nemzeti széttagoltsága és elmaradottsága ellenére a XVIII. század második felében Németországban is megindult a polgári fejlődés, amely rá is nyomta bélyegét a XVIII.-XIX. század német filozófiájára. Mig azonban Franciaországban ez a fejlődés elvezetett a politikai forradalomig, addig Németországban hosszu ideig megrekedt a filozófia területén.Ezért mondotta Marx: "A jelen bölcselő kortársai vagyunk, anélkül,hogy történelmi kortársai lennénk".

A XVIII. században a német filozófia legjelentősebb képviselője Immanuel Kant; ő inditja meg a klasszikus német filozófia fejlődését, amelynek aztán a betetőzője és legnagyobb alakja Hegel. A német filozófiára az elmaradottságnak és az elmaradottságból meginduló polgári fejlődésnek az ellentmondása, egy bizonyos kettősség jellemző. Pozitivuma a klasszikus német filozófiának, hogy módszerében a dialektika elveinek kidolgozására törekedett, szemben a XVIII. századi franciák mechanikus, metafizikus módszerével. Nem kétséges, hogy a német gondolkodóknak a dialektikára való törekvése mögött progressziv társadalmi erők huzódtak meg, olyan társadalmi erők, amelyek végeredményben az 1848-as német forradalom felé mutattak - tehát haladó polgári erők.

Ugyanakkor azonban a klasszikus német filozófia csak a módszer tekintetében jelent hatalmas lépést előre a XVIII. századi francia materialistákhoz képest. Az elmélet tekintetében tehát abban a kérdésben, hogy az anyaggal, vagy a szellemmel magyarázzuk-e a világot - két lépést jelent hátra, mert a materializmusnak azzal a magaslatával szemben, amelyet a XVIII. századi franciák képviseltek, a német filozófia sokáig nem tudott kiszabadulni az idealizmus börténéből.

A klasszikus német filozófia elméleti alapja - Feuerbach kivételével - az idealizmus. E tekintetben hagyományokra támaszkodott, hiszen - mint láttuk - Leibniz is idealista filozófus volt.

Kant /1724-1804/

Kant az első igen jelentős képviselője a német klasszikus filozófiának, aki sok tekintetben a XVIII. századi francia materialistákból indult ki és azokra támaszkodott, de ugyanakkor har-

colt is a materializmus ellen. Fiatal korában fizikával és csillagászattal foglalkozott. Hires müve: "Az ég általános természettörténete és elmélete" /1755/, amelyben kifejti, hogy a Naprendszer nem öröktől fogva létezik, hanem történeti fejlődés eredményeként keletkezett: a Nap gyors forgása következtében váltak le róla a bolygók. Ezt az elméletet évtizedekkel később Laplace öntötte matematikai formába és bár ma már tulhaladottnak tartjuk, kétségtelen, hogy a maga korában óriási lépés volt előre a természettudomány metafizikus kolátainak lebontása terén. Kant magában a mechanikai mozgásban tárta fel a fejlődés dialektikus törvényét, ott ahol előtte sokan csak a szakadatlanul ismétlődő körforgást vették észre. Ez az elmélete kétségtelenül materialista jellegü. Filozófiai nézeteiben azonban nem maradt meg a materializmus talaján.

Álláspontjának felemás jellegére Lenin mutatott rá, amikor ugy jellemezte Kant filozófiáját, mint ingadozást az idealizmus és a materializmus között. Kant filozófiájának materialista vonása az, hogy elismeri az anyagi világnak tudatunktól független objektiv létét. Ezt ő "magánvaló dolognak" nevezi /"Ding an sich"/, azonban menten idealizmussá válik ez a filozófia, amikor azt feltegeti, hogy ez a magánvaló dolog - amelynek szellemi lényege van - megismerhetetlen. Kant filozófiájában elméleti szempontból az idealizmus kerül azután tulsulyba.

Abból indul ki /helytelenül/, hogy a tér és az idő nem objektiv tartozékai a létnek, hanem pusztán a mi tudatunk tartozékai. A XVIII. század francia materialistái helyesen látták azt, hogy a tér és az idő a mi tudatunktól függetlenül léteznek és létformái a természetnek. Kant viszont igyekszik szubjektivvé tenni a teret és az időt. Azt mondja, hogy nincs objektiv, tehát tudatunktól függetlenül létező tér és idő, hanem a tér és idő olyan szerepet játszik, mint egy szemüveg, amelyen keresztül nézzük a világot, ezt a bizonyos "magánvaló dolgot." Éppen ezért, mert csak ezen a szemüvegen keresztül tudjuk szemlélni a magánvalót, nem is ismerhetjük meg teljesen. Olyan torzitó szemüveg van rajtunk, amely lehetetlenné teszi, hogy a dolgokat ugy ismerjük meg, ahogyan ezek önmagukban léteznek. Kantnak ez az agnosztikus jellegü megoldása összefügg tehát azzal, hogy a teret és időt szubjektiven értelmezi.

Kant azonban nem elégszik meg azzal, hogy csak a teret és az időt tegye szubjektivvé, hanem szubjektivvé teszi a filozófiai kategóriákat is. /Kategóriáknak nevezzük azokat az átfogó fogalmakat, amelyek mind a természet, mind a társadalom megismerésében a legfontosabb csomópontokat jelentik: pl. anyag, mozgás, mennyiség, minőség, ellentmondás, okság stb./ Kant szerint ezek a filozófiai kategóriák ugyanugy csak a tudatban léteznek és a tudat termékei, mint ahogyan - szerinte - a tér és idő a tudat termékei. A kategóriákat "a priori", velünkszületett jellegüeknek tartja. E szerint tehát az objektiv valóság előtt nemcsak a tér és idő zárja el a megismerés utját, hanem maguk a

kategóriák is. A kanti filozófia az agnoszticizmus tiszta és tipikus fajtája. Azt állitja, hogy valamilyen "transcenzus", elvi határvonal választja el a jelenségek megismerhető világát, a "magánvaló" megismerhetetlen világától. A filozófiának ez a mélyen reakciós és szubjektiv idealista, agnosztikus vonása - amint láttuk - már Hume angol filozófusnál megjelent. Kant maga mondja, hogy tulajdonképpen őt Hume ébresztette fel "dogmatikus szemlélődéséből".

Annak ellenére, hogy Kant ezt az agnosztikus vonalat, az objektiv törvényeket szubjektivvé tevő vonalat folytatja filozófiájában, hogy az okságot és más kategóriákat teljesen szubjektiv kategóriákká torzitja, továbbá annak ellenére, hogy a kanti agnoszticizmus egészen reakciós vonása ennek a filozófiának - ez a filozófia mégis számos ponton elősegiti a dialektikus módszer; nevezetesen az idealista dialektikus módszer kialakitását. Arról már beszéltünk, hogy Kant természettudományos nézetei dialektikus jellegüek. Milyen dialektikus elemek vannak filozófiájában?

Kant - mint már Giordano Bruno és mások is különbséget tesz ész és értelem között. Ezzel kapcsolatban közel jut a metafizikus és dialektikus gondolkodásmód tudatos megkülönböztetéséhez. Kant szerint az értelem és ész között lényegében az a különbség, hogy az értelem az egyes dolgokat a maguk elszigeteltségében szemléli, ezzel szemben az ész szerepe az, hogy a dolgok mélyebb megismerését igyekezzék elősegiteni, erre a mélyebb megismerésre serkentse az értelmet.

Kant azt állitja - és ennyiben a maga dialektikus gondolatait alárendeli agnoszticizmusának - , hogy az ész nem folytat igazi megismerő tevékenységet, mert az ész a világot a maga egészében és összefüggésében akarja megismerni, holott a világot megismerni csak egyes részeiben lehet. Az ész ezért ellentmondásokra bukkan, olyan ellentmondásokra, amelyek megoldhatatlanok. Az ész pl. egyaránt tudja bizonyitani azt - mondja Kant -, hogy a világ véges, mint azt, hogy végtelen. Egyforma erejü érveket tud felhozni mindkét tétel mellett. Egyaránt tudja bizonyitani azt, hogy a dolgoknak időben van kezdetük és azt, hogy nincs. Kant filozófiájának ezt a részét "antinómia-tannak" nevezzük, ami feloldhatatlan ellentmondást jelent. Az ellentétek kérdése a dialektikának igen fontos kérdése, de hogyan merül ez fel Kantnál? Ugy, hogy Kant szerint ezek az ellentétek megoldhatatlanok és nincs objektiv létük, csak tudatunkban merülnek fel. Annak ellenére, hogy az ellentéteket Kant szubjektiv jellegüeknek tartja és metafizikus merevségükben szemléli, bizonyos vonatkozásban mégis dialektikus gondolatról van szó, mert nála nem véletlen gondolkodási hibáknak az eredménye az, hogy az ész ellentétekre bukkan, hanem szükségképpen bukkan ellentétekre. A klasszikus német filozófia következő képviselői azután éppen azon fáradoznak, hogy megmutassák: mennyire lényeges probléma az ellentét a filozófia számára, hogy az ellentéteket fel lehet ol-

dani, meg lehet mutatni pl. azt, hogy a véges és végtelen nemcsak egymással szembenálló és egymást kizáró fogalmak, hanem a véges és végtelen össze is függnek egymással, az egyik nem létezhetik a másik nélkül.

A kanti filozófiának ez az előremutató, kezdeményező szerepe a későbbi filozófia számára tehát abban áll, hogy felveti a dialektikának bizonyos kérdéseit, amelyekkel későbbi jelentős német gondolkodók is foglalkoznak.

Kant után a német klasszikus filozófia képviselői közül csak röviden érintjük Fichte és Schelling nézeteit. Fichte /1762-1814/ Kantból indul ki, de elsősorban Kant filozófiájának szubjektiv idealizmusát viszi tovább, tagadja a "magánvaló" létezését és az egész objektiv világot az "Én", a szubjektum szüleményévé változtatja. Még Berkeley-nél is következetesebb szubjektiv idealista, mert isten létezését sem ismeri el, szerinte csak az "Én", az egyéni tudat létezik. Mindamellett Fichte filozófiája is tartalmaz előremutató, dialektikus elemeket: felismeri a fejlődés ellentmondásos folyamatát, bár nála a fejlődés is ugy jelenik meg mint az "Én" szubjektiv tevékenysége: az "Én" teremti szüntelenül a "nem-Én"-t, a világot. Ennek a torz, idealista gondolatnak is racionális magja van: az emberi tudat aktivitását hirdeti /bár erősen eltulozva és misztifikálva/, amely gyakorlati tevékenységre, a világ átalakitására ösztönzi az embert.

Schelling /1775-1855/, müködése azért érdemel említést, mert nála fejlődik át a szubjektiv idealizmus objektiv idealizmussá, s ezáltal a dialektika kidolgozására sokkal kedvezőbb lehetőségek nyilnak. Szerinte létezik egy objektiv, az emberi tudattól független világszellem és a természeti jelenségek lényegében ennek a világszellemnek az érzetei. Az elektromosságot, a mágnesességet, a fényt szellemi erőknek tekinti, amelyek kialakitják a természet sokféle minőségét. A fejlődést is a világszellem fejlődésének tekinti és egymástól teljesen elszigetelt fejlődési szakaszokra osztja. Az objektiv idealizmust és a dialektikát azután Hegel, a Marx előtti filozófia egyik legnagyobb alakja dolgozza ki.

b./ Hegel objektiv idealizmusa és dialektikus módszere

Hegel /1770-1831/ filozófiája nagy szerepet játszik a marxizmus létrejötténél. A fiatal Marx éppen Hegel idealizmusának birálatán keresztül jut el a dialektikus és történelmi materializmus megteremtéséhez. Marx konkréten Hegel jog- és államfilozófiáját birálja és ezzel kapcsolatban jut az alap és felépitmény elméletéhez.

Engels egyenesen azt mondja, hogy a klasszikus német filozófia, különösen a hegeli filozófia nélkül nem jöhetett volna

létre a tudományos szocializmus. Hegel nagy érdemeként emeli ki, hogy a természetet, a társadalmat és a gondolkodást elsőizben ábrázolja folyamatnak: állandó mozgásban, változásban, fejlődésben levőnek. Éppen a világnak folyamatként való ábrázolása, vagyis az a felismerés, hogy semmi sem marad mozdulatlan, hanem minden változik, fejlődik - ez az a racionális magva a hegeli dialektikának, amelyre Marx és Engels támaszkodni tudott.

Ugyanakkor azonban a marxizmus klasszikusai rámutattak arra is, hogy a dialektikát nem vehették át kész formájában Hegel filozófiájából, mert a hegeli dialektika nem mindig tudományos, nem minden esetben következetes dialektika. Ezt a dialektikát tehát az idealista alapról materialista alapra kellett helyezni. Hegel dialektikája spekulatív jellegű volt, a fogalmak dialektikájaként jelent meg és mögötte elsikkadt a dolgok dialektikája, amelyet Hegel inkább csak megsejtett, de nem tárt fel - ez a munka a marxista filozófiára hárult. Hegel tehát nem a természetből és a társadalomból vezeti le a dialektika törvényeit, hanem azoknak önálló, sőt elsődleges létet tulajdonit és rákényszeriti őket a természetre és a társadalomra.

Vizsgáljuk meg közelebbről a hegeli dialektikát és általában a hegeli filozófiát. Mindenekelőtt: a hegeli filozófia nem szubjektiv, hanem objektiv idealista filozófia. Ez lényeges fordulat, amennyiben a dialektika jobban fejlődött az objektiv idealizmus alapján, mint a szubjektiv idealizmus alapján. Az objektiv idealizmus elismerte a tárgyi világ létezését és megismerhetőségét és ennyiben feltétlenül alkalmasabb volt a dialektika kifejlesztésére, mint a kanti filozófia szubjektiv idealizmusa. Hegel számos reális problémát sejtett meg és vetett fel a dialektikus módszerével - olyan problémákat, amelyek valóban az anyagi lét, vagy a megismerés kérdései.

Ugyanakkor a klasszikus német filozófia elméleti tekintetben a francia materializmus ellentéte, a francia materializmus ellen harcol. Ez a reakciós oldala a klasszikus német filozófiának. Meg kell azonban jegyezni, hogy a metafizikus materializmus hegeli birálatának - alapvetően reakciós jellege mellett - pozitiv mozzanata is volt. Ez a meterializmus ugyanis nem ismerte fel, hogy a megismerés alapja a gyakorlat, a szubjektum aktiv ráhatása a külvilágra. A megismerés szubjektiv, aktiv oldalának kiemelése az idealisták, köztük elsősorban Hegel érdeme. Érdeme az is, hogy az objektiv idealizmus alapján harcol Kant szubjektiv idealizmusa ellen, többek között ennek köszönhető a kanti agnoszticizmusnak az a birálata, amelyet a marxizmus klasszikusai számtalan esetben kiemeltek. Bármennyire is kedvezőbb feltételeket teremtett azonban az objektiv idealizmus a dialektika fejlesztésére, a dialektika fejlődését szükségszerüen mégis eltorzitotta.

Az ellentét problémája világosan megmutatja ezt. Kant meg-

állapitása szerint - amint láttuk - az ellentétek egymással szemben állnak és nem oldhatók fel, az ellentéteknek nincs fejlődésük, metafizikus merevséggel állnak egymással szemben. Hegelnél viszont az ellentét a mozgás, fejlődés forrása, hajtóereje. A hegeli filozófiában az ellentét kategóriája igen alapvető és központi szerepet játszik. Kétségtelen, hogy Hegel óriási jelentőségü lépést tett előre a filozófiai kérdések felfogásában: megmutatja, hogy a társadalomban, a gondolkodásban ellentétek vannak és ezek az ellentétek hajtóerői a mozgásnak, a fejlődésnek. Tehát a hegeli filozófia nyilvánvalóan nagy lépést tesz előre, de mégis eltorzitja a dialektikát az ellentét kérdésében. Az ellentétek egységének kérdésében a materialista dialektika számára az ellentétek harca az abszolut és az egység a viszonylagos, a relativ. Hegel ezzel szemben az egységet teszi abszoluttá és az ellentétek harcát teszi viszonylagossá. Mit jelent ez? Azt jelenti, hogy Hegelnél az ellentétek, mint a mozgás hajtóerői egy idő után megszünnek és a mozgást felváltja a nyugalom, a fejlődés befejeződik. A hegeli filozófiában lépten-nyomon elénk kerül ez a probléma.

Hegel szerint pl. a történelmi fejlődésnek is vége van, mert a különböző államalakulatok kifejlődése egy bizonyos pontos eléri a "netovábbot", nevezetesen a félig rendi, félig polgári porosz monarchiát. Hegel szerint ez az emberi fejlődésnek, vagy az állam fejlődésének a legmagasabb foka, a csucspontja, ezután fejlődés már nem lehetséges. Hegel itt mélyen konzervativ elképzeléssel áll elő. Politikai fejlődésére különben jellemző, hogy a francia forradalom elismeréséből indul ki. A jakobinusok terrorját ugyan soha nem ismerte el, de elismerte a francia forradalom eredményeit, a polgári átalakulást. A napoleoni korszakban Napoleon mellett állott, aki a Rajnavidéket polgárositotta és messzemenőleg felszámolta a feudalizmust. Napoleon bukása után hozzáidomult a Szent Szövetség reakciós eszmeköréhez és ideológiáját, társadalmi, politikai nézeteit ez a restaurációs periódus befolyásolta. Politikai szempontból tehát érthető, hogy Hegel az elmaradt feudális vagy félfeudális német államot idealizálja.

Nézzük meg a hegeli rendszert. Hegel mint az objektiv idealizmus képviselője, abból indult ki, hogy a természet és társadalom előtt létezett valami szellemi természetü dolog - lényegében azt lehet mondani, hogy isten, - amit ő általában abszolut eszmének, vagy abszolut szellemnek nevezett.

Hegel ezt az abszolut szellemet azonositja a logikai kategóriákkal. Az ellentmondás, a mennyiség és minőség kapcsolata, a jelenségek dialektikája, az eszmék, a mozgás, a különböző logikai formák és igy tovább, ezeknek az összessége szerinte az abszolut szellem.

A hegeli logika, "A logika tudománya" c. műve foglalkozik az abszolut szellemnek a kategóriájával. Hogyan jut el az abszolut szellemhez ez az idealista filozófus, hogyan misztifikálja át a valóságot abszolut szellemmé?

Mint már láttuk, a filozófia a természet, a társadalom és a gondolkodás általános törvényeit vizsgálja. Pl. a mennyiségi változások minőségi változásba való átcsapásának törvénye megvan a természetben, társadalomban és megvan az emberi gondolkodásban is. Hegel is ezekből a reális tételekből indul ki és számtalan helyen hivatkozik a reális tételekre, amelyekből kiindul. De ezeket a reális tételeket misztifikálja és azt mondja: ezek a törvények tulajdonkép léteztek a természet és társadalom előtt és a természet és társadalom mozgási törvényei csak ennek az általános eszmének a kifejeződései. Miután a valóságból elvonatkoztatott valamit egy reális gondolatban, megforditotta a dolgot és azt mondta, hogy ez a gondolati mozgása az eszmének előbb volt meg, mint a valóságos mozgás. Ez nyilván tudománytalan eljárás, ez meghamisitja a dialektika valóságos mozgási törvényeit.

A mozgási törvények meghamisitása azonban - mint Marx mondta - egyáltalán nem akadályozta meg Hegelt abban, hogy ne ő fejtse ki először a dialektika mozgási törvényeit, rendkivül szélesen, átfogóan és mélyen.

Hegel 3 főrészre osztja fel a maga logikáját: a lét, a lényeg és a fogalom tanára. Ez a felosztás ő szerinte az abszolut eszme "önfejlődésének" három egymásután következő fázisát jelzi: az abszolut eszme az egyszerü létezéstől elindulva ugy fejlődik, hogy átcsap a létező mögött rejtőző lényegbe, helyesebben az egymás mögött meghuzódó, egyre mélyebb lényegek sorozatába, majd az eszmei jellegét még tökéletesebben kifejező fogalommá fejlődik. Lenin a hegeli logikához füzött széljegyzeteiben megjegyzi, hogy ebben a misztikus elképzelésben is racionális mag van: Hegel a tulajdonképpen megsejti az emberi megismerés folyamatának dialektikáját és ezt misztifikálja az "abszolut eszme önfejlődési folyamatává." Az emberi megismerés folyamata ugyanis valóban ugy halad előre, hogy az egyszerü létezés, vagyis a közvetlenül feltáruló jelenségek mögött feltárja azok lényegét, azután egyre mélyebbre hatol a lényeges dolgok megismerésébe és tudományos fogalmakat, összefüggéseket, törvényeket állapit meg. Hegel tehát misztifikált formában tükrözi ezt a folyamatot, de közben mégis számos reális dialektikus törvényt és kategóriát tár fel: a lét tanában a mennyiség, minőség és mérték viszonyát; a lényeg tanában a jelenség és lényeg, a lényeg és a látszat, a tartalom és forma, az ok és okozat, a lehetőség és valóság dialektikáját; a fogalom tanában az általános, a különös és az egyes dialektikus kapcsolatát, az azonosság és a különbség dialektikáját. Mindezekkel a kérdésekkel a dialektikus materializmus témáiban fogunk foglalkozni - megszabaditva őket a Hegel-féle misztifikálástól.

Bármennyire zseniálisak is Hegelnél ezek a fejtegetések, nála minden a feje tetején áll, az egész folyamat a "szellemi világ"-ban játszódik le és a talpára kell állítani: az objektiv valóságba kell átültetni ahhoz, hogy racionális magvát ki lehessen hámozni.

Hegel filozófiai rendszerében a logika után a természetfilozófia, majd a "szellemfilozófia" következik. Ezekben tovább folytatódik az abszolut eszme" fejlődési folyamata". Az abszolut eszme számára - miután fejlődésének logikai szakaszában a léttől a lényegen keresztül eljutott a fogalmak szférájába és elérte saját feltárulásának teljességét - nem marad más hátra Hegel szerint, mint "elidegenedni" saját magától, átcsapni saját ellentétébe: a természetbe. Emögött a felfogás mögött nem nehéz felismerni "az ige testté lőn" vallásos dogmáját.

Világos tehát, hogy itt is kilóg az idealizmus lólába, nevezetesen az, hogy az idealizmus a vallás felé visz és lényegében fő vonásaiban a vallásos világnézettel azonos. Hegel szerint a természeti folyamatok csupán visszfényei az abszolut eszme "önmegismerési folyamatá"-nak.

Mindamellett Hegel a természetfilozófiában is számos reális problémát vet fel, igy pl. az anyag kapcsolatát a térrel és az idővel, a folyamatosság és a megszakitásosság dialektikáját, a kémiai elemek változékonyságát és átalakithatóságát, stb. Egészében véve azonban természetfilozófiáját a spekulativ jelleg, a tudomány haladó törekvéseivel való szembenállás jellemzi. Amikor a természetet képtelennek tartja az időben való fejlődésre, saját dialektikájával is szembekerül.

A hegeli rendszer harmadik része a szellemfilozófia, amelyben az előbb elidegenedett abszolut szellem "visszatér önmagába", visszatér a "szellemi világba". Itt Hegel tulajdonképpen az egyes ember és a társadalom szellemi életét tárgyalja - természetesen az idealizmus szemszögéből. Történetfelfogása röviden összefoglalva a következő: az önmagába visszatért abszolut szellem egymásután végigmegy a vallás, a müvészet, a jog és a filozófia fejlődési fokain. Minden szakaszban egy-egy "kiválasztott nép" lép az előtérbe, mint az abszolut szellem hordozója. A vallási szakaszban az egyiptomi, a müvészet szakaszában a görög, a jog szakaszában a római és végül a filozófia szakaszában a német ez a kiválasztott nép - az összes többi nép alárendeltje a kiválasztott népnek. Ez a koncepció ismét nyilt támogatása volt a porosz reakciónak és egyik forrása a fasiszta fajelmélet embertelen ideológiájának. A valóságban a történelem menetét és a társadalmi eszmék fejlődését természetesen nem az "önmagát kereső" abszolut szellem misztikus kalandozásai határozták és határozzák meg, hanem nagyon is reális anyagi tényezők: a társadalom anyagi létének feltételei, ezek közül is döntően a társadalom termelési módjának változásai. Ezekkel a kérdésekkel a történelmi materializmus tárgyalásakor fogunk foglalkozni.

A hegeli filozófia igen élesen mutatja meg az idealista rendszer és a dialektikus módszer mély ellentmondását és azt, hogy a kettő harcában a dialektika huzza Hegelnél a rövidebbet. Amikor ugyanis Hegel szerint az abszolut szellem végül teljesen visszatér önmagába, akkor teljesen megszünik minden fejlődés és a porosz monarchia, valamint a hegeli filozófia áll előttünk, mint minden fejlődés betetőzője, minden ellentmondás megszüntetője. Az ellentmondásosság és a fejlődés szonban örökké ható törvényei az objektiv valóságnak!

Hegel halála után, amikor filozófiája rendkivüli mértékben elterjedt Németországban, már megnyilvánult a bomlási folyamat, amely filozófiájának ellentmondásosságából fakadt. Hegel követői két táborra szakadtak: a jobb- és baloldali hegeliánusok táborára. A jobboldali reakciós, konservativ hegeliánusok a hegeli idealizmusra fektették a fő sulyt, ezzel szemben a baloldaliak a hegeli dialektika segitségével próbáltak harcolni a vallásos nézetek és mindenféle más téveszmék ellen. A hegeliánus baloldalnak ez a szerepe rendkivül fontos és bizonyos fokig a marxizmus eszmei előkészitését jelenti. A hegeli balszárnyból azonban csak egyetlen igazán jelentős filozófus emelkedett ki, aki valóban közvetlenül hozzájárult a dialektikus materializmus utjának egyengetéséhez: Ludwig Feuerbach.

c./ Feuerbach /1804-1872/ materialista filozófiája

A német filozófia - mint láttuk - már Leibniz-nél is idealista filozófia volt. Feuerbachnak az a sajátos jelentősége a német fejlődésben, hogy erőteljesen szakit az idealizmussal és a materialista filozófia álláspontjára helyezkedik. Feuerbach szakitása az idealista filozófiával nagyjelentőségü a filozófia fejlődése számára, mert ő az első gondolkodó, aki a materialista filozófia alapjáról birálja a klasszikus német filozófia idealizmusát. Feuerbach különösen a hegeli filozófia objektiv idealizmusát birálja.

Mi a jelentősége Feuerbach materialista birálatának? Mindenekelőtt az, hogy addig sok tekintetben elrejtett dolgokat hozott felszinre, ugyanis nem mindig volt világos a filozófiai fejlődés során, hogy az idealizmus összefügg a vallással. Általában a materialista gondolkodókat érzésszerüen többé-kevésbé áthatotta annak tudata, hogy az idealizmus és a vallás között kapcsolat van. Feuerbachnál ez azonban már nem sejtésszerüen vetődik fel, hanem tételszerüen kifejti és bizonyitja, hogy minden idealizmus végeredményben elvezet a valláshoz, és hogy az idealizmus a papi nézetek burkolt, álcázott formája. Kimutatja ezt a hegeli filozófiáról is és ezzel megnyitja az utat a hegeli filozófia tudományos birálatához, amelyet azonban ő maga nem tud következetesen végrehajtani. Miért nem? Mindenekelőtt azért, mert Feuerbach Hegel-birálatában egyoldaluság van: nem képes felfedezni a hegeli filozófiában az értékes dialektikus gondolato-

kat és nem képes ezek birálatán keresztül a materialista dialektika felé legalább is közeliteni. Amikor szakit az idealizmussal, szakit a dialektikával is és ez Feuerbach birálatának legnagyobb hibája. A fiatal Marx éppen ezért mondja, hogy sokan bírálták a hegeli filozófiát, sőt a hegeli dialektikát is, de a birálat nem volt elég mély és alapos. A fiatal Marx a maga alaposságával éppen ott fogta meg ezt a feladatot, ahol kellett, nevezetesen a hegeli idealista kategóriák birálatánál.

Azzal, hogy Feuerbach a materializmus alapjáról bírálta a a klasszikus német filozófia idealizmusát és általában minden idealizmust, kétségtelenül egyengette a marxista filozófia kialakulása felé vezető utat. Azt is világosan kell látni, hogy a dialektikus materializmus csak a proletáriátus osztályálláspontjáról jöhetett létre, ezért a polgári gondolkodók még ha haladók is, mint Feuerbach, erre nem lehetek képesek saját osztálykorlátaik következtében. Feuerbach harca az idealizmus ellen főleg a vallás kritikájából állt.

Feuerbach elmélyitette a vallásos világnézetnek azt a kritikáját, amelyet a XVIII. századi materialista gondolkodók adtak. Általában a vallás leleplezésében a XVIII. századi franciák eljutottak odáig, hogy a vallásosság a félelem szülötte: az ember fél a természet erőitől, mert nem ismeri ezeket és igy keletkezik a vallás, Feuerbach tovább megy ennél. Szerinte nemcsak félelemről van itt szó, hanem általában arról, hogy ahol az emberi egyéniség nem bontakozhatik ki szabadon és sokoldaluan, ahol a természeti és társadalmi körülmények következtében eltorzul az egyéniség, ott keletkezik a vallás. A vallásos képzet és különösen az istenképzet keletkezésének mechanizmusát ugy próbálja tehát feltárni, hogy az ember elesettségéből, elnyomottságából indul ki.

Feuerbach filozófiájának antropológiai jellege van: minden filozófiai kérdést az ember életével igyekszik kaposolatba hozni. Az emberi fejlődést azonban nem tudja történelmi értelemben felfogni. Nagyon világos ez, ha szembeállitjuk a Feuerbach-féle vallási kritikát a fiatal Marxnak egy mondásával, amelyben kétségtelenül még Feuerbachhoz kapcsolódik. Marx azt mondja egy helyen, hogy a vallás annak az embernek öntudata és önérzete, aki még nem találta meg önmagát, vagy már ismét elvesztette.

Mit jelent Marxnál ez a "még" és a "már"? Azt, hogy amikor az ember még nem képes a természeti erőkön uralkodni, akkor keletkezik a vallás, és akkor fokozódik a jelentősége, amikor az ember már nem ura önmagának, mert létrejött az osztálytársadalom. Ehhez a konkrét történelmi szemlélethez Feuerbach sohasem tudott eljutni és éppen ez a korlátja a feuerbachi antropológiai elvnek. Az emberből indul ki a problémák felvetésében, de az embert nem képes a maga társadalmi, történelmi fejlődésében felfogni, ezért nem juthat helyes filozófiai eredményekre.

Valláskritikája sem következetes: azt állitja, hogy a vallás szükségszerü formája az emberek szellemi életének. Pl. a szerelmet is vallásos érzésnek tekinti, amelyben a férfi és a nő egymást istenitik. Végül is egy uj, "észszerü" vallást akar létrehozni, amelyben nem lenne isten, illetve az ember lenne az emberek az istene. Ezek a gondolatok Feuerbachnál kétségtelenül a vallásnak tett engedmények.

Marx és Engels nagyra becsülték Feuerbach bátor materializmusát, amely komoly szerepet játszott világnézetük kialakitásában. Ugyanakkor azonban megbirálták fogyatékosságait is. Hegel és Feuerbach nagy alakjai a filozófia történetének, közvetlen elméleti forrásai a marxista filozófiának!

6./ A DIALEKTIKUS ÉS TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS MEGJELENÉSE TÖRTÉNELMI SZÜKSÉGSZERŰSÉG ÉS FORRADALMI FORDULAT A FILOZÓFIA FEJLŐDÉSÉBEN

A marxista filozófia forradalmi változást hozott a filozófia történetében, de ugyanakkor szerves folytatása is a filozófia történetének. A marxista filozófia megalkotói: Marx és Engels feldolgozták és kritikailag felhasználták mindazt, ami értékes és haladó eszme volt a Marx előtti filozófiában. A materialista világnézet és a dialektikus gondolkodásmód kialakitása terén korábban elért eredmények nélkülözhetetlen ideológiai előfeltételeit jelentették a marxista filozófia megteremtésének.

Ha azonban a marxista filozófia keletkezését és forradalmian uj jellegét meg akarjuk érteni, nem elég ennek a folyamatnak csak azt az oldalát vizsgálni, hogy miként kapcsolódott a marxista filozófia az őt megelőző filozófiai eszmékhez. Hiszen a materializmusnak éppen az az alaptétele, hogy a lét határozza meg a tudatot, a társadalom anyagi létének feltételei határozzák meg a társadalom eszméit! Ahhoz tehát, hogy megértsük a marxista filozófia létrejöttének folyamatát, meg kell vizsgálnunk az akkori társadalom anyagi létében bekövetkezett változásokat és a tudományok fejlődésének e változásokkal szorosan összefüggő előrehaladását.

A marxizmus azt tanitja, hogy minden eszme, minden nézet végsősoron a termelésben, az anyagi javak termelési módjában gyökerezik. Az uj társadalmi eszmék és elméletek csak akkor keletkeznek, amikor a társadalom anyagi életének fejlődése uj feladatokat állit a társadalom elé. Az uj társadalmi eszmék és elméletek azért jönnek létre, mert a társadalomnak szüksége van rájuk, mert szervező, mozgósitó és átalakitó munkájuk nélkül a társadalom anyagi életének fejlődése folyamán megérett feladatok megoldása lehetetlen. A francia felvilágosodás eszméinek: a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavainak tömegeket harcba vivő hatása nélkül nem mehetett volna végbe a feudális béklyókat szétjelverő francia polgári forradalom.

Az uj eszmék természetesen nem a megelőző eszméktől függetlenül, hanem azokhoz kapcsolódva, azokat kritikailag továbbfejlesztve jelennek meg. Az eszméknek a két forrása közül azonban mindig a társadalom anyagi léte a tartalmi meghatározó elem, az előző eszmék pedig az uj eszméknek többnyire a formáját határozzák meg.

Engels az "Anti-Dühring" bevezetésében rámutatott arra, hogy a marxizmus maga is két forrásból ered:

"A jelenkori szocializmus, tartalmát tekintve, mindenek-

előtt egyrészről a vagyonosok és vagyontalanok, a kapitalisták és a bérmunkások között a modern társadalomban uralkodó osztályellentétek, másrészről a termelésben uralkodó anarchia megfigyelésének a terméke. Elméleti alakját tekintve... mint minden uj elméletnek, a szocializmusnak is mindenekelőtt a készen talált gondolati anyaghoz kellett kapcsolódnia, bármennyire az /anyagi/ gazdasági tények talajában gyökerezett is." /16. old./

Ez a készen talált gondolati anyag magában foglalta mindazt az értékes alkotást, amelyet az előző korok nagy gondolkodói az élet és a tudomány legkülönbözőbb területein létrehoztak.

A marxizmus egyrészt korának legujabb természettudományos felfedezéseit, másrészt pedig a polgári ideológusok társadalomtudományi alkotásait használta és dolgozta fel kritikailag. Eszerint a marxizmus keletkezésének megvoltak a társadalmi- gazdasági előfeltételei, másrészt pedig eszmei tekintetben a természettudományos előfeltételei és társadalomtudományi elméleti forrásai. Azonban a marxizmus és igy a dialektikus materializmus sem egyszerü folytatása az előző korok filozófiai és társadalmi eszméinek. Ennek oka az, hogy Marx és Engels egy uj osztálynak - a proletáriátusnak - szemszögéből nézték és a proletáriátus harci tapasztalatai alapján ujjáalakitották, forradalmi, kritikai szellemben teljesen átdolgozták elődeik elméleti tanitásait és uj osztályalapokon nyugvó, uj világnézetet alkottak.

a./ A marxizmus keletkezésének társadalmi- gazdasági és politikai előfeltételei.

A marxizmus a XIX. század 4o-es éveiben, vagyis akkor jött létre, amikor a proletáriátus fokozatosan önálló osztállyá kezdett fejlődni és az első - bár még nem egészen tudatos - harcait vivta a burzsoázia ellen. Az uj osztály megjelenése vetette fel azokat a problémákat, amelyekre Marx és Engels válaszolt. A proletáriátus persze korábban is létezett már, de legjobb esetben is csak a burzsoázia segédcsapata volt a feudalizmus elleni küzdelemben, nem érezte még osztálybeli különállását, a "harmadik rend" többi részétől. Amikor a burzsoázia már meglévő gazdasági hatalmához a polgári forradalmakban megszerezte a politikai hatalmat is és igy uralkodó osztállyá vált, a munka és a tőke közötti ellentmondás fokozatosan kiéleződött és egyre jobban napvilágra került a proletáriátus és a burzsoázia közötti osztályharc. A fejlettebb kapitalista országok proletáriátusa a XIX. század első felében már forradalmi tetteivel bizonyitotta be, hogy osztállyá formálódott: a burzsoáziával való ellentétét nyilt politikai harcokban robbantotta ki.

Mi volt a helyzet először is Franciaországban? 1823-ban Párizsban 244.ooo ipari munkás élt, a lakosság 34 %-a. A francia proletáriátust mérhetetlenül kizsákmányolták és hihetetlen nyo-

morban sinylődött. Télen hajnali 5 órától este 11 óráig, nyáron pedig 1/2 4 órától éjfélig tartott a munkaidő. A francia proletáriátus többször is ösztönös felkeléssel akart változtatni türhetetlen helyzetén. 1831-ben a lyoni szövőgyári munkások 10 napig kezükben tartották a várost és csak a Párisból küldött nagyobb fegyveres erő tudta leverni őket. A lyoni felkelés óriási hatást keltett egész Franciaországban és külföldön is. Az európai burzsoázia rettegve vette tudomásul, hogy a munkásosztály képében uj, forradalmi politikai erő lépett a küzdőtérre. A francia proletáriátus ujabb: 1832-i és 1834-i felkelését is vérbefojtották, de a forradalom szelleme elevenen élt benne. Igen jellemzőek a nagy német költő, Heine 1842-ben irt párizsi tudósitásai, amelyekben a munkások forradalmi olvasmányairól és lázadó dalairól beszél: "Démoni hangok uralkodnak ezekben a nótákban. Félmeztelen, dacos alakok énekelnek és a dörgő üllőn vaskalapáccsal verik hozzá egyre a taktust ... Franciaország földjéből előbb-utóbb ennek a vetésnek a termése veri fel magát: a köztársaság."

Angliában a XVIII. század végén jelentek meg az első gyárak és a XIX. század közepén már a gépi nagyipar uralkodott. A mult század 30-as éveiben gyors ütemben kezdték épiteni Angliában a vasutakat és a gőzhajók százai hordták szét az egész világon a gépesitett ipar hatalmasan megnövekedett termelését.

Engels 1844-ben igy jellemezte Anglia ipari haladását: "Hatvan-nyolcvan évvel ezelőtt Anglia kis városaival, jelentéktelen és egyszerü iparával, gyér, de aránylag nagyszámu földmüvelő lakosságával olyan volt, mint minden más ország. Most azonban már nem hasonlit egyetlen más országhoz sem. Fővárosának két és fél millió lakosa van, óriási gyárvárosai vannak, ipara ... ellátja az egész világot..." /Engels: A munkásosztály helyzete Angliában, Szikra 1954. 53. old./

Az angol munkásosztály azonban éppen olyan nyomoruságos helyzetben volt, mint a francia. A napi munkaidő 16-18 óra volt és a mohó angol burzsoázia nyomoruságos éhbért fizetett. A tifusz és a tüdővész rengeteg áldozatot szedett a gyári munkások közül. A kapitalizmus első gazdasági válságai még jobban fokozták az angol munkásosztály nyomorát.

Az angol munkások a napoleoni háboru befejezése után támadt válságban kezdték meg harcukat a szervezkedés jogáért. Ezt a harcot a kormány kegyetlenül vérbefojtotta. 1832-ben az ipari burzsoázia a proletáriátus tömegerejére támaszkodva harcolta ki a választójogi reformot. Ekkor kaptak a nagyipari gócpontok első izben parlamenti képviseletet. A munkások azonban nem kaptak választójogot.

Az 1836-i válság ismét harcba szólitotta az angol prole-

tériátust. A "Londoni Munkástársulás" nevü szervezet programot: "Chartert" /törvényjavaslatot/ dolgozott ki, melyben általános egyenlő, titkos választójogot követelt 21 évet betöltött férfiak részére. A chartista mozgalom osakhamar nagyarányu tömegmozgalommá vált: százezres "szurokfálykagyüléseket" tartottak, melyeken sok munkás fegyveresen jelent meg. A felvonulók halálfejes zászlókat és forradalmi röpiratokat tartalmazó táblákat hordoztak: "Késhegyre menő harc asszonyért és gyermekért", "Általános választójogot, vagy általános bosszut". 1839-ben Londonban összeült a chartista konvent, mely peticiót nyujtott be a parlamenthez másfélmillió aláirással. A burzsoá parlament ezt óriási többséggel, 235:46 arányban elutasitotta. Birminghamban, majd Dél-Walesben felkelések törtek ki, de a kormány ezeket kegyetlen eszközökkel letörte. Az általános sztrájk tervét a chartista konvent elutasitotta és ezzel a chartista mozgalom első hullámai el is simultak. A konjunktura néhány átmeneti esztendeje után ujból beköszöntött a gazdasági válság, és a "Nemzeti chartista egyesülés" 1842. májusában 33o.ooo aláirással ujabb peticiót nyujtott be. A parlament ezt is elutasitotta, mire Manchesterből kiindulva egyre szélesebb sztrájkhullám tört ki. A mozgalmat tömeges letartóztatásokkal törték le.

A német proletáriátus első komolyabb megmozdulása 1844-ben történt Szilériában. A szövőmunkások munkaideje 14 óra volt, az iparjogért a földesurak sulyos vámot követeltek. 1844-ben 36.ooo szövőmunkás közül 6.ooo az éhhalál küszöbén állt. Ekkor történt, hogy a gyárosok a 12 garas hetibért 1o garasra akarták leszállitani. A háborgó munkásokat rendőri erővel terrorizálták, mire elemi erővel tört ki az általános felkelés. A szövőmunkások lerombolták a gyárakat és a gyárosok házait, megfutamitva a védelmül hivott katonaságot is. Csak a gyalogság, lovasság és tüzérség kivezénylésével, véres összeütközés után tudták letörni a mozgalmat: 83 takácsot büntettek 1o évig terjedő sáncmunkával. Hasonló módon törték le a Habsburgek is a csehországi kartonnyomó munkások mozgalmát ugyanebben az évben.

Ezek azok a történelmi körülmények, amelyek a marxizmus keletkezésének társadalmi hátteréül szolgáltak. Nem véletlen, hogy az uj, forradalmi filozófia Németországban született meg. A polgári forradalom centruma a XVII. században még Anglia, a XVIII. században pedig Franciaország volt, de a XIX. század közepére már Németországba helyeződött át. A XIX. század közepének Németországa azonban az ipari fejlődésnek sokkal magasabb szintjén állott, mint a XVII. század Angliája és a XVIII. század Franciaországa, viszonylag már fejlett ipari proletariátussal rendelkezett. Ugyanakkor - és éppen emiatt - a XIX. század közepének német burzsoáziája sokkal kevésbé volt már forradalmi szellemü, mint a XVII. század angol és a XVIII. század francia burzsoáziája. Nem haragudott annyira a feudális államra, hiszen az a proletáriátust is fékentartotta. Ezért Németországban a XIX.

század közepén a feudális zsarnokság elleni forradalom ideológiája nem lehetett többé burzsoá ideológia. Történelmi szükségszerüség volt tehát a proletár ideológia alapjának: a dialektikus materialista filozófiának a létrehozása, amely felé a filozófiai tudomány belső fejlődése is mutatott.

b./ A marxizmus keletkezésének tudományos előfeltételei.

A tőkés termelés fejlődése nemcsak uj osztályokat: a burzsoáziát és a proletáriátust hozta létre, hanem uj tudományokat is. A tőkés termelés a tudományok gyors fejlődését követelte meg. Elsősorban a természettudományok fejlesztéséről volt szó, mert a gépek megalkotásához igénybe kellett venni a matematika, a mechanika és a fizika által feltárt törvényeket. Ugyanakkor ez szükségszerüen elősegitette a többi tudomány, igy a kémia és a biológia fejlődését is. Engels irja, hogy a tőkés termelési mód szükségletei gyorsabban fejlesztették a különféle tudományokat, mint lo egyetem. A tudományok azonban egyre inkább olyan felfedezésekhez jutottak, amelyeket már csak a dialektika alapján lehetett megmagyarázni. Az uj felfedezések közül különösen három volt az, amely által a fejlődés és az egyetemes összefüggés gondolata a tudományok területére behatolt és ezzel a dialektikus materializmus létrejöttéhez is hozzájárult. E három felfedezés: a sejt felfedezése, az energia megmaradásának és átalakulásának törvénye és a fajok keletkezéséről szóló korszakalkotó darwini elmélet.

1./ A sejt felfedezése.

A mikroszkóp feltalálása lehetővé tette az élő anyag behatóbb tanulmányozását. Schleiden német botanikus 1838-ban felismerte, hogy minden növényi szervezet parányi egységekből áll, ezeket nevezték el sejteknek. Schwann zoológus csakhamar ugyanilyen megállapitást tett az állati szervezetekre vonatkozóan. Kiderült, hogy - a legalacsonyabbrendü élőlényektől eltekintve- minden élő szervezet sejtek sokasodása és differenciálódása által keletkezik és fejlődik. Engels azt mondja "A természet dialektikája"-ban, hogy az élő természet vizsgálata a sejtek felfedezésével kapott első izben szilárd alapot. "A szerves lények keletkezésének, növekedésének és felépitésének titokzatossága megszünt; az eddig felfoghatatlan csoda egy minden többsejtü szervezetnél lényegében azonos törvény szerint végbemenő folyamattá oldódott fel". /2o8. old./ Kiderült tehát, hogy az élőlények különböző fajai nem lehetnek azok az egymástól elszigetelt "teremtmények", amilyeneknek az idealista és metafizikus álláspont tekintette őket, hanem szoros összefüggés, szoros kapcsolat van köztük, ugyanaz a törvényszerüség érvényesül felépitésükben, keletkezésükben, növekedésükben, egész fejlődésükben és ez alól maga az ember sem kivétel.

2./ Az energia megmaradásának és átalakulásának törvénye

Ezt a törvényt első megközelitésében már Lomonoszov megfogalmazta a XVIII. század közepén, mint az "anyag és mozgás állandóságának törvényét". E század második felében Oroszországban Polzunov, majd Angliában Watt feltalálta a gőzgépet. A XIX. század első felében a gőzhajó és a gőzmozdony forradalmasitották a közelkedést és egyben továbbfejlesztették a gőzgép technikáját. A gőzgép a hőenergiát mozgási energiává alakitja át. Ugyanebben az időszakban fedezték fel az elektromos áram hő-, mágneses- és kémiai hatását. Mindez a tudósokat /Robert Mayer, Colding, Helmholtz, Joule/ az 1840-es években elvezette aňhoz a nagyjelentőségü tudományos megállapitáshoz, hogy a különböző energiafajták - mint a mechanikai mozgás, hőenergia, fény, mágnesség és elektromosság - egymásba átalakulnak, illetve átalakithatók, miközben mennyiségre nézve ugyanakkorák maradnak.

Ez a felfedezés a filozófia szempontjából is igen jelentős, mert uj bizonyitékot szolgáltat a materializmus tanitásának az örökkévaló világ anyagi egységéről, valamint az anyagi világban szakadatlanul végbemenő mozgásról, változásról, átalakulásról.

3./ A fajok keletkezésének darwini elmélete.

Óriási jelentőségü volt a tudományok történetében Darwinnak a fajok keletkezéséről szóló korszakalkotó müve, amely 1859-ben jelent meg. Darwin bebizonyitotta, hogy az összes ma élő fajok /az embert is beleértve/ változatos és tökéletes felépitésükkel sokszázmillió éves fejlődés által jöttek létre - ugy, hogy az alacsonyabbrendü szervezetek állandóan tökéletesebbé váltak. Darwin az élőlények fejlődését a fajok változásával, a környezethez való alkalmazkodással, a létért való közdelemmel és a természetes kiválasztódással magyarázta. A darwini fejlődéselméletre későbbi témáinkban még vissza fogunk térni.

Marx és Engels elméletpk megalkotásánál nemcsak a természettudomány legujabb felfedezéseit hasznositották, hanem a társadalomtudományok leghaladóbb eredményeit is: az angol politikai gazdaságtant, a francia utópista szocializmust és a klasszikus német filozófiát. Az utóbbiról már beszéltünk - nézzük most az első kettőt.

A klasszikus angol politikai gazdaságtan fő képviselői Adam Smith /1723-1790/ és David Ricardo /1772-1823/ megalkották a munkaérték-elméletet. Az előző közgazdászok magyarázataival szemben Ricardo határozottan leszögezi, hogy az érték egyedüli forrása a munka - mind az ipari, mind a mezőgazdasági munka. Smith és Ricardo azonban - mint polgári gondolkodók - nem jutottak el a tőkés kizsákmányolás leleplezéséhez és nem látták a kapitalizmus szükségszerü bukását.

Marx pontosabban megfogalmazta, továbbfejlesztette az értékelméletet és mint teljesen ujat, megalkotta az értéktöbbletelméletet. A tárgyak viszonya mögött meglátta az emberek viszonyát: az árucserét az árutermelők kapcsolataként, a tőkét a tőkésosztály és a bérmunkások közti viszonyként fogta fel. Tudományos eszközökkel magmagyarázta a tőkés rendszer egész szerkezetét, fejlődésének perspektiváját, a válságok okait és felvázolta a tőkés rendszer szükségszerü bukását. Marx és Engels azért juthattak ilyen következtetésre, mert a társadalom mozgását, fejlődését a leghaladóbb osztály, a proletariátus szemszögéből vizsgálták.

A marxizmus másik társadalomtudományi forrása a francia utópista szocialisták tanitása volt. Marx tanitásainak kialakulására különösen három nagy gondolkodó gyakorolt hatást. Ezek: Saint-Simon /1760-1825/, Charles Fourier /1772-1837/ és az angol Robert Owen /1771-1858/.

A francia utópista szocializmus a dolgozó tömegeknek az 1789-es forradalom után létrejött polgári rendből való kiábrándulását tükrözte vissza. Az 1789-es francia forradalom a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszava alatt folyt le. A forradalom idealógusai azt hirdették, hogy az "ész birodalmát" fogják megalapitani és az "örök igazság"-ról beszéltek, azt igérve, hogy a polgári forradalom után a szegénység, a nyomor, a tudatlanság és a társadalmi igazságtalanságok örökre el fognak tünni. A valóságban ezek az igéretek nem teljesedtek be.

Az utópista szocialisták nagy történelmi érdeme, hogy leleplezték a burzsoázia képmutatását és a szabadságról, egyenlőségről, testvériségről hangoztatott frázisait, élesen birálták a kapitalizmus hibáit, ellentmondásait. Az utópisták feltárták a tömegek szörnyü nyomorát, szenvedését és segiteni igyekeztek ez elnyomottakon. Uj, kommunista társadalom megteremtésén gondolkoztak, amely kiküszöbölné a kapitalizmus hibáit. Igy pl. felvetették a magántulajdon megszüntetésének szükségességét, a nők egyenjogusságának problémáját, stb.

Az utópista szocializmusnak érdemei mellett azonban nagy hibái is voltak. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy az utópisták a kommunizmus gondolatát csak felvetették, de nem tudták helyesen megmondani azt, hogy a kommunizmusba hogyan lehet eljutni. Az utópista szocialisták, az igazságra hivatkozva, panaszaikkal, javaslataikkal az urlakodó osztályhoz, a kizsákmányolókhoz fordultak - természetesen eredménytelenül. Ennek a hibának az lett a következménye, hogy bár a dolgozók érdekeiért harcoltak, terveiket a dolgozók nélkül, békés eszközökkel, nem az osztályharc, hanem az osztálybéke alapján akarták megvalósitani, nem látták meg a burzsoázia és a proletáriátus közötti kibékithetetlen ellentétet. Az utópistáknak az is a hibájuk volt, hogy

a kommunizmusra ugy tekintettek, mint saját zseniális találmányukra, nem látták, hogy a kapitalista társadalom gazdasági fejlődése szükségszerüen, elkerülhetetlenül váltja ki a kommunizmus eszméjét. Az utópisták azt gondolták, hogy ha a kommunizmus gondolata valakinek már néhány száz évvel ezelőtt eszébe jutott volna, akkor azt már abban az időben is meg lehetett volna valósitani és ezzel az emberiség sokszázéves szenvedést takarithatott volna meg. Röviden ez annyit jelent, hogy az utópista szocialisták nem voltak materialisták, nem látták a termelési mód meghatározó szerepét a társadalom anyagi létének és eszméinek fejlődésében.

Marx és Engels tanitása merőben különbözik az utópista szocialisták tanitásaitól. Marx és Engels a megvalósitandó kommunizmust, mint a társadalom gazdasági fejlődésének szükségszerü eredményét mutatták ki. Bebizonyitották, hogy a proletariátus felszabadítása nem valami kivülről ható erő eredménye, hanem a proletariátus saját forradalmi harcának következménye. Marx és Engels mindezt tudományosan bebizonyitották és egyben megjelölték az uj társadalomhoz vezető utat: a proletárforradalmat és a proletárdiktatúrát, mint a kommunista termelési viszonyok létrehozásának nélkülözhetetlen eszközeit.

c./ A marxista filozófia kialakulása.

A marxizmus tehát a maga ideológiai előzményeinek: a német klasszikus filozófiának, az angol polgári közgazdaságtannak és a francia-angol utópista szocializmusnak egyenes és közvetlen folytatásaként jött létre. Ez a marxizmus három forrása és ehhez kapcsolódik a marxizmus három fő alkotó része. Ezt a marxizmus klasszikusai ismételten hangsulyozták. A marxizmus egyes ellenségei azonban - ezt elferditve - azzal szokták rágalmazni a marxizmust, hogy abban lényegében véve semmi uj nincsen. Szerintük Marx és Engels nem tettek egyebet, csak azt, hogy az őket megelőző filozófusok, közgazdászok és szociológusok müveiből kiválogatták a számukra fontosakat, kijavitgatták azok hibáit, megtoldozták-foldozták tanitásaikat és azután ebből összeállitották a marxizmust. Ez a marxizmus létrejöttének szándékos meghamisitása! Az igaz, hogy Marx és Engels mindazt az értékeset, amit az előttük élő nagy gondolkodók alkottak, felhasználták, de forrásmunkáikat kritikusan dolgozták fel és amit alkottak, az merőben uj, forradalmi.

A marxizmus az idealista és metafizikus filozófiai irányzatok ellen vivott kiméletlen harcokban, a dolgozók érdekeiért vivott szenvedélyes küzdelmekben keletkezett. Marx és Engels nézeteinek kialakulása a forradalmi demokratizmuson keresztül vezetett el a dialektikus materializmushoz és a tudományos szocializmushoz.

Marx Trierben született, 1818. május 5-én. Gimnáziumi tanulmányainak befejezése után jogot és a jog mellett történelmet és filozófiát hallgatott a bonni és a berlini egyetemen. Marx ebben az időben még idealista, hegeliánus elveket vallott, de már a legkorábbi müveiben is élesen, forradalmi szellemben bírálta a korábbi filozófiát. Doktori disszertációjában, amely Demokritos és Epikuros filozófiájával foglalkozott, Hegellel szemben már kiemelte az ógörög materialista filozófusok jelentőségét, továbbá az elmélet mellett kiemelte a gyakorlat alapvető szerepét. Kifejtette, hogy az "elméleti szellem gyakorlati energiává válik, gyakorlati energiává, amely a földi valóság ellen fordul és átalakitja azt."

Marx 1842-b .. bekapcsolódott a politikai mozgalmakba és a liberális "Rheinische Zeitung" /Rajnai Ujság/ szerkesztője lett. Filozófiája ebben az időben - ahogy ő mondotta - szakitott a régi, elörregedett problémák akadémikus boncolgatásával és "világivá vált", cikkei pedig kivétel nélkül az elnyomott dolgozó nép érdekeit szolgálták.

1843 tavaszán, amikor a reakciós porosz kormány betiltotta a "Rheinische Zeitung"-ot, Marx Párizsba költözött s Arnold Rugeval együtt kiadta a "Deutsch-Französische Jahrbücher"-t /"Német-francia évkönyvek"-et/. Itt már viszonylag szabadabban fejthette ki nézeteit, mint Németországban, bár később a porosz kormány kérésére innen is kiutasitották és Brüsszelbe ment. Mindenesetre ezekben az időkben került a politikai élet középpontjába, ekkor kezdte tanulmányozni a munkásmozgalmat, az utópista szocializmust, az angol politikai gazdaságtant és már ekkor tulhaladta Feuerbach szemlélődő filozófiáját. "Feuerbach aforizmáinak hibája, véleményem szerint csak az - irta -, hogy tulságosan sokat hivatkozik a természetre és tul keveset a politikára. Pedig ez az egyetlen kapocs, amely által korunk filozófiája igazsággá válhat". Marx elveti az élettől idegen akadémikus filozófiát, amely szembefordult a gyakorlattal. A filozófia feladata véleménye szerint az, hogy "kiméletlen bírálatnak vessen alá minden meglévőt" s ne féljen se saját eredményeitől, se pedig a fennálló politikai hatalmakkal való összeütközéstől. A "Közgazdaságtani - filozófiai kéziratok"-ban már élesen szembefordul az ujhegeliánusokkal, de Hegel dialektikáját nem veti el ugy, mint Feuerbach. Szenvedélyesen birálja a tőkés társadalmat, amely elidegeniti az embert a munkától, a többi embertől és önmagától is.

Ezeket a gondolatokat fejleszti tovább "A hegeli jogbölcselet birálatáról" és "A hegeli államjog birálatáról" irott müveiben, ahol a burzsoá államot és jogrendet leplezi le, mint a társadalomtól elidegenedett formákat, mint az uralkodó osztály érdekvédelmi szerveit. A burzsoá állam megdöntése a proletariátus történelmi feladata - ezt itt mondja ki Marx először teljes következetességgel. "A kritika fegyvere ... - irja - nem pótolhat..

ja a fegyverek kritikáját, az anyagi erőt anyagi erővel kell megdönteni, de az elmélet is, mihelyt a tömegekbe behatol, anyagi erővé válik". Továbbá: "A tömegek felszabaditásának feje a filozófia, szive a proletariátus... Miképp a filozófia a proletáriátusban találja meg anyagi fegyverét, ugy találja meg a proletariátus, a filozófiában a maga szellemi fegyverét".

Engels világnézete ugyanezekben az esztendőkben alakult ki, kezdetben Marx felfogásától függetlenül. Engels 182o. november 28-án született Barmen városkában, a rajnai tartományban. Engels is lelkes hive volt a forradalmi demokratizmusnak és elszánt ellensége a porosz reakciónak. A porosz reakciót támogató Schelling ellen 184o-ben éleshangu brossurát adott ki. Életében döntő változást az 1842-es esztendő hozott, amikor Angliába, Manchesterbe utazott. Ekkor tért át a forradalmi demokratizmusról a kommunizmusra, az idealizmusról a materializmusra. Itt foglalkozott először a polgári politikai gazdaságtan birálatával, s a munkásosztály helyzetével.

A marxizmus megalapitóinak egész életre szóló nagy barátsága 1844-ben kezdődött. Ettől kezdve együttesen, közös erővel harcoltak a burzsoá ideológia ellen, a proletáriátus felszabaditása érdekében. "A szent család" c. közös munkájukban /1844-ben/ az ujhegeliánusok idealista filozófiáját birálva egységes materialista természetfelfogást fejtettek ki. Utána rátértek Feuerbach következetlen materializmusának birálatára. Marx ekkor irta meg hires téziseit Feuerbachról, majd 1845-ben együtt irták meg "A német ideológiát", amelyben már megmutatják a termelőerők fejlődésének elsődleges jellegét a társadalom gazdasági folyamatában és ezzel megteszik az első, nagyhorderejü lépést a történelmi materializmus kidolgozásában. "A német ideológia" annak idején nem kerülhetett kinyomtatásra, amiről Marx később a következő megjegyzést tette: "A kéziratot annál szivesebben engedtük át az egerek rágcsáló birálatának, mert elértük fő célunkat: saját nézeteink tisztázását". Marx következő fontos müve az 1847-ben kiadott Anti-Proudhon /"A filozófia nyomora"/, amelyben már a kész dialektikus és történelmi materializmus álláspontjáról utasitja vissza Proudhonnak, a "kispolgári szocializmus" képviselőjének a munkásmozgalomra nézve veszélyes nézeteit.

Marx és Engels óriási munkájának, a proletár ideológiának kidolgozását "A Kommunista Párt Kiáltványa" tudatta a világgal. Ebben a nagyszerü irásban szétszakithatatlan egységben láthatjuk a marxista filozófiát, a tudományos szocializmust és a tudományos politikai gazdaságtant. Itt jelenik meg a nemzetközi munkásmozgalom addigi gyakorlati tapasztalatainak tudományos általánositása, ez az irás fekteti le a kommunista stratégia és taktika máig érvényes alapelveit. Ebben a müben körvonalazzák lángeszü világossággal az uj világnézetet, a társadalmi élet egész területét átfogó következetes materializmust, a dialektikát,

mint a fejlődésről szóló legmélyebbre ható tanitást, az osztályharcról és a proletáriátusnak, az uj kommunista társadalom megteremtőjének világtörténeti, forradalmi szerepéről szóló elméletet. A Kiáltvány zárószavai igy szólnak: "Reszkessenek az uralkodó osztályok egy kommunista forradalomtól. A proletárok e forradalomban csak láncaikat veszthetik. Cserébe egy egész világot nyerhetnek. Világ proletárjai egyesüljetek!"

Marx és Engels ezeket a tanitásokat nem az élettől elszakadva, visszavonulva alapozták meg, hanem szoros kapcsolatban a kor harcaival, a kor munkásosztályával. Elméleti munkájuk eredményei gyakorlati, politikai tevékenységük talaján nőttek hatalmassá. A Kommunisták Szövetségétől kezdve az 1848/49-es forradalmakon keresztül az I. Internacionálé megteremtésének és működtetésének óriási munkájáig mindig, minden vonalon élenjártak a napi politikai feladatok megoldásában és legfőbb feladatuknak az egységes, forradalmi munkáspárt megteremtését és fejlesztését tartották.

A marxizmus - mint tudományos világnézet - ahogyan ezt már a bevezető témában kifejtettük, gyökeresen, minőségileg különbözik minden más filozófiától, létrejötte forradalmi változást jelent a filozófia történetében. A marxista filozófiának forradalmian uj az osztálytartalma, és ebből kifolyóan forradalmian uj a társadalmi szerepe, társadalmi rendeltetése is. A dialektikus materializmus az emberiség legforradalmibb osztályának, minden kizsákmányolás legkövetkezetesebb ellenségének és megszüntetőjének az érdekeit fejezi ki. A proletáriátus nem elégszik meg a világ megismerésével, filozófusaitól is többet követel a világ magyarázatánál. Marx a következőképen fogalmazta meg ezt a változást: "A filozófusok a világot csak különbözőképpen magyarázták, de a feladat az, hogy a világot megváltoztassuk." /Marx-Engels: Vál. Müv. II. köt. 4ol. old./

A marxista filozófia nyiltan hirdeti a maga pártosságát, amely - a burzsoá pártossággal ellentétben - teljes összehangban van a tudományos objektivitással. Gyökeresen uj a tárgya is a marxista filozófiának, amely nem vindikálja magának a "tudományok tudománya" fellengző koncepcióját, hanem a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás legáltalánosabb törvényeit tárja fel. Forradalmian uj vonása a marxista filozófiának az elmélet és a módszer közötti összhang is: a marxista filozófiában szabadult meg első izben a materialista elmélet a mechanikus, metafizikus szemlélettől és a dialektikus gondolkodásmód az idealista miszticizmustól. A marxista filozófia az első, amely a történelmi materializmus megalkotásával az emberi társadalom bonyolult folyamataira is következetesen materialista magyarázatot tud adni és ki tudja tüzni a társadalom megváltoztatásának harci programját. A marxista filozófia szállt le első izben a "kiválasztottak" elefántcsont-tornyából, hogy a széles néptömegek szel-

lemi fegyverévé váljék. Marx és Engels, akik végrehajtották a filozófiának ezt a forradalmi fordulatát, méltán foglalják el helyüket az emberiség legkiválóbb gondolkodóinak sorában.

Az 1848 utáni időszakban Marx elméleti munkásságának inkább a marxista politikai gazdaságtan kidolgozása állott a középpontjában és Engels foglalkozott többet a sajátosan filozófiai problémákkal. Természetesen ez nem jelenti azt, mintha Marx gazdaságtani és történelmi munkái nem lennének filozófiai szempontból is nagy jelentőségüek. "A tőke" /1867/, Marx fő müve, ragyogó példája a dialektikus módszer alkalmazásának egy adott társadalom: a tőkés társadalom folyamatainak tanulmányozásában és történelmi tendenciáinak feltárásában. /L. Marx utószavát "A tőke" II. kiadásához./

Engels főbb filozófiai müvei: "A természet dialektikája" /1875-1882/, az "Anti-Dühring" /1878/ első része, "A család, a magántulajdon és az állam eredete" /1884/, "Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása" /1888/. Különösen fontosak Engelsnek a darwini fejlődéselmélettel összefüggő és azt kiegészitő gondolatai. Az életet Engels ugy határozta meg, mint a fehérjetestek létezési módját, amivel irányt mutatott az élet keletkezésére irányuló biológiai kutatásoknak. Nagyjelentőségüek a majomnak emberré válásával kapcsolatos gondolatai is, különösen a munka szerepének a kiemelése ebben a folyamatban. Feltárja továbbá az emberi társadalom kialakulásának, az osztályok és az állam keletkezésének folyamatát. Sokat foglalkozott a természet objektiv dialektikájának a megnyilvánulásaival és a dialektika tudományában legfontosabb kategóriák kidolgozásával. Marx és Engels filozófiai tanitásaival e tanfolyam egészében fogunk megismerkedni, most csak Engels "Anti-Dühring"-jét vizsgáljuk meg kissé közelebbről.

Az "Anti-Dühring" teljes cime: Hogyan "forradalmasitja" Eugen Dühring ur a tudományt. Az "Anti-Dühring" harcos, polemikus mü, melynek éle Dühring, a berlini egyetem magántanára, német kispolgári ideológus ellen irányul.

Dühring filozófiai elmélete a vulgáris, mechanisztikus materializmus és az idealizmus keveréke, a szocializmusról szóló hamis és reakciós elmefuttatásai pedig a proletáriátusnak az ellen a törekvése ellen irányultak, hogy a kapitalizmust forradalmi uton döntse meg. Dühring fellépése a XIX. század 7o-es éveinek végén komoly népszerüségre tett szert a német szociáldemokrácia soraiban. A szociáldemokrácia jobboldali, opportunista vezérei /Bernstein és mások/ Dühring zürzavaros elméleteibe kapaszkodtak és az ő áltudományos nézeteit állitották szembe Marx és Engels tanitásával. Az általa előidézett eszmei ingadozások különösen veszélyesek voltak a német munkásosztály harcának sulyos körülményei között, amikor a bismarcki szocialistaellenes "kivé-

teles törvény" betiltotta a németországi szociáldemokrata párt létezését.

Dühringnek és követőinek leleplezése időszerű pártpolitikai feladattá vált. Ezt a feladatot ragyogóan oldotta meg Engels. Az "Anti-Dühring" mintaképe annak, hogy miként kell a pártosság marxista elvét a filozófiában alkalmazni, hogyan kell megvédelmezni a dialektikus materializmust és kíméletlen, engesztelhetetlen harcot folytatni a szocialista elmélet elsekélyesítése ellen. Engels a Dühring elleni egész harcot mindvégig a materializmus következetes keresztülvitelének jegyében vivta.

Engels "Anti-Dühring" c. művének - mely széltében elterjedt a nemzetközi szociáldemokrácia soraiban - a jelentősége nem merül ki annak az eszmei válságnak a leküzdésében, amelyen a német szociáldemokrácia a 70-80-as években ment keresztül. Ennél sokkal nagyobb volt e mű történelmi szerepe: nem vesztette el jelentőségét akkor sem, amikor Dühring nimbusza már szétfoszlott és káros befolyása is végetért. Engels művének szilárd és időtálló történelmi jelentősége azon alapszik, hogy Dühringet bírálva egyben rendszeresen kifejti és megalapozza a marxizmus alaptételeit és emellett még a forradalmi elmélet és gyakorlat számos új kérdését is kidolgozza. Ebben a műben végezte el Engels azt a hatalmas feladatot, amit a XIX. század természettudományos vívmányainak a marxista filozófia szempontjából való általánosítása jelentett.

Az "Anti-Dühring" bevezetésből és három részből áll. Az egyes részek: "Filozófia", "Politikai gazdaságtan" és "Szocializmus". Az első részben Engels a filozófia döntő fontosságú problémáit vizsgálja és nagy természettudományi és történelmi anyagon bizonyítja be a dialektikus materializmus erejét és életképességét. Megalapozza a filozófia legfontosabb kérdésének materialista megoldását, mely szerint az anyag az elsődleges és a tudat másodlagos, majd megszövegezi a marxista filozófiai materializmus alaptételét: "Nem a természet és az ember világa igazodik az alapelvekhez, hanem az alapelvek csak annyiban helyesek, amennyiben a természettel és a történelemmel összehangzanak."

Engels a marxista materialista elméletet továbbfejlesztve tárgyalja az idővel és a térrel, mint az anyag létezésének általános formáival összefüggő kérdéseket. Bebizonyítja, hogy "anyag mozgás nélkül éppoly elgondolhatatlan, mint a mozgás anyag nélkül." "A mozgás tehát éppúgy megteremthetetlen, elpusztíthatatlan, mint maga az anyag." /57. old./ Az "Anti-Dühring" első részének külön fejezetei foglalkoznak a szerves világ fejlődésével összefüggő problémákkal. E kérdések megoldása során Engels az idealizmus és a mechanizmus ellen vívott harcban megvédelmezi az életről és az élő természet fejlődéséről vallott dialektikus materialista felfogást.

Óriási elméleti jelentőségüek az "Anti-Dühring" filozófiai részének azon fejezetei, amelyek az ismeretelmélet kérdéseivel foglalkoznak és amelyekben Engels a tudományos ismeretek igazságáról és hitelt érdemlő voltáról szóló marxista tanitást alapozza meg. Az örök igazságról szóló dühringi metafizikus elmefuttatások ellentéteként feltárja az igazság objektiv megismerésének dialektikus, ellentmondásos jellegét, melynek megismeréséhez csak az emberi társadalom történelmi fejlődésének folyamatában juthatunk el.

Megsemmisitő birálatban részesiti Dühringnek azokat az idealista és metafizikus nézeteit is, amelyeket a jogról, az erkölcsről, az egyenlőségről, szabadságról és a szükségszerüségről hangoztat.

Ugyanilyen nagyjelentőségüek az "Anti-Dühring" első részének zárófejezetei, melyekben a materialista dialektika legfontosabb törvényeivel foglalkozik: az ellentétek harcával, a fokozatos mennyiségi változásoknak minőségi változásokba való ugrásszerü átcsapásával. Dühring metafizikus módon tagadja, hogy a természetben és a társadalomban végbemenő bármilyen fejlődésnek ellentmondásos jellege volna és csak az ellentétes irányu erők külső, mechanikus összeütközését ismeri el. Engels meggyőzően bizonyitja be, hogy az ellentmondás - mégpedig a belső ellentmondás - egyetemes jellegü és mind az objektiv világnak, mind pedig az emberi gondolkodásnak fejlődéstörvénye. Sok ténybeli adattal szemlélteti a mennyiségi változásoknak minőségi változásokba való forradalmi átmenetéről szóló dialektikus törvényt is. A materialista dialektika elveit továbbfejlesztve megmutatja azt a gyökeres ellentétet, amely a dolgok mozgási törvényeinek, magának az anyagi valóság törvényeinek feltárásán nyugvó marxi dialektikus módszert Hegel idealista ideológiájától elválasztja, mely utóbbi elferditi a valóságos fejlődést és a maga sémáit erőszakolja a természetre és a társadalomra.

Az "Anti-Dühring" a marxista filozófiai gondolkodás klaszszikus alkotása, mely rendkivül gazdag, valóban enciklopédikus tartalmat foglal magában. Az "Anti-Dühring" hatalmas szerepet játszott a nemzetközi proletármozgalom fejlődésében. Ebben a müben a maga egész nagyságában tárul elénk annak a forradalmi forradalmat történelmi jelentősége, melyet a marxizmus vitt végbe a tudományos megismerés minden területén. A burzsoá világszemlélettel ez a mü a forradalmi proletáriátusnak a filozófia történetében uj fejezetet nyitó, rendszeres, szigoruan tudományos világszemléletét állitja szembe. Lenin az "Anti-Dühring"-et jellemezve azt mondotta, hogy ez a mü - ugyanugy, mint a Kommunista Kiáltvány - "minden öntudatos munkás kézikönyve". /Lenin. Válogatott Müvek. I.kötet. 66 old./

d./ A marxista filozófia továbbfejlesztése Oroszországban.

Beszéltünk már arról, hogy a marxizmusnak a XIX. század közepén szükségszerüen Németországban kellett létrejönnie, mert akkor ez az ország volt a forradalom középpontja. Éppen ilyen szükségszerü volt az is, hogy a marxizmus továbbfejlesztésének a XIX. század végén és a XX. században Oroszországban kellett bekövetkeznie, ahol a nagy európai országok közül a legtovább tartották magukat a feudális termelési viszonyok és a legtovább váratott magára a polgári forradalom. A polgári forradalom olyan időszakban került napirendre Oroszországban, amikor egyre világosabbá vált, hogy a burzsoázia nem forradalmi osztály többé, ezért a feudális cári zsarnokság elleni forradalmat is a munkásosztálynak kell vezetnie és tovább is kell fejlesztenie a tőkés kizsákmányolás elleni szocialista forradalommá. A történelmi feladat kitermelte azokat a forradalmárokat, akik az ideológia és a gyakorlati osztályharc területén élére tudtak állni ennek a nagy társadalmi átalakulásnak, támaszkodva az orosz forradalmi demokraták hagyományaira és döntően a marxista elméletre.

Az orosz forradalmi demokraták a XIX. század derekán a cári zsarnokság ellen küzdő értelmiség soraiból kerültek ki. Bjelinszkij /1811-1848/ a klasszikus német filozófia, különösen Hegel követője volt, de rövidesen áttért a materializmus álláspontjára. Felismerte, hogy a társadalom osztályjellegü, de nem ismerte fel a proletariátus történelmi hivatását. Elsősorban esztétikával foglalkozott. Ő dolgozta ki először a realizmus elméletét az esztétikában és ő vezette be a történetiség elvének alkalmazását. Azt hirdette, hogy a müalkotások mindig bizonyos történeti szükségleteket tükröznek vissza és elégítenek ki - csak akkor érthetjük meg a müalkotásokat, ha ennek alapján tanulmányozzuk őket.

Herzen /1812-187o/ sok időt töltött nyugateurópai emigrációban és eleinte a francia kispolgári szocializmus hive volt, majd Marx-szal és Engels-szel is megismerkedett. Ő elsősorban nem esztétikával, hanem természetfilozófiával és filozófiatörténettel foglalkozott. Abban is különbözik Bjelinszkijtől, hogy előbb a materializmust ismeri meg és később ismerkedik meg a hegeli dialektikával, amelyet megpróbál materialista alapra helyezni. A dialektikát "a forradalom algebrájá"-nak nevezte. A társadalom magyarázatában azonban ő is idealista maradt.

Csernisevszkij /1828-1889/ esztétának indult, majd igen sokoldalu irodalmi tevékenységet folytatott: irt történelmi tanulmányokat /többek közt Magyarországról is/, regényeket, novellákat, közgazdaságtani értekezéseket, amelyekben rámutatott a burzsoá közgazdaságtan csődjére. Az uraságí parasztokhoz cimzett kiáltványában fegyveres felkelésre szólitja fel őket. Életének utolsó 26 évéből 25-öt börtönben, kényszermunkán és számüzetésben

töltött, de elveit nem adta fel. Filozófiai nézeteiben Feuerbach materializmusának volt a hive, de Feuerbach vallásos maradványait elvetette.

Az orosz forradalmi demokraták müködésének utolsó szakaszában már elindul a marxizmus térhóditása Oroszországban. Georgij Valentyinovics Plehánov /1856-1918/ volt az első nagy orosz marxista, aki elsősorban a filozófia területén alkotott maradandót. Különösen pozitiv volt tevékenységének 1883-tól 1903-ig tartó 2o esztendős időszaka, amikor kitünő müveket irt, amelyekből az orosz marxisták egész nemzedéke tanult. Legfontosabb filozófiai müvei: "A monista történetfelfogás fejlődésének kérdéséhez" /1894/, "Adalékok a materializmus történetéhez"/1896/ "A materialista történetfelfogásról", /1897/, "A személyiség történelmi szerepének kérdéséhez" /1898/. Plehanov sok értékkel gazdagitotta a dialektikus és történelmi materializmust, a marxizta filozófiatörténetet, az etikát és az esztétikát. Megvédelmezte Marx és Engels filozófiai tanitásait a Bernstein-féle revizionisták ujkantiánus nézetei ellen, éles birálatot gyakorolt a burzsoá szociológia különböző irányzatai felett. A marxista filozófiát védelmezve és népszerüsitve, eredetit is alkotott, különösen a néptömegek és a személyiség történelmi szerepének, valamint az eszmék jelentőségének kérdéseiben. Lenin nagy filozófusnak tartotta Plehánovot, de megbirálta néhány hibás tanitását, igy pl. azt, hogy nem határolta el félreérthetetlen módon a tapasztalat materialista értelmezését az idealista értelmezéstől. Mint ismeretes, 1903 után Plehánov politikailag az opportunizmus táborába ment át: a bolsevikokkal szembenálló mensevik irányzathoz csatlakozott, ami későbbi elméleti munkáiban is visszatükröződött. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy ne becsüljük nagyra mindazt, ami korábbi müveiben értékes!

Az oroszországi és az egész nemzetközi munkásmozgalomnak a Marx és Engels halálát követő időszakban Vlagyimir Iljics Lenin /1870-1924/, a nagy forradalmár és gondolkodó volt a legkiemelkedőbb alakja. Az ő tevékenységének méltatásaként nevezzük az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának továbbfejlesztett marxista elméletét marxizmus-leninizmusnak, az ujtipusu forradalmi munkáspártot pedig marxista-leninista pártnak. Az ő neve lett az egész világon a békéért, a demokráciáért, és a szocializmusért folyó gigászi küzdelem zászlaja! Nem lehet feladatunk - még körvonalaiban sem - Lenin tevékenységének felvázolása és halhatatlan érdemeinek méltatása. Hallatlanul gazdag és sokoldalu életmüvének csak egyik oldalát ragadjuk ki, amely jelenlegi tanulmányaink szempontjából a legfontosabb: szorosabban vett filozófiai munkásságát - azt is csak annak a célkitüzésnek a keretei között, hogy bizonyos történelmi bevezetést nyujtsunk a marxista-leninista filozófia ezután kifejtendő témáihoz.

Lenin már egyik legelső ideológiai müvében /"Kik azok a

"népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen"/, 1894-ben ugy lépett fel, mint a dialektikus és történelmi materializmus tanitásainak védelmezője és továbbfejlesztője a "národnyikok"/"népbarátok"/szubjektiv idealista történetfelfogásával szemben. Az orosz társadalmi valóság mélyreható elemzésével bebizonyitotta, hogy a kapitalista fejlődést Oroszország sem kerülte el, sőt ez a fejlődés akkor már eléggé előrehaladott folyamat volt. A národnyikok proletárellenes és az egyéni terror tatkikáján alapuló álláspontjával szemben bebizonyitotta, hogy a kivezető ut Oroszországban sem lehet más, mint a proletáriátus vezette politikai tömegharc utja a szocialista forradalom felé. Kifejtette azt is, hogy e harc sikerének alapvető feltétele a forradalmi munkáspárt létrehozása.

Számunkra legfontosabb müve: a "Materializmus és empiriokriticizmus" amelyet 19o8-ban irt és 19o9-ben adták ki. Ezek az évek az 19o5-ös orosz polgári-demokratikus forradalom veresége után eluralkodott "sztolypini reakció" évei voltak. A haladó munkásmegmozdulásokat a legkegyetlenebbül üldözték, a forradalmárokkal kiméletlenül leszámoltak: számüzetésbe, börtönbe küldték, vagy kivégezték őket.

A Bolsevik Párt illegalitásba szorult és különösen kegyetlen üldöztetésnek volt kitéve. Ilyen körülmények között előre lehetett látni, hogy a reakció az ideológiai fronton is támadni fog, ami valóban be is következett, különösen az irodalom és a filozófia frontján. Az értelmiség egy része teljesen elvesztette a forradalomba vetett hitét és nyiltan a reakció oldalára állt, a másik része - szintén hitevesztetten - pesszimizmusba süllyedt. Ez az általános bomlás, ez a hangulat kiterjedt a Bolsevik Párt értelmiségi tagjainak egy részére is. A párthoz tartozó értelmiségnek ez a része szintén elvesztette lába alól a talajt és letért a marxizmus utjáról, egyrészük az ugynevezett "istenkeresők" és "istenépitők" irányzatához csatlakozott.

Az értelmiségnek egy másik része, amelyet Bogdánov vezetett, megkisérelte a marxizmust "megjavitani" - azzal az ürüggyel, hogy a marxizmusnak komoly fogyatékosságai vannak, ezért szenvedett vereséget a forradalom. Bogdánov és társai, akik továbbra is marxistáknak, sőt a marxizmus továbbfejlesztőinek hirdették magukat, valójában szakitottak a marxista filozófiával, Mach és Avenarius nézeteihez, az u.n. empiriokriticizmus szubjektiv idealista irányzatához csatlakoztak. Ez az irányzat nagy tekintélyt szerzett magának értelmiségi körökben, mert megalapitója: Ernst Mach /1838-1916/ kiváló fizikus volt.

19c8 elején jelent meg az orosz machisták Bogdánov vezette csoportjának cikkgyüjteménye: "Vázlatok a marxizmus filozófiája köréből". Lenin már korábban megállapiotta Bogdánov eltávolodását a marxizmustól és ismételten figyelmeztette, hogy filozófiájában

fölöttébb téves, nem marxista uton jár. De Bogdánov, megmaradva a bolsevik frakció soraiban, folytatta alattomos burkolt támadását a marxizmus filozófiaja ellen. Amikor az emlitett cikkgyüjtemény megjelent, Lenin elhatározta, hogy hozzáfát a machizmus nyilt és kiméletlen leleplezéséhez. Hihetetlen energiával fogott hozzá az egész orosz, - német, - angol, - francianyelvü machista irodalom tanulmányozásához, nem hagyott biráló elemzés és cáfolat nélkül egyetlenegy, csak valamennyire is jelentős machista müvet sem. Lenin nem valamiféle pillanatnyi szeszélyből fakadó filozófiai érdeklődéstől vezettetve állitotta ebben az időszakban tevékenységének középpontjába a filozófiai munkát. A reakció tombolása idején fennállt az a veszély, hogy a bolsevikok egy része Bogdánov téveszméit fogja követni. Ezt a veszélyt viszsza kellett verni és biztositani kellett, hogy a párt hü maradjon a marxista tanitások zászlajához. Ugyanakkor nemzetközileg is vissza kellett verni a revizionisták támadását a marxista elmélet ellen.

Bogdánov 1908 nyarán Genfben egy filozófiai előadást tartott, ahol szintén machista nézeteit fejtegette. Lenin javaslatára a bolsevik központ egyik tagja: Dubrovinszkij tiz kérdést intézett az előadóhoz. A tiz kérdés téziseit Lenin dolgozta ki - még pedig oly módon, hogy Bogdánov sulyos elhajlása a marxista filozófiától világosan lelepleződjék és ne ölthesse többé magára a "marxizmus megjavitójá"-nak álarcát. Néhány hónappal később azután ezt a leleplezést teljessé tette "Materializmus és empiriokriticizmus" c. müvével.

A "Materializmus és empiriokriticizmus" tartalmáról itt csak rendkivül vázlatos képet nyujthatunk. Az első három fejezetben Lenin az összes alapvető filozófiai kérdések tükrében mutatja meg, milyen alapvető elvi különbség van a marxista filozófia és az empiriokriticizmus között. Rámutat arra, hogy az empiriokriticizmus politikailag reakciós, tudományos szempontból pedig tarthatatlan filozófia. Bebizonyitja, hogy a machisták semmi ujat nem hoztak, hogy a machizmus nem más, mint a régi szubjektiv idealista filozófia ismételgetése. A különbség csak az,ahogyan Lenin mondja, hogy "uj csürés-csavarásokkal, uj szólamokkal ismételgeti a régi idealizmust" - felhasználta a fizika uj eredményeit, amelyek a régi mechanikus világkép végleges összeomlásához vezettek. Az első fejezet a filozófia alapvető problémájával foglalkozik, vagyis itt az anyag és a tudat viszonyát, az elsődlegesség és másodlagosság kérdését tárgyalja Lenin. A második fejezet az ismeretelmélet kérdésével foglalkozik, a harmadik fejezet pedig a világ anyagiságának a kérdését tárgyalja. A negyedik fejezetben Lenin rámutat az empiriokriticizmus viszonyára a többi filozófiához. Megállapitja, hogy maga az empiriokriticizmus csak igen jelentéktelen iskolácskája a szubjektiv idealista filozófiának.

Az ötödik fejezetben Lenin a fizika válságával és a belőle kivezető uttal foglalkozik. Feltárja, hogy a fizikusok egy része

annak a hatása alatt, hogy az uj eredmények összetörték a régi elméleteket és a mechanikus materializmus felfogása tarthatatlanná vált, nem ismervén a dialektikus materializmust, világnézetükben az idealizmus lejtőjére csuszott. A kivezető ut: térjenek rá a dialektikus materializmus álláspontjára!

A hatodik fejezetben Lenin az empiriokriticizmus társadalmi és politikai hátterét leplezi le, bebizonyitva, hogy ez az irányzat objektive a burzsoázia osztályérdekeit szolgálja: "A legujabb filozófia éppoly pártos, mint a kétezer évvel ezelőtti. A két harcoló párt - a dolog lényegét tekintve - amelyet tudálékos, szemfényvesztő uj elnevezésekkel vagy higvelejü pártonkivüliséggel lepleznek - a materializmus és az idealizmus. Az utóbbi csak kifinomult, fortélyosabb formája a fideizmusnak, /a vallásnak - szerk. megj./ amely állig fel van fegyverezve, hatalmas szervezetekkel rendelkezik és ma is szivós kitartással hat a tömegekre, a filozófiai gondolat legcsekélyebb ingadozásait is kiaknázva. Az empiriokriticizmus objektiv osztályszerepe kizárólag abban áll, hogy kiszolgálja a fideistákat a materializmus ellen, s különösen a történelmi materializmus ellen folytatott harcukban." /Lenin Müvei 14. kötet, Szikra 1954. 372. old./ Lenin tehát itt nemcsak azt hangsulyozza, hogy a filozófiában is mindig pártok harcáról van szó, hanem arra is rámutat, hogy a filozófia és a politika mindig a legszorosabb összefüggésben állanak egymással, hogy a filozófia is mindig adott társadalmi harcokat tükröz.

Lenin "Materializmus és empiriokriticizmus" c. müvével lényegesen nagyobb feladatot teljesitett, mint Bogdánovék filozófiájának leleplezését, szubjektiv idealista lényegének feltárását. Müvében megvédelmezte a marxizmus elméleti alapját: a dialektikus és történelmi materializmust és - ahogyan az SZKP története rövid tanfolyama kiemeli - materialista összesitését adta a természettudomány minden fontos uj eredményének, amelyet az Engels halálától e mü megjelenéséig terjedő történelmi időszakban alkotott. E könyvnek óriási jelentősége volt és van minden marxista-leninista párt életében: eszmeileg összekovácsolta és összekovácsolja a kommunistákat, bebizonyitotta a párt ideológiai egységéért vivott kérlelhetetlen eszmei harc fontosságát. Lenin müve arra tanit bennünket, hogy tartsunk ki szilárdan a marxista filozófia proletár pártossága mellett, verjük vissza minden ellene irányuló burzsoá támadást és mi lendüljünk erőteljes támadásba a burzsoá ideológia soraink közt fellelhető maradványai ellen, tárjuk fel a világnézeti ingadozások osztálygyökereit, hogy időben el is vághassuk ezeket a gyökereket.

Nagy a jelentősége Lenin müvének a természettudomány fejlődése szempontjából is. Látni fogjuk a későbbiekben, hogy pl. milyen nagy horderejü tett volt az anyag dialektikus materialista fogalmának meghatározása ebben a müben. Lenin nyomatékosan fi-

gyelmeztette a természettudósokat, hogy ha nem akarják megakasztani a tudomány fejlődését, ha nem akarnak a papi butitás cinkosaivá szegődni, akkor szakitsanak gyökeresen a machizmussal és a többi idealista iskolácskával, de szakitsanak a sokuk által ösztönösen vallott mechanikus materializmussal is, térjenek át a dialektikus materializmusra, amelyhez a természettudomány uj eredményei szükségszerűen - bár nem nyilegyenes vonalban - vezetnek.

Lenin az első [illegible]gháború éveiben is nagy erővel dolgozott a marxizmus filozófiai alapjainak továbbfejlesztésén. Ebből az időből származnak a "Filozófiai füzetek" cimmel kiadott feljegyzései, kivonatai, töredékei és filozófiatörténeti széljegyzetei, amelyek a dialektikus materialista gondolat valóságos tárházát jelentik. Ebből a gyüjteményből különösen fontos "A dialektika kérdéséhez" c. munka és a dialektika elemeinek igen sokoldalu meghatározása Hegel: "A logika tudománya" c. müvének tanulmányozásával kapcsolatban.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészitésének időszakában, 1917. augusztusában irta meg Lenin "Állam és forradalom" c. hires könyvét, amelyben továbbfejlesztette a történelmi materializmus tanitását az osztályharcról, az államról és a társadalmi forradalomról, egyszersmind irányt mutatva a proletárdiktatura gyakorlati megvalósitásához. A társadalmi osztályok fogalmának preciz meghatározását "A nagy kezdeményezés" c. brossurájában adta meg Lenin 1919 nyarán. Nagyjelentőségü a történelmi materializmus továbbfejlesztésében "Az ifjusági szövetségek feladatai"-ról 1920. október 2-án tartott beszéde, amelyben felvázolta a kommunista erkölcsről szóló tanitást. Közvetlenül filozófiai vonatkozásu müvei közül ki kell még emelnünk "Még egyszer a szakszervezetekről" c. 1921. januárjában kiadott brossuráját, amelyben kifejti a politika és a gazdaság dialektikáját és összefoglalja a dialektikus logika legfontosabb jellemvonásait - végül pedig "A harcos materializmus jelentőségéről" c. 1922-ben irt cikkét, amely a proletár pártosság megnyilvánulásának példaképe a filozófiában. Hangsulyozni kell azonban, hogy nemcsak az itt felsorolt munkái, hanem egész elméleti és gyakorlati munkássága teszi halhatatlanná Lenin nevét a filozófia történetében.

Lenin tanitványa, munkatársa és müvének folytatója: Joszif Viszárionovics Sztálin /1879-1953/ szintén kiemelkedő szerepet játszott a forradalmi munkásmozgalom és a marxista elmélet fejlődésében. Lenin halála után az SzKP Központi Bizottsága Sztálin vezetésével védelmezte meg a szocializmus felépitésének leninii irányvonalát az árulók és kapitulánsok támadásai ellen. Általánositva a szovjet szocialista épités és a nemzetközi felszabadító mozgalom gazdag tapasztalatait, az uj történelmi körülményeknek megfelelően Sztálin továbbfejlesztette és uj tételekkel gazdagitotta a marxista-leninista elméletet.

Nagy érdemei vannak Sztálinnak a marxista filozófia megvé-

désében és gazdagitásában is. Első nevezetes filozófiai müve az "Anarchizmus, vagy szocializmus", amelyet egy gruz anarchista csoport nézeteivel vitázva 1906-1907-ben tett közzé. Nagy hatása volt az egész nemzetközi forradalmi munkásmozgalom elméleti szinvonalának, tudatosságának emelése tekintetében "A dialektikus és történelmi materializmusról"irott tanulmányának, amelyet 1938-ban irt és amely az SzK/b/P történetének rövid tanfolyamában jelent meg, mint a IV. fejezet második pontja. Ez a tanulmány kristálytiszta logikával, páratlanul világos stilusban, rendszerezett összefoglalásban fejti ki a marxista filozófia legfontosabb tanitásait és azok alkalmazásának jelentőségét a marxista-leninista párt gyakorlati tevékenységében. Jelenleg a Szovjetunióban és a nemzetközi marxista irodalomban is viták folynak e mü értékelését illetően. Kétségtelenül vannak fogyatékosságai, igy pl. nem fordit gondot a marxista filozófia igen fontos kategóriáira. Az azonban kétségtelen, hogy a maga elé kitüzött célnak kiválóan megfelel: a párttagság széles tömegeinek lehetőséget nyujt a marxista filozófia alapelveinek elsajátitására. Az egyetemi filozófiai oktatásnak is nélkülözhetetlen forrásmunkája.

Sztálin többi - filozófiai vonatkozásu - munkáit röviden érintve:

"A leninizmus kérdései" c. kötetében a szocialista forradalom, a proletárdiktatura, a parasztkérdés, a nemzeti kérdés, a proletár stratégia és taktika, a szocialista gazdasági épités, a szocialista alkotmány problémáit és sok más problémát fejtett ki a marxista-leninista elmélet alapján. Ki kell még emelni "Marxizmus és nyelvtudomány" /1950/ és "A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban" /1952/ c. müveinek filozófiai vonatkozásait. Előbbiben a társadalom alapjáról és felépitményéről, utóbbiban a szocialista társadalom törvényeinek objektiv jellegéről alkotott gondolatait fejti ki.

Mint ismeretes, az SzKP XX. kongresszusa és a Központi Bizottság 1956. junius 30-i határozata /"A személyi kultusznak és következményeinek leküzdéséről"/ éles birálat formájában fordult szembe azzal a személyi kultusszal, amely Sztálin körül kialakult és amelyet ő maga is támogatott. A személyi kultusz az ideológia területén is megnyilvánult: a Sztálin által kimondott tételeket dogmaként kezelték, amelyekkel nem lehetett vitatkozni. A XX. kongresszus feltárta, hogy ezek közt hibás tételek is előfordultak. A dogmatizmus a filozófia vonalán is kifejlődött és arra vezetett, hogy az oktatásban szinte kizárólag Sztálin: "A dialektikus és történelmi materializmusról" irott 30 oldalas tanulmányára támaszkodtak, mig Marx, Engels és Lenin mély és gazdag filozófiai munkássága háttérbe szorult.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának hatalmas erejét bizonyitja, hogy következetesen feltárta ezeket a hibákat és megkezdte azok leküzdését. Hangsulyozni kell azonban, hogy bár-

mennyire sulyosak voltak is ezek a hibák, nem változtatnak azon a tényen, hogy Sztálin nagy marxista-leninista forradalmár és teoretikus volt, aki óriási érdemeket szerzett a nemzetközi munkásosztály ügyének előrevitelében.

e./ A marxista filozófia előzményei és megjelenése Magyarországon.

A magyar filozófiai élet fejlődésére a XIX. és XX. században erősen rányomta bélyegét az ország társadalmi-gazdasági elmaradottsága és gyarmati, majd félgyarmati helyzete. Hazánkban a XIX. század első felében - bár rendkivül ellentmondásosan - tovább folytatódott a polgári átalakulás. A manufakturák száma 1845-ben már 800-ra emelkedett, és a kapitalizálódó középnemesség mellett egyre nagyobb szerepet kezdett játszani az országban a polgári jellegü értelmiség. A haladó erők egyre határozottabban követelték a feudális viszonyok és a gyarmati helyzet felszámolását: küszöbön állt a polgári forradalom és a nemzeti szabadságharc. Ilyen körülmények között a haladó eszmeáramlatoknak hazánkban is élénk visszhangjuk volt. Ezen belül a szorosabb értelemben vett filozófia hatása azonban viszonylag szük keretek között maradt: főleg a liberális nemességre terjedt ki; a plebejus értelmiség forradalmi demokratáinak gondolataiban csak közvetve fejeződött ki.

Amikor Németországban szétváltak egymástól a jobb- és baloldali hegeliánusok, akkor nálunk is kialakult a Hegel-vita/1838-ban az Athenaeum hasábjain./ Nálunk is voltak baloldali hegeliánusok, akik - bár megmaradtak az idealizmus talaján, - megvédték a dialektikus módszert annak ellenfeleivel szemben. Ilyen baloldali hegeliánus volt pl. Tarczy Lajos pápai tanár, később pedig Erdélyi János, a népköltészet kiváló gyüjtője, aki az esztétika területén sikerrel alkalmazta a dialektikus módszert.

A márciusi ifjak közül különösen Vasvári Pál, Petőfi Sándor és Horárik János képviseltek haladó, antiklerikális filozófiai nézeteket. Vasvári Pál lelkes hive volt Hegel dialektikájának, amelyből levonta a társadalmi fejlődés szükségszerüségére vonatkozó következtetést. Eléggé a maga módján értelmezte Hegel tanitásait és azokat nemegyszer materialista gondolatokkal egészitette ki, bár a következetes materializmusig nem jutott el, nem haladt tul a deizmuson.

Petőfi Sándor nem a filozófusok között keresett magának példaképeket, hanem a költők és irók között. Különösen a francia Béranger, az angol Shelley és Byron hatottak rá, akik előharcosai voltak a forradalmi gondolatnak, a felvilágosodásnak és a vallási bigottság elleni küzdelemnek. Maga Petőfi is számos versében adott hangot antiklerikalizmusának. "Az apostol"-ban irja: "Ahol pap emelt szót, ott az igazság megfeszittetik". Világosan

felismerte, hogy az elmaradt feudális viszonyokat a néptömegek erejével kell félrelökni a fejlődés utjából, és nem habozott levonni ennek a felismerésnek gyakorlati következtetéseit. Ismerte az utópista szocialisták tanitásait is és azoknak verseiben is hangot adott. Vasvári és Petőfi nemcsak a forradalom elméletét tették magukévá, hanem egyben gyakorlati harcosai voltak a forradalomnak, amelyért életüket is feláldozták.

A haladó magyar filozófiai gondolat hagyományairól beszélve, röviden meg kell emlékeznünk Bolyai János-ról, a nagy magyar matematikusról is, aki a most tárgyalt korszakban: 1802-től 1860-ig élt. Bolyai lángeszü felfedezésének - hogy t.i. nem az euklidesi geometria a valóságos térviszonyok egyetlen lehetséges ábrázolási módja, - igen nagy a világnézeti jelentősége. Ez a felfedezés a materialista filozófiát és a dialektikus módszert igazolta, ugyanakkor megingatta az "örök" igazságokról táplált idealista és metafizikus nézeteket. Bolyai materialista felfogását ezek a sorai világosan elárulják: "A természetet nem szabad ábrányok szülte agyrémek szerint formálni, hanem akarnunk kell észszerüen és természetes módon az igazságot, vagyis magát a természetet látni". Élesen visszautasitja Kant szubjektiv idealista tér- és időelméletét: "... a különben sok érdemü és szépelméjü Kant erősen alaptalan, s helytelenül el-ficamodva az értelmetlen tant tanálta is állitani: hogy az ür, üdő nem önálló-mi, hanem csak nézlet vagy látványaink idomja!" Geometriai felfedezésének világnézeti jelentőségével ő maga is tisztában volt, büszke öntudattal irta apjának: "... semmiből egy uj, más világot teremtettem!" Bolyai és a nem-euklidesi geometriát tőle függetlenül felfedező orosz Lobacsevszkij ezzel a nagyjelentőségü tudományos tettükkel előkészitették az uj fizika, a relativitás-elmélet tér- és idő-fogalmának kialakitását. Bolyai János társadalmi-politikai nézeteiben is a haladást képviselte, rá is kétségtelenül hatottak az utópista szocialisták eszméi, sőt azokat számos kérdésben tul is haladta. Gyalázatnak tartotta a kizsákmányolást és elkerülhetetlennek a kizsákmányoltak forradalmát. Felvetette a földek eggyéolvasztásának és közös megmüvelésének gondolatát. Társadalom-átalakitó nézeteit kéziratban fennmaradt müve: az "Üdvtan" tartalmazza. A szabadságharc ügye mellett kiállott, egy katonai tervet is előterjesztett Erdély megtisztitására, amelyet azonban a vezérkar reakciósai elgáncsoltak. Bolyai János egyik legnagyobb alakja népünk történelmének.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukása után a feudalizmus és a Habsburg-elnyomás erői még hosszu évtizedekig /utóbbiak 1918-ig, előbbiek 1945-ig/ meg tudták hosszabbitani reakciós uralmukat. A polgári átalakulás persze ennek ellenére hazánkban is végbement, de rendkivül ellentmondásos, felemás formában. A kialakuló burzsoázia hazánkban nem volt már forradalmi osztály és ezért a polgári materializmus nem tudott gyökeret verni a magyar szellemi életben.

A hivatásos filozófusok közül Böhm Károly 1866-ban még mint materialista lép fel: Feuerbach követője, majd Hegel dialektikáját próbálja materialista tartalommal megtölteni, de az 188o-as évektől kezdve már a Kant szubjektiv idealista tanait feleleventő ujkantiánus iskola tagjává válik, sőt élete végén Fichténél köt ki.

Az ujkantiánus iskola mellett egyre jobban eluralkodik a magyar szellemi életben a pozitivizmus: az az irányzat, amely a filozófia feleslegességét hirdeti, látszólag ellene van minden filozófiának: az idealizmusnak éppen ugy, mint a materializmusnak és azt hangoztatja, hogy a tudósoknak csak a "pozitiv tényekre" szabad támaszkodniok, de nem szabad belőlük semmiféle elvont következtetéseket levonniok. Világos, hogy ez az álláspont korántsem filozófiamentes, hanem a szubjektiv idealizmusnak egyik, igen ravaszul álcázott formája - hiszen a tapasztalatot és a tudományt szubjektiv élmények összességének tekinti, azt követeli, hogy a tudás szoritkozzék ezeknek a szubjektiv élményeknek, észleleteknek a leirására és ne kalandozzék el az elméleti magyarázatok területére, mert akkor már az objektiv külvilág elismerésének "bünébe" esik. Az 19o1-ben megalakult Magyar Filozófiai Társaság lényegében a pozitivisták egyesülete volt.

Ujkantiánus és pozitivista hatások érezhetők a nagy magyar fizikus: Eötvös Lóránd /1848-1919/ filozófiai nézeteiben is. A távolbahatás kérdéséről 1877-ben tartott akadémiai előadásában a Kant-féle agnoszticizmus álláspontjára helyezkedett: "... meg kell nyugodnunk abban - mondotta-, hogy a tudomány csak közelebb vezet ahhoz a határhoz, hol a megfoghatatlan kezdődik." Tudományos munkásságát azonban - mint annyi más természettudósét is - az ösztönös materializmus álláspontja és a klerikális dogmatizmus megvetése jellemezte. Azt hirdette, hogy a természet jelenségein nem csodálkozni kell, hanem tudományos vizsgálat alá kell vonni őket és e vizsgálatok eredményeit szigoru ellenőrzésnek kell alávetni. Felismerte, hogy "változatlanul és mozdulatlanul semmi sem marad ezen a világon", a tudomány is mindig előrehalad.

A materialista és antiklerikális gondolatot ebben az időszakban is több kiváló költőnk, irónk és müvészünk képviselte. Arany János egy igen éleshangu versben, a "János pap országá"-ban a keresztény hit három ágazatát igy jellemzi: 1. minden termék tizedét add a papoknak, 2. ne akarj meggazdagodni a német rovására, 3. országodat pap kezére bizzad.

Vajda János /1827-1897/ több versében, de különösen a "Végtelenség" c. bölcselő költeményében fejt ki érett materialista gondolatokat: az anyagi világ öröktől fogva, önmagától létezik, azt "senki nem teremtheté", örökké fennáll, örökké mozog és változik.

Ady Endre a századforduló nagy forradalmi demokratája és az

egyház elleni harc fő zászlóvivője. Számos versében és cikkében leplezi le az egyház igazi szerepét. "Az igazság ellen" c. cikkében irja: ... száll az ige főpapok székéből, főurak ajkáról: Legyetek vallásosak és erkölcsösek. Türőké a mennyeknek országa. Védelmezzétek vallásotokat és hazátokat, mert istentelenek hada készül ellenük. Ne világositsátok, ne oktassátok a népet, mert a szegény nép csak szerencsétlenebb lesz, ha olvasni és tudni fog." /"A fekete lobogó", lol. old./ Ady antiklerikalizmusa és ateizmusa nem volt mentes az ellentmondásoktól: kétségbeesett lázongásai közben időnként "istenkereső" verseket is irt. Ez azonban nem változtat azon, hogy ő volt az 1918/19-es magyar forradalmak egyik legbátrabbszavu előhirnöke, ideológiai előkészitője.

Nagy zeneszerzőnk: Bartók Béla is antiklerikális, materialista világnézetet vallott. Egyik 19o7-es keltezésü levelében irja a következőket: "A biblia csudálatos következetességgel éppen a földi igazságok ellenkezőjét hirdeti: hiszen nem isten teremtette az embert saját képére és hasonlatosságára, hanem az ember alkotta istent saját hasonlatosságára. Hiszen nem a test a halandó és a lélek halhatatlan, hanem éppen forditva, a lélek mulandó és a test /vagyis az anyag/ örökkévaló! Miért is tömnek tele annyi millió embert hamis mondásokkal!"

Ez az igen vázlatos felsorolás is megmutatja, hogy elmaradottságunk ellenére is számos olyan gondolkodónk volt - éppen a legnagyobbak közül - akik eljutottak a materializmusig, vagy legalább az antiklerikalizmusig. Hazug rágalom tehát az az állitás, nogy a dialektikus materializmus olyan világnézet, amelyet erőszakkal kell rákényszeriteni a magyar népre, mert hazánkban nincsenek gyökerei. Éppen az ellenkezője igaz: a dialektikus materializmus a magyar gondolat legjobb hagyományaira épit, azokat fejleszti szervesen tovább!

A marxista filozófia viszonylag későn hatolhatott be a magyar munkásmozgalomba. Marx és Engels életében egyetlen munkájuk sem jelent meg magyar nyelven. Az opportunista vezetés alatt álló Szociáldemokrata Párt egyre inkább revizionista befolyás alá került és nem sietett a marxista müvek terjesztésével. A "Kommunista kiáltvány", "A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig" /Engels Anti-Dühringjének egyes részleteit tartalmazó brossura/ és Marx két brossurája: a "Bérmunka és tőke",valamint a "Bér, ár, profit" voltak a legkorábban és legtöbbször kiadott marxista müvek.A"Kommunista kiáltvány" 1896-os kiadása nyitotta meg a sort. Engels "Anti-Dühring"-je 1921-ben, "Feuerbach"-ja pedig 1922-ben jelent meg először magyar nyelven.

Elszigetelt jelenségek természetesen korábban is voltak, amelyek a marxista filozófia behatolását jelezték hazánk szellemi életébe. Lenin megemliti a "Materializmus és empiriokriticizmus" V. fejezetében Diner-Dénes József magyar szociáldemokrata

nevét, aki "A marxizmus és a legujabb forradalom a természettudományban" c. cikkében számos helyes megállapitást tett. Ez a cikk a "Die neue Zeit" c. folyóirat 19o6/19o7-es évfolyamában jelent meg. Diner-Dénes igen sokoldalu ember volt: mérnöki oklevelet szerzett, azután fizikával, kémiával, régészettel, művészettörténettel, filozófiával foglalkozott és ujságirói tevékenységet is folytatott. "Leonardo da Vinci és a renaissance fejlődése" cimü, 19o6-ban megjelent munkájában a történelmi materializmus alapján tárgyalta a renaissance korát. Müvei azonban komolyabb hatást nem értek el.

Az 1918/19-es forradalmak ideológiai előkészitésében Marx és Engels magyar nyelven kiadott müvei mellett szerepet játszott a haladó értelmiség szervezete: a Galilei Kör is, amely többek között filozófiai jellegü kiadványokat is kibocsátott. Ilyen volt pl. a "Valóság és matematika" c. brossura.

A Tanácsköztársaság bukása után következő negyedszázados Horthy-fasizmus megakadályozta, hogy a tudomány emberei és a dolgozó tömegek megismerhessék a marxista filozófiát. Az egyetemeken és a Magyar Tudományos Akadémián csak a reakciós idealizmus különböző válfajai érvényesülhettek. A természettudományok müvelői kutató munkájukban továbbra is az ösztönös materializmus alapján állottak, bár a fizikai idealizmus is elterjedt közöttük, különösen Poincaré, Eddington és Jeans magyarul kiadott müvei alapján. Változatlanul nagy tábor követte a pozitivizmust, amely a velejáró elméleti közömbösséggel együtt ma is károsan ható maradványa a burzsoá ideológiának. A marxista filozófia terjesztésére mindössze néhány kisérlet történt.

A felszabadulás után ideológiai életünkben is döntő változás következett be; megindult a dialektikus és történelmi materializmus eszméinek térhóditása. A Szikra könyvkiadó egymásután jelentette meg magyar nyelven Marx, Engels, Lenin, Sztálin filozófiai müveit és élőszóval is megindult a marxista-leninista filozófia terjesztése a pártiskolákon, munkásakadémiákon, később a Magyar Tudományos Akadémián, az egyetemeken, főiskolákon, szabadegyetemeken és az ideológiai továbbképzés különböző tanfolyamain. Ez a folyamat természetesen nem valamiféle békés diadalmenet formájában, hanem a burzsoá világnézet maradványai és szószólói ellen vivott kemény harcban ment és megy végbe. Filozófiai életünkkel az egész tanfolyam befejező témájában fogunk foglalkozni.